

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КУЧЕРЕНКО НАТАЛІЯ ВАСИЛІВНА

Прим № ____
УДК340.12

**АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СУЧАСНОЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ:
ПРАВОВІ ПІДХОДИ**

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____/Н.В. Кучеренко/

Науковий керівник
Гарасимів Тарас Зеновійович
доктор юридичних наук, професор

Хмельницький–2019

АНОТАЦІЯ

Кучеренко Н. В. Аксіологічні засади сучасної університетської освіти: правові підходи. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, Хмельницький, 2019.

У дисертаційному дослідженні вперше здійснено комплексне теоретичне узагальнення і запропоновано вирішення наукового завдання, що полягає у виявленні і дослідженні нових ідей та тенденцій аксіологічних засад розвитку сучасної університетської освіти.

Визначено місію університету як освітньої соціокультурної інституції як предмет філософсько-правового аналізу, на якому є можливе правове обґрунтування гуманістичної орієнтації університетської освіти. Університетська освіта у нових соціально-економічних умовах набуває високого статусу, позаяк саме вона допомагає переходу до інформаційного суспільства, визначаючи пріоритети розвитку сучасної європейської правової держави, в якій основним стратегічним резервом є високоосвічена молодь. Звідси, університетська освіта означає майбутнє як конкретної особистості, так і кожної нації, держави та всього соціуму, будучи одним із вагомих чинників національної безпеки країни. У цьому процесі визначальну роль відіграє правова освіта – складова єдиної загальнодержавної системи освіти загалом, й університетської зокрема, котра має правозахисний зміст й продукує позитивне ставлення молодих громадян до права, національного законодавства, державних інститутів. Відтак, правова освіта як складова університетської освіти є одним із визначальних чинників формування правової держави, громадянського суспільства та національної безпеки країни.

Автором доведено, що прерогативою сучасного закладу вищої освіти в Україні повинно стати забезпечення виконання і впровадження у практику навчально-виховного процесу законодавчих ініціатив та рішень, що сприятиме підготовці висококласних фахівців, рівень знань яких відповідатиме потребам

соціально-економічного розвитку суспільства і визначатиме їх конкурентоспроможність на національному та міжнародному ринках праці.

Відповідно до національних інтересів кожної держави, у стратегічних документах вона визначає певний перелік реальних та потенційних загроз національній безпеці країни. Україна не є виїмковою, відтак у Законі «Про основи національної безпеки України» задекларовано, що одним із пріоритетів національних інтересів держави є гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина, зокрема право людини на освіту, у тому числі й правову. Так, законодавчим актом означуються основні реальні та потенційні загрози національній безпеці країни, серед котрих можна виокремити ті, що стосуються університетської освіти, а саме: порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування законів прав і свобод людини і громадянина; зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства; прояви духовної та моральної деградації суспільства; поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії; намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема шляхом поширення недостовірної, неповної чи упередженої інформації, тощо.

Розкрито культуротворчість в освіті як методологічну настанову щодо організації та змісту освітнього процесу, адекватно до якої формується ціннісно-сміслові засади навчально-виховної роботи в університетському середовищі, набирають свого розвитку фундаментальні системоутворюючі філософсько-правові ідеї та методи, що в своїй сукупності підтверджує можливість осмислення нової освітньої парадигми у філософсько-правовій площині як культуротворчої. Університетська освіта як можливість отримання спеціальності (кваліфікації), підтвердженої відповідним документом про освіту, не лише суб'єктивне соціальне право громадян, закріплене в Конституції України, а й елемент, фактор культури суспільства, його сталого розвитку. Тому її реалізація супроводжується цілою низкою послідовних дій з боку держави зі створення належного механізму реалізації та забезпечення цього

права: закріплена законом відповідна функція держави; нормативно-правові акти, насамперед, освітнє законодавство; освітні заклади різних організаційно-правових форм; структури і форми управління системою освіти; закріплений нормативно і забезпечений організаційно статус учасників освітніх відносин. Тобто, конкретне право на освіту забезпечується шляхом створення державою системи відповідних соціально-економічних умов для її отримання, формування соціокультурного простору, тобто, створюється певний адміністративно-правовий механізм управління соціальною сферою, що гарантує певні можливості громадянам.

Інтернаціоналізація у академічному товаристві українського суспільства сформувала певні міфи, серед яких: 1) думка, що збільшення кількості іноземних студентів створює інтернаціоналізовану інституційну культуру та програми навчання; 2) переконання в тому, що міжнародна репутація є показником якості освіти; 3) ідея, що велика кількість міжнародних договорів та включення в професійні мережі свідчить про успішну інтернаціоналізацію; 4) розгляд акредитації з боку іноземної (американської чи європейської) інституції як свідчення інтернаціоналізації; 5) розгляд активного міжнародного брендингу як атрибуту успішної інтернаціоналізації.

Сформульовано основні тенденції та пріоритети вищої освіти в Європі, які мають знайти логічне відображення та адаптацію у вищій школі України, яка потребує модернізації та розвитку. З метою підвищення правової освіти студентської молоді запропоновано: 1) у Законі України «Про вищу освіту» передбачити обов'язковість правової освіти студентства за двома напрямками: основи філософії права, теорії держави і права, конституційного права України та трудового права; основи правових знань за майбутньою галуззю фахової діяльності; 2) розробити державну та регіональні програми правової освіти та підвищення правової свідомості студентів; 3) скоординувати на загальнодержавному рівні роботу щодо організації та функціонування юридичних клінік і студентських правових клубів (зокрема, в закладах вищої освіти неюридичного спрямування).

Ключові слова: освіта, університет, університетська освіта, правова цінність, правова освіта, правове виховання, сучасний освітній процес, аксіологічні засади.

SUMMARY

Kucherenko N. V. National-patriotic affirmations of student youth philosophical and legal foundations. – On the rights of the manuscript.

The dissertation for the degree of candidate of legal sciences, specialty 12.00.12 – philosophy of law. – Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Khmelnytsky, 2019.

The dissertation research for the first time made a complex theoretical generalization and proposed the solution of a scientific problem, which consists in the identification and study of new ideas and tendencies of axiological foundations of the development of modern university education.

The mission of the university as an educational socio-cultural institution is defined as the subject of philosophical and legal analysis, on which there is a possible legal substantiation of the humanistic orientation of university education. University education is gaining high status in the new socio-economic context, as it is helping to move to an information society, setting priorities for the development of a modern European rule of law, in which highly educated youth are the main strategic reserve. Hence, university education signifies the future of both a particular individual and every nation, state and society as one of the major factors in the national security of the country. In this process, the decisive role is played by legal education - a component of the unified national education system in general, and of the university in particular, which has a human rights content and produces a positive attitude of young citizens to the law, national legislation, and state institutions.

The author has proved that the prerogative of the modern higher education institution in Ukraine should be to ensure implementation and implementation in the educational process of legislative initiatives and decisions, which will facilitate the training of high-quality specialists whose level of knowledge will meet the needs of

socio-economic development of society and determine their competitiveness and international labor markets. In accordance with the national interests of each country, the strategic documents set out a list of real and potential threats to the national security of the country. Ukraine is not exclusive, therefore, the Law on the Fundamentals of National Security of Ukraine states that one of the priorities of the national interests of the state is to guarantee the constitutional rights and freedoms of man and citizen, including the right to education, including legal. Thus, the legislative act identifies the main real and potential threats to the national security of the country, among which can be distinguished those concerning university education, namely: violations by the state authorities and local self-government bodies of the rights of human and citizen's rights and freedoms; reducing opportunities for quality education for the poor in society; manifestations of spiritual and moral degradation of society; the dissemination by the media of a cult of violence, cruelty, pornography; attempting to manipulate the public consciousness, in particular by spreading inaccurate, incomplete or biased information, etc.

The cultural creativity in education is revealed as a methodological guideline on the organization and content of the educational process, adequately to which the value-semantic foundations of educational work in the university environment are formed, they are gaining fundamental development of their systemic philosophical and valid ideas and methods. educational paradigm in the philosophical and legal plane as a cultural creation. University education is not only a subjective social right of citizens enshrined in the Constitution of Ukraine, but also an element, a factor of culture of society, its sustainable development, as an opportunity to obtain a specialty (qualification), confirmed by a relevant educational document. Therefore, its implementation is accompanied by a series of consistent actions by the state to create a proper mechanism for the implementation and enforcement of this right: the statutory function of the state; legal acts, first of all, educational legislation; educational institutions of various organizational and legal forms; structures and forms of management of the education system; statutory and organizational status of participants in educational relations is enshrined. That is, a specific right to education

is ensured by creating a system of appropriate socio-economic conditions for obtaining it, forming a socio-cultural space, ie, creating a certain administrative and legal mechanism for managing the social sphere, which guarantees certain opportunities for citizens.

Internationalization in the academic society of Ukrainian society has formed certain myths, among which: 1) the idea that increasing the number of foreign students creates an internationalized institutional culture and programs of study; 2) belief that international reputation is an indicator of the quality of education; 3) the idea that a large number of international treaties and inclusion in professional networks testify to successful internationalization; 4) consideration of accreditation by a foreign (American or European) institution as evidence of internationalization; 5) Consideration of active international branding as an attribute of successful internationalization.

The main tendencies and priorities of higher education in Europe have been formulated, which should find logical reflection and adaptation in higher education of Ukraine, which needs modernization and development. In order to improve the legal education of student youth, it is proposed: 1) to provide in the Law of Ukraine "On Higher Education" the obligation of legal education of students in two directions: the basics of philosophy of law, theory of state and law, constitutional law of Ukraine and labor law; bases of legal knowledge on the future branch of professional activity; 2) to develop state and regional programs of legal education and raising the legal awareness of students; 3) coordinate at the national level the work on the organization and operation of law clinics and student legal clubs (in particular, in higher education institutions of non-legal direction).

Key words: education, university, university education, legal value, legal education, legal education, modern educational process, axiological principles.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Кучеренко Н., Гарасимів Т. Генеза особистості через призму філософсько-правових детермінант. *Вісник Національного університету*

«Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки». 2017. № 861. С. 155–160. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)).

2. Кучеренко Н. Дистанційне навчання як виклик сучасної університетської освіти: філософсько-правовий вимір. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2018. № 906. С. 34–40. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)).

3. Кучеренко Н. Світоглядні основи генезису вищої університетської освіти в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2018. № 9. URL : <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15677678533994.pdf> (Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)).

4. Кучеренко Н. Домінанти розвитку університетської освіти у глобалізаційному суспільстві. *Вісник Національного Університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2019. № 911. Вип. 21. С. 112–121. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)).

5. Кучеренко Н. Проблема формування місії університету в правовому дискурсі освітньої парадигми. *Вісник Національного Університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2019. Вип. 22. С. 74–81. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)).

6. Гарасимів Т., Кучеренко Н. Причини злочинної поведінки: аналіз поглядів видатних мислителів. *Вдосконалення правового механізму захисту прав і свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції* : збірник матеріалів міжнародної конференції. Львів, Навчально-науковий Інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка», 2017. С. 138–143.

7. Гарасимів Т., Кучеренко Н. Проблема особистості у філософських вимірах неофрейдизму. *Право та держава у метаантропологічній проекції сучасності: матеріали учасників заочної науково-практичної конференції* (Львів, 27 квітня 2017 р.). Львів : ННПП НУ «Львівська політехніка», 2017. С. 95–97.

8. Кучеренко Н. Роль громадських організацій у мобільному розвитку громадянського суспільства. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави: збірник тез VII Всеукр. наук.-практ. конф.* (Львів, 30 травня 2018 р.). Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2018. С. 73–75.

9. Кучеренко Н. Модель університету XXI ст. крізь призму міжнародних рейтингів. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки і оборони України: тези XI Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Хмельницький, 15 листопада 2018 року). Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2018. С. 421–423.

10. Кучеренко Н. Формування цінностей громадянського суспільства в університетському просторі. *Механізм правового регулювання правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах формування громадянського суспільства (осінні читання): збірник тез Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти* (23 листопада 2018 року. Упор. Л.В. Павлик. Львів: ЛьВДУВС, 2018. С. 230–233.

11. Кучеренко Н. Аксіологічний вимір формування університетського простору в Україні. *Законодавча влада в Україні та інших державах світу: історія і сучасність (аспекти права): матеріали дев'ятої всеукраїнської наукової інтернет-конференції*, 31 травня 2019 р., Вип. 9. Львів. С. 189–192.

12. Кучеренко Н. Основні тенденції сучасної освіти. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави: збірник тез VIII Всеукр. наук.-практ. конф.* Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2019. С. 64–65.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	10
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ ФЕНОМЕНУ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ.....	22
1.1. Світоглядно-методологічні основи дослідження аксіологічних засад університетської освіти.....	22
1.2. Феномен університетської освіти: аналіз наукових досліджень.....	43
1.3 Правова цінність як основна категорія дослідження проблеми.....	61
Висновки до розділу 1.....	78
РОЗДІЛ 2. АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС.....	84
2.1. Гуманістичні смисли університетської освіти у філософсько-правовому дискурсі нової освітньої парадигми.....	84
2.2. Правова освіта та виховання як модус формування аксіологічних засад університетського дискурсу.....	103
Висновки до розділу 2.....	117
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНИЙ УНІВЕРСИТЕТ В КОНТЕКСТІ ТРАНЗИТИВНИХ ПРОЦЕСІВ.....	124
3.1. Університет як національна інституція.....	124
3.2. Глобалізація та дискурс інтернаціоналізації сучасного університету: філософсько-правові підходи.....	140
3.3. Правові проблеми та перспективи реалізації університетської місії в умовах глобальних трансформацій сучасного освітнього простору.....	156
Висновки до розділу 3.....	177
ВИСНОВКИ.....	186
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	191
ДОДАТКИ.....	218

ВСТУП

Актуальність теми. Становлення інформаційного суспільства у практичній площині обумовлює системний виклик, найбільш небезпечними виявами якого є поява глобальних проблем сучасності, зростання рівня міжетнічної і міжнаціональної напруженості, профанація й девальвація духовних цінностей, питання цифрової нерівності та інформаційної безпеки тощо. Застосування комплексного підходу до осмислення природи цього виклику підкреслює його константний антропологічний характер та змушує до наукового усвідомлення усієї багатоманітності складових проблеми буття сучасної людини в умовах висотної динаміки суспільних змін.

Завдання мінімізації антропологічної кризи в інформаційну епоху великою мірою ввіряється системі освіти, аксіосфера якої покликана конституюватися довкола проблеми подолання руйнації життєвого світу індивіда, втрати особистісної ідентичності у контексті посилення глобальних тенденцій невизначеності, нелінійності, непередбачуваності та ризику, врешті – абсолютної культурної ентропії. Визначені світоглядно-ціннісні засади й чинники розвитку сучасної університетської освіти детермінують необхідність формування освітньої парадигми у філософсько-правовій площині, відповідно до якої визначальною метою освітньої діяльності є розвиток особистості, її унікальності, суб'єктності, правосвідомості, конструктивного самоствердження, правової культури та толерантності.

У ході зростання екзистенційних імплікацій освіти значним трансформаціям підлягають і сучасні університети: передусім, в межах освітньої діяльності пріоритетним завданням постає виробництво та трансляція соціально значущого знання, що корелюється покладанням на них соціальної ролі осередків продукування наукових інновацій та формування громадської думки. Тому, у контексті освітніх потреб індивіда в інформаційному суспільстві університети набирають статусу освітніх соціокультурних

інституцій, місією котрих є формування культурного капіталу людства шляхом забезпечення їх світоглядно-професійної підготовки.

Університетська освіта має тривалу історію свого розвитку та становлення, упродовж якої вона переконливо демонструє свою життєздатність, суспільну значимість та виняткову роль в сприянні еволюційного поступу суспільства. Саме університет як освітня інституція повсякчас знаходився в авангарді усіх цивілізаційних трансформацій, що підтверджується тим високим соціальним призначенням, яке традиційно обіймає цей заклад з моменту свого заснування.

У контексті формування інформаційного суспільства, характерною для якого є глобальна за своїми діапазонами трансформація фактично усіх сфер суспільного буття, університет вкотре постає перед завданням окреслення найбільш відповідних до реалій сучасної цивілізації векторів своєї діяльності. Відзначаючи те, що системне осмислення новочасних перспективних шляхів розвитку цієї освітньої інституції не здійснимо без з'ясування аксіологічних засад університетської освіти, значної актуальності набуває дослідження їх сутності та історичних змін у контексті динаміки соціокультурних трансформацій та з позицій філософсько-правового дискурсу.

Проблема університетської освіти за своїм змістом є міждисциплінарною, що зумовлено як культурно-цивілізаційним характером освіти, так і особливістю функціонування її інституцій, визначальне завдання яких протягом усіх історичних епох вбачалося у забезпеченні морально-духовного та інтелектуального поступу людства. Аргументацією можливості використання міждисциплінарного підходу до дослідження університетської освіти є широке наукове коло його дослідників, серед яких фахівці з психології, педагогіки, історії, соціології, економіки тощо. Втім, для вищезазначених наук проблема університету як соціальної інституції, яка виконує комплекс регламентованих завдань в суспільстві, має здебільшого вузькофаховий та практичний характер, тоді як дослідження світоглядно-методологічних засад університетської освіти, обґрунтування їх значущості та ролі у процесі сприяння позитивному розвитку

людства, перебувають в площині здійснення саме філософсько-правової рефлексії.

Освітньо-філософські, педагогічні, управлінські, історичні, соціально-філософські, соціологічні, культурологічні аспекти вищої освіти розкрито в численних наукових публікаціях зарубіжних і вітчизняних дослідників, зокрема А. Алексюка, М. Арчера, В. Астахова, К. Астахова, Р. Барнетта, Б. Буяка, І. Вакарчука, В. Вікторова, Б. Вульфсона, Б. Гершунського, В. Журавського, М. Згуровського, М. Кісіля, К. Корсака, В. Кременя, І. Надольного, В. Огнев'юка, О. Полякова, О. Співаковського, О. Фатхутдінова та інших.

У контексті аксіологічних векторів університетську освіту осмислювали такі вчені: Ф. Альтбах, О. Акімова, А. Герінг, Т. Жижко, О. Касаткіна, М. Колотило, А. Кулаков, М. Култаєва, М. Мінаков, А. Мельниченко, Е. Фролова, І. Огороднікова, Л. Оринина, Дж. Плат, Т. Парсонс, М. Симчич та інші.

Грунтовна теоретико-філософська рефлексія університету, його ролі, місця та призначення в системі освіти здійснюється впродовж кінця XVIII – XIX сторіччя та представлена у працях І. Канта, Ф. Шляєрмахера, Й.-Г. Фіхте, Ф.-В. Шелінга, В. фон Гумбольдта, Д.-Г. Ньюмена. Ці мислителі стоять біля витоків формування ідеї університету в її сучасному розумінні та визначають теоретико-методологічну конфігурацію осмислення цього соціального феномену. У XX ст. феномен університету, його інституційна статичність, аксіологічна цінність, онтологічний динамізм, специфіка його місії та місце в когнітивному та інших просторах людського буття були предметом намислів таких провідних філософів: Ж. Дерріда, Ю. Габермаса, Х. Ортеги-і-Гассет, К. Ясперса.

Обґрунтування можливості використання освітньої парадигми для розуміння спеціальних проблем університетської освіти здійснюється значною кількістю зарубіжних (Дж. Таг, Б. Гершунський, Р. Бар, С. Кульневич, Г. Корнетов, Є Ямбург й інші) та вітчизняних (І. Зязюн, Г. Кільова, В. Кізіма, І. Предборська, М. Романенко та ін.) фахівців. Означені вчені аналізують

освітню парадигму як механізм та збереження аксіологічних засад та стабільності освітньої системи з тієї позиції, що вона відокремлює істотний зміст від нескінчених обсягів інформації.

Дослідження культурного капіталу та перспектив його генерування новітніми університетами представлене у наукових розвідках Ю. Биченка, Г. Беккера, П. Бурдє, О. Голікова, Т. Глушко, Т. Зарицького, Є. Мороз, І. Мацевич, В. Радаєва, Д. Тросбі, І. Шапошнікової та інших.

Правова освіта як соціальний феномен виступала предметом наукової зацікавленості Ж. Алексєєвої, Д. Андреєва, О. Балинської, О. Бандури, В. Бліхара, С. Богачова, В. Вовк, Т. Гарасиміва, Ю. Гальонкіної, В. Годованець, С. Гусарєва, Р. Гурака, М. Данилькевича, В. Комарова, М. Костицького, В. Кравця, О. Кудерміної, Т. Куковської, Д. Кумкова, О. Кресіна, В. Масальського, С. Меленка, М. Легенького, Н. Оніщенко, В. Опришка, У. Парпан, Е. Певцова, Г. Петрової, М. Романинець, В. Слівінського, О. Орлової, О. Тихомирова, А. Токарської, І. Хомишин, О. Цельєва та багатьох інших науковців.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016-2020 роки, затверджених постановою Загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року; спрямована на реалізацію Стратегії сталого розвитку «Україна–2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 року №5/2015 та відповідає вимогам Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11 липня 2001 року. Дисертація підготовлена у межах науково-дослідної роботи кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Теоретико-історичні проблеми розвитку держави і права» на 2017–2023 роки (номер державної реєстрації 0117U000103), що є складовою наукової теми Хмельницького університету управління та права «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» на 2013–2016 роки

(державний реєстраційний номер 0108U008927) та на 2017-2026 роки (державний реєстраційний номер 0117U000103).

Тему дисертації затверджено у вченій раді Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова (протокол № 9 від 01 лютого 2016 року).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи – на основі аналізу наукових праць, історичних документів, чинних нормативно-правових актів і правозастосовної практики здійснити комплексне філософсько-правове дослідження аксіологічних засад сучасної університетської освіти.

Реалізація окресленої мети зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- розкрити світоглядно-методологічні основи дослідження аксіологічних засад університетської освіти;
- проаналізувати правову цінність як основну категорію дослідження проблеми розвитку університетської освіти;
- визначити аксіологічні вектори взаємодії університетської освіти та цивілізаційного поступу;
- сформулювати гуманістичні смисли університетської освіти у філософсько-правовому дискурсі нової освітньої парадигми;
- провести аналіз правової освіти та виховання як модусів формування аксіологічних засад університетського дискурсу;
- розкрити глобалізацію та дискурс інтернаціоналізації сучасного університету;
- визначити особливості розвитку сучасного університету в контексті транзитивних процесів;
- виявити правові проблеми та перспективи реалізації університетської місії в умовах глобальних трансформацій сучасного освітнього простору.

Об'єкт дослідження – особливості розвитку сучасної університетської освіти.

Предмет дослідження – правовий аналіз аксіологічних засад сучасної університетської освіти.

Методи дослідження. Багатоплановість та складність проблематики дослідження обумовили комплексний підхід щодо розв'язання поставлених наукових завдань. Конститутивними методологічними підходами нашої наукової розвідки є: ціннісний, застосування якого дозволило дослідити аксіологічні засади сучасної університетської освіти; антропологічний, як один із визначальних у філософії права, сприяв виявленню та обґрунтуванню людського виміру університетської освіти; культурологічний – дозволив дослідити багатовимірний вплив цивілізаційних чинників на процес формування та функціонування університетської освіти як явища, визначити зв'язок освіти зі світоглядними орієнтирами культурних епох; системний – надав можливість дослідити змістовні компоненти університетської освіти як системи взаємопов'язаних та взаємозумовлених елементів; парадигмальний підхід – сприяв осмисленню сутності університетської освіти в контексті еволюції філософсько-правових парадигм на різних етапах суспільного розвитку.

Дисертаційна робота виконувалася в руслі діалектики загального та особливого, яка екстраполюється на сферу вітчизняної університетської освіти в умовах глобалізаційних викликів. Відповідно до окреслених наукових завдань застосовано комплекс методів наукового пізнання, використання яких підтверджує міждисциплінарний і багатоплановий характер теми дослідження, зокрема: лексико-семантичний і порівняльно-історичний методи застосовано для виявлення етимології та еволюції змісту базових понять дисертаційного дослідження (підрозділи 1.1, 1.2); методи моделювання та прогнозування спрямовані на розроблення концептуальної моделі сучасної університетської освіти (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2 3.3); герменевтичний метод застосовано в процесі аналізу публікацій, у яких відображено проблемне поле дослідження, а також під час опрацювання нормативних документів, якими врегульовується сучасна університетська освіта (розділи 1–3); прогностичний – задля

визначення перспектив подальшого розвитку університетської освіти в умовах євроінтеграції та глобалізації (підрозділ 3.3); феноменологічний метод було застосовано для дослідження університетської освіти як соціального феномену (розділ 1). У всіх розділах дисертації використано загальнонаукові методи – аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування, аналогії, моделювання, індукції, дедукції та ін.

Нормативну основу роботи склали Конституція України, закони України, інші нормативно-правові акти, які регулюють функціонування вищої освіти в Україні та закордоном.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у вітчизняній науковій літературі комплексним дослідженням, у якому, завдячуючи поєднанню філософсько-правових напрацювань та результатів практичної діяльності, визначено філософсько-правові засади розвитку університетської освіти.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:
вперше:

1) розкрито культуротворчість в освіті як методологічну настанову в організації та змісті освітнього процесу, адекватно до якої формуються ціннісно-сміслові засади навчально-виховної роботи в університетському середовищі, набувають розвитку фундаментальні системоутворюючі філософсько-правові ідеї та методи, що в своїй сукупності підтверджує можливість осмислення нової освітньої парадигми у філософсько-правовій площині;

2) наголошено, що проблемні моменти, пов'язані з інтернаціоналізацією та глобалізацією, обумовлені невизначеністю гуманітарних цінностей, що надає новій універсальній культурі, яка формується в процесах глобалізації, надлюдський, а подекуди й нелюдський характер, ослаблює її культурні функції. Нова культура нездатна стати основою цінностей та виконувати функції породження смислу і надання сенсу предметним формам існування індивіда та його діяльності. Культури, що

існують у національно-державних межах, виступають поза конкуренцією, а, отже, неминучими є суперечності між об'єктивними процесами глобалізації, якими супроводжується процес народження нового світу третього тисячоліття, й культурами з їх глибинними релігійними і світоглядними основами;

3) проаналізовано вплив інтернаціоналізації на університетську освіту упродовж останнього часу, що зумовило такі істотні зміни: 1) залучення більшої кількості іноземних викладачів та студентів; 2) конвергенція шкіл у питаннях управління, навчальних планів та відбору викладачів і студентів; 3) зростання кількості знаних науковців серед професури для поліпшення позицій у рейтингах та залучення додаткових студентів; 4) стає збільшення адміністративних посад, адже інтернаціоналізація потребує спеціалізованого знання інших регіонів; 5) розширення ринку студентів, яке веде до розмивання межі між навчанням й дослідженням, а також до залучення все більшої кількості професорів та дослідників на тимчасові посади;

удосконалено:

4) підходи до розуміння глобальної мети сучасної університетської освіти – формування культурної особистості, яка розуміє та відчуває, тобто, підготувати її до реального життя в складному і суперечливому світі, забезпечити тим самим розвиток суспільства в цілому. Відтак, найважливішою умовою сталого суспільства визначено наявність і збереження системи духовних, правових і культурних цінностей, що становлять ціннісний сенс людського буття. Наголошено, що університетська освіта забезпечує у суспільстві відтворення та трансляцію основних загальнолюдських цінностей, здійснює духовний зв'язок поколінь і духовного досвіду людства;

5) розуміння теоретико-методологічної концептуалізації особливостей освітнього процесу у вищій школі, яка у сучасних умовах представлена застарілим інструментарієм. Втім, євроінтеграційні процеси, динамічний розвиток інформаційного суспільства, як каталізатор поступу університетської освіти, диктують необхідність перегляду її основоположних категорій та понять загалом, й визначення аксіологічних засад розвитку зокрема, які повинні бути

сформовані не на основі заідеологізованих концептів чи програмах певного політичного режиму. Новітні суспільні виклики обумовлюють визначення інших теоретичних засад університетської освіти, в якій правова освіта та виховання посідають значне місце, в тому числі через формування належної правосвідомості в межах побудови основ демократичного європейського суспільства;

набули подальшого розвитку:

б) тенденції та пріоритети вищої освіти в Європі, які мають знайти логічне відображення та адаптацію у вищій школі України, яка потребує модернізації та розвитку;

7) запропоновано у Законі України «Про вищу освіту» передбачити обов'язковість правової освіти студентства за двома напрямками: основи філософії права, теорії держави і права, конституційного права України та трудового права; основи правових знань за майбутньою галуззю фахової діяльності; розробити державну та регіональні програми правової освіти та підвищення правової свідомості студентів; скоординувати на загальнодержавному рівні роботу щодо організації та функціонування юридичних клінік і студентських правових клубів (зокрема, в закладах вищої освіти неюридичного спрямування).

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони становлять науково-теоретичний і практичний інтерес, а саме – можуть бути використані:

у науково-дослідній сфері – як основа для нових досліджень правових проблем розвитку університетської освіти;

у сфері правотворчості – для удосконалення чинного законодавства України;

у навчальному процесі – для організації освітньої діяльності та викладання таких навчальних дисциплін як «Філософія права», «Юридична деонтологія», «Юридична етика», а також для підготовки методичних розробок, підручників, навчальних посібників;

у правозастосовній діяльності – для підвищення ефективності діяльності органів, що забезпечують організацію діяльності університетської освіти.

Особистий внесок здобувача. Усі сформульовані в дисертаційній роботі положення та висновки обґрунтовано на основі самостійних досліджень автора. Для аргументації окремих положень дослідження використано наукові праці інших учених, на які зроблено відповідні посилання.

У підготовленій з Т. З. Гарасимівом статті «Гене́за особистості через призму філософсько-правових детермінант» (*Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2017. № 861. С. 155–160) особистий внесок становить 80 (вісімдесят) відсотків.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертації було оприлюднено на науково-практичних заходах: на Міжнародній науковій конференції «*Вдосконалення правового механізму захисту прав і свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції*» (м. Львів, 28 лютого 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «*Право та держава у метаантропологічній проекції сучасності*» (м. Львів, 27 квітня 2017 р.); VII Всеукраїнській науково-практичній конференції «*Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*» (м. Львів, 30 травня 2018 р.); XI Всеукраїнській науково-практичній конференції «*Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки і оборони України*» (м. Хмельницький, 15 листопада 2018 р.); Всеукраїнській науковій конференції здобувачів вищої освіти «*Механізм правового регулювання правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах формування громадянського суспільства (осінні читання)*» (Львів, 23 листопада 2018 р.); VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «*Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*» (м. Львів, 30 травня 2019 р.); Дев'ятій всеукраїнській науковій інтернет-конференції «*Законодавча влада в Україні та інших державах світу: історія і сучасність (аспекти права)*» (м. Львів, 31 травня 2019 р.).

Публікації. Основні результати дослідження викладено у дванадцяти публікаціях, із них п'ять – у фахових виданнях України, які включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща) і семи тезах доповідей на науково-практичних заходах.

Структура та обсяг дисертації. Структура та обсяг дисертаційної роботи обумовлені метою, завданнями та предметом дослідження. Робота складається зі вступу, 3 розділів, які охоплюють вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертації становить 219 сторінок, із них основного тексту – 190 сторінки. Список використаних джерел розміщено на 27 сторінках (289 найменувань).

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ ФЕНОМЕНУ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ

1.1. Світоглядно-методологічні основи дослідження феномену університетської освіти

Даний підрозділ нашої наукової розвідки приділено аналізу розвитку методології дослідження аксіологічних засад сучасної університетської освіти. Вивчено новітні тренди теорії пізнання в їхньому стосунку до філософії права: аксіологію, оновлений інституціоналізм, комунікативну філософію та теорію практик.

Світова філософська думка здійснила істотний внесок у дослідження університетської освіти, це засвідчують численні теоретичні та праксеологічні розвідки учених минулого та сучасності. Використання методу історичного аналізу щодо вивчення аксіологічних засад університетської освіти та окреслення частини наукових поглядів стосовно її змісту, що стали класичними в сучасному філософсько-правовому дискурсі, показують певні визначальні тенденції її розуміння: по-перше, концептуалізація університетської освіти здебільшого реалізовувалася з врахуванням сукупності напрямів діяльності університету та суспільних запитів; по-друге, обґрунтування освітнього концепту поставало зі самої констатації гуманістичної природи університету.

У контексті вищезначених смислових векторів, філософське розуміння університетської освіти здійснювалося, передусім, шляхом визначення спектру суспільних завдань, які постають перед освітньою інституцією. Так, І. Кант відзначував їх у плеканні автономії розуму в соціумі та підготовці високопрофесійних спеціалістів для держави [91]; В. фон Гумбольдт – навчанні студентів через залучення до науки, виконанні наукових досліджень, національному вихованні студентської молоді [57]; Дж. Ньюмен – формуванні джентльмена-інтелектуала та відтворенні загальнокультурних суспільних

цінностей [171]; К. Ясперс – професійній підготовці студентів, наукових розвідках, забезпеченні високого рівня загальнокультурного виховання та освіченості студентської молоді [263]; Х. Ортега-і-Гассет – професійному навчанні, трансляція культури з метою забезпечення морально-духовного виховання індивіда [182]; Дж. Плат, Т. Парсонс – загальній освіченості, академічній професійній підготовці, дослідженні та підтримці молодих науковців, сприянні саморефлексії науки, зміцненні культурного самоусвідомлення зміцненні культурного самоусвідомлення [278] та ін.

Констатація можливості всебічного філософсько-правового дослідження університетської освіти актуалізує необхідність виокремлення тих її сутнісних аспектів, які стануть об'єктом вивчення в межах цієї наукової роботи, а саме: осмислення аксіологічних засад крізь призму культурно-історичної динаміки та правової реальності освітніх запитів й можливостей індивіда та соціуму в цілому. У цьому контексті проявляється філософсько-світоглядна, соціокультурна та правова значущість освітньої інституції, яка зосереджує в предметному полі своєї діяльності визначальні цивілізаційні надбання конкретної історичної епохи, сприяє «входженню» людини в певну реальність (культурну, правову, економічну) шляхом освітньо-виховного впливу.

Необхідно відзначити, що філософія завжди визначала проблему «освіта – людина – світ» в якості однієї з преференційних, втім значне поживлення дискусії у світовому академічному дискурсі стосовно нової ролі освіти в добу інформаційного суспільства, обумовило необхідність дослідження аксіологічних засад університетської освіти у правовій площині. Слушно зауважує вітчизняний філософ О. Уваркіна, що саме аксіологія наділена потенціалом поєднувати «системний, функціональний, культурологічний, гуманістичний погляди на освіту, виокремлюючи її роль як у формуванні індивіда (передача культурної спадщини, надання фаху, соціалізація), так і в суспільних процесах – функції соціальної стратифікації, мобільності, створення бази для суспільних змін й консенсусу, формування інтелектуально-освітнього потенціалу соціуму та побудови економіки знань» [244].

Значущість аксіології в контексті дослідження університетської освіти передусім розкривається шляхом визначення її предмету та завдань, всебічне осмислення яких висвітлено у працях вітчизняних та зарубіжних учених. Так, англійський науковець Р. Пітерс покладає на аксіологію завдання формування у нинішньої людини цілісної ціннісної картини світу всупереч до сукупності розрізнених понять про довколишню дійсність; інший англійський вчений П. Хірст звертається до аксіології як ідеології формування сучасних еліт з метою подолання згубного, деструктивного впливу глобалізму [175, с. 71].

Значущість аксіології у процесі реалізації людинотворчого потенціалу новітніх університетів особливо зростає в контексті поширення етичного релятивізму, який посиляється на відсутність загальних моральних цінностей в суспільстві та дозволяє їх довільне тлумачення. З метою подолання фатальних тенденцій духовного розвитку індивіда, вітчизняний філософ В. Зінченко на основі аксіологічних принципів визначає три системно-концептуальні моделі розвитку сучасної освіти:

– перша модель – використання в освітній та виховній практиках ідей різних філософсько-психологічних й соціально-філософських систем (утилітаризму, екзистенціалізму, необіхевіоризму, прагматизму та ін.), а теж окремих соціологічних шкіл (У. Кей, Р. Берроу, Б. Шугарман);

– друга модель, ґрунтується на позитивістській методології, яка метою освіти та виховання означає розвиток в індивідові спосібність міркування на моральні теми через ознайомлення з логікою «мови моралі» (А. Харріс, П. Хірст, А. Брент та ін.);

– третя модель передбачає, що сучасним завданням освіти та виховання є трансляції моральних, правових, естетичних, релігійних, політичних цінностей культури з однієї епохи в іншу шляхом реалізації виховного впливу в площині розуміння самого виховання як інтеграційного процесу освіти та виховання (Д. Страк, К Еган, Т. Баффорд) [84, с. 23].

Всупереч певним розбіжностям стосовно змісту вищезначених моделей, в стратегічному аспекті – усі вони доводять необхідність забезпечення

всєбічної підготовки молодї особистостї до життя у глобальному мультикультурному суспільствї. Така підготовка передбачає не лише професійну виучку студентів, але й забезпечення в університетському середовищі правовою освітою, морально-духовним та національно-культурним вихованням. У контексті окреслених тенденцій розвитку освітнього процесу особливої актуальності набуває формулювання освітньої концепції у філософсько-правовій площинї. Саме вона чїтко окреслює можливості формування інтегрованої гуманїстичної системи освіти, пропонує інструментарій підвищення правової культури університетської спільноти (студентів, викладачів, науковців) й сприяє вихованню інтелектуальної особистості в умовах сучасної глобалїзації.

Обґрунтування значущості аксіологічних засад у ходї системного осмислення сучасного університету як освітньої соціокультурної інституції змусило нас звернутися до філософсько-правового тлумачення поняття «місія». Відтак, нами визначено ключові вектори осмислення місії університету в сучасному філософсько-правовому дискурсі: місія – це покликання, яке відображає аргументоване бачення перспективного образу університету шляхом вираження його системи цінностей та стратегїчних освітніх орієнтирів [8], [93], [141], [192], [211], [215]; місія – призначення, котре опосередковує діяльність університету певними завданнями чи функціями освітньої інституції [82], [100], [126], [146], [154], [284].

Разом з тим у сучасному філософсько-правовому дискурсі здебільшого критикується питання використання стосовно університетів таких варіацій осмислення як: місія – це стратегія, яка виражаючи вузький корпоративний зміст діяльності університету, визначає політику його розвитку на поточний період та найближчу перспективу [185], [215], [268]; місія – це бізнес-їдея, що характеризує університет як організацією, котра міру ефективності власної діяльності оцінює, передусім, з позиції матеріальних дивідендів [5], [136], [194], [236].

Контекстуальна інтерпретація філософсько-правових концепцій місії університету дозволяє стверджувати, що: перші дві позиції сучасного осмислення цього концепту супроводжували розвиток освітньої інституції де-факто від початку її заснування; поява третьої та четвертої позицій обумовлена сучасною дійсністю ринково-орієнтованого світу. Так, популяризація з другої половини ХХ ст. політики конс'юмеризму в університетському середовищі обумовило те, що осмислення місії університету досить часто здійснюється не з позицій ціннісно-раціонального підходу, як іманентного його гуманістичній природі, а цілераціонального. Результати впровадження якого, як слушно зауважують науковці Ю. Согомонов та В. Бакштановський, проявляються «в примітивізму змісту та ролі університету, а відтак редукуванні до функції стратегічного цілепокладання діяльності університету як організації, а не як освітньо-наукового закладу» [11, с. 85]. Аналогічною є позиція англійського ученого К. Міноуга, який наголошує на небезпеці цілераціонального розуміння місії університету, позаяк ототожнення сутності з її окремою функцією є в цілому фатальною [277].

Так, на думку білоруського науковця М. Гусаковського, результат застосування цілераціонального підходу проглядається в тому, що «місія більшості сучасних університетів обмежується метою покращення певної сфери (медицини, сільського господарства, машинобудування, позаяк зміст освіти в даному випадку визначають відповідні сегменти економіки» [58, с. 7]. На економічну природу цього явища звертає увагу й польська вчена Ю. Ябловецька, яка акцентує на зміні освітньої термінології: «професорсько-викладацький склад» – «трудоий ресурс», «студентський корпус» – «стратегічний ресурс» [260, с. 4].

Відтак, означений «менеджерський» підхід розуміння «місії» дозволяє визначати університет як навчальну інституцію, яка працює в сегменті надання освітніх послуг певного напрямку та кількості, мета та зміст яких обумовлена, виключно, запитами сучасних ринкових відносин та прагматичними інтересами. Тоді, коли осмислення місії університету як освітньої

соціокультурної інституції повинно знаходитися на рівні філософсько-правового аналізу, на якому є можливе правове обґрунтування гуманістичної орієнтації університетської освіти. Отже, можемо стверджувати, що в сучасному науковому дискурсі існує дві форми розуміння концепту «місія університету» – як категорій філософії права, котрі мають різні аксіологічні засади. Зауважимо, що на законодавчому рівні вони не мають чіткого розмежування, а тому це провокує до жвавих наукових дискусій.

На наше переконання, саме ціннісно-раціональний підхід є найбільш відповідним до розуміння місії університету як освітньої соціокультурної інституції, позаяк дозволяє відобразити її сутність, а також єдність покликання та призначення в суспільстві на конкретному етапі цивілізаційного поступу.

Методологічною основою такого положення є концепція «виклику та відповіді» британського історіософа А. Тойнбі, відповідно до якої реальна історична ситуація обумовлює в суспільстві «виклик» (проблему), і наступний його розвиток визначається «відповіддю» (обраним ним варіантом її вирішення), в тому числі опосередкованим вибором вектору наступного розвитку культури та її феноменів [241]. Врахування цієї ідеї, званого вченого, у процесі системного осмислення місії університету означає місію-покликання освітньої інституції символічною відповіддю на суспільні виклики, котра пізніше конкретизується у місії-призначенні.

Всебічне висвітлення концепту місії університету у межах нашої наукової розвідки передбачає також аналіз її змістовного наповнення. Виникнення у науковому дискурсі «менеджерського» підходу до визначення місії університету, обіч дегуманізуючого впливу з боку ринкової ідеології, обумовлене також девальвацією цієї дефініції внаслідок широкого використання в підприємстві: «мантра для персоналу організації», «вхідний квиток в майбутнє», «кутюрье корпоративної культури», «володар цілей» і т. д.

Разом з тим, у сучасному науковому дискурсі застосовуються й інші більш узвичаєні історично-детерміновані варіації розуміння терміну «місія», які підтверджують її непрагматичний зміст: місія, як релігійне поселення

проповідників для поширювання християнських ідей (навернення до певної віри) [229, с. 291]; місія, як представництво держави на території інших країн [230, с. 363]; місія, як уповноважене доручення представляти інтереси інших осіб [17, с. 69].

Вважаючи означені тлумачення найбільш слушними до гуманістичного змісту освіти, спробуємо вжити їх для розуміння суспільно значущих завдань новітніх університетів. Так, університети: з моменту заснування (епохи Середньовіччя) свою безпосередню діяльність вбачають у поширенні знань різних галузей; вони є представниками освітньо-інтелектуального потенціалу держави; вони, як освітньо-наукові центри виступають персоніфікацією людського інтелекту.

Звідси, змістовне наповнення місії університету визначається трьома визначальними завданнями, вирішення яких покладається на них відповідно до кожного історичного етапу, а саме: забезпечення формування індивіда як особистості та його професійна підготовка; реалізація державної освітньої стратегії стосовно підготовки фахівців за моделями елітної чи масової освіти; максимальне сприяння щодо вирішення глобальних проблем, які виникають в конкретній дійсності [112, с. 111].

Отже, у межах нашого дослідження місія університету розглядається як вираження єдності його покликання та призначення в суспільстві, що опосередковується певними завданнями стосовно людини, держави та цивілізації адекватно до викликів конкретної історичної епохи.

Системне осмислення місії університету фактично у всіх філософсько-правових дослідженнях безпосередньо пов'язане з розумінням «ідеї» університету. У філософії під поняттям «ідея» (з грец. – «вигляд, образ, начало») визначають форму духовно-пізнавального відображення окремих закономірних відношень та зв'язків зовнішнього світу, скеровану на його перетворення [256, с. 222]. Зміст поняття «ідеї» вказує на її спосібність визначати найбільш істотні, визначальні риси та закономірності розвитку

об'єктивних явищ й процесів, і внаслідок цього створювати цілісний, зразковий образ предмету у пізнанні чи творчості.

Універсальний зміст означеного поняття дозволяє використовувати його у філософсько-правовому дискурсі для теоретичної рефлексії університету як освітньої соціокультурної інституції. Саме історичний досвід філософсько-правового розуміння ідеї університету, який накопичувався у міру еволюції самої освітньої інституції, дозволяє нам з точки зору сьогодення запропонувати аргументоване розуміння змісту цієї дефініції.

Концепт «ідея університету» досліджувався значним колом науковців, у контексті нашої розвідки заслуговують на увагу сформульовані дефініції наступних учених: Г. Отюцький визначає її як вираження сутності університетської освіти [183]; Н. Ладижець означає як сукупність уявлень про конститутивні цінності, цілі та межі функціонування закладу вищої освіти [132]; М. Латиш окреслює як результат мислення про в дефініціях належного, досконалого, максимального [133]; В. Рибін характеризує як концентроване вираження визначального принципу, мети та сутності існування освітньої інституції [219]. Найбільш ґрунтовне визначення ідеї університету, на нашу думку, було запропоновано О. Акімовою «ідея відображує загальне уявлення про університет як соціальний інституційний феномен, окреслює його сутність, зміст, місію та головні принципи, акцентує на потужній творчій ролі та місці університету в розвитку продуктивних сил соціуму» [2, с. 58].

Сутність ідеї університету, аналогічно місії, в процесі його розвитку трансформується, що обумовлено як соціокультурними запитам певної епохи, так і семантикою самого поняття «ідея». Так, на думку З. Самчука та М. Михальченка «...ідея (теорія, ідеологія, концепція, доктрина) як ідеальний проект є одночасно матеріалізованим конкретно-історичним втіленням цього проекту, яке спосібне не лише істотно відрізнятись від духу вихідної концепції, але й бути де-факто її запереченням» [153, с. 25–70].

Прикладом дієвості означеної закономірності є істотні зміни у змісті університетської ідеї, які відбулися внаслідок класичного її осмислення у

другій половині ХХ ст., та обумовили трансформацію низки університетів в освітні заклади, головним мотивом для котрих стало отримання прибутку. Відтак, актуалізована, упродовж тривалого часу в гуманітарно-правовому дискурсі, проблема втрати нинішніми університетами власної ідеї може осмислюватися з двох позицій: невідповідності аксіологічних засад класичної ідеї викликам глобального інформаційного простору; браку сформованого уявлення новітньої ідеї університету, яка б зберігаючи гуманістичні традиції «класичної» моделі, відповідала змісту освітніх потреб людини й сучасному розвитку освіти та науки.

Водночас, констатація перманентної зміни ідеї університету внаслідок соціокультурних викликів соціуму конкретної історичної епохи не показує тотальну детермінованість її змісту певним метаморфозам історії. Позаяк, університетська освіта користується «внутрішнім імунітетом» стосовно деструктивних тенденцій зміни гуманістичних засад діяльності певних освітніх інституцій.

Підставою для таких висновків є той факт, що в основі ідеї університету з моменту її становлення (епохи Середньовіччя) було закладено інваріантну складову як систему трансісторичних засад («латентні засади» за І. Медведєвим, «моральні засади» за М. Култаєвою, «засаднична константа» за І. Степаненко), які наділені трансчасовою актуальністю у контексті власної фундаментальної гуманістичної спрямованості. Вони і є тим, на переконання ученої М. Култаєвої, метафізичним ядром ідеї університету «...хоча й підлягають певним трансформаціям, проте зберігають домінантну інтенційність, і тим самим сприяють життєздатності університету, його ідеї» [122, с. 46].

Аналогічної позиції дотримується М. Симчич, окреслюючи в понятті «ідея» такі засади, що залишаються незмінливими всупереч постійною трансформацією реального світу [227, с. 85]. Сукупність цих засад, на переконання дослідниці О. Фролової, надає сутність ідеї університету, позаяк сприяє визначенню ціннісних координат діяльності університету незалежно від

зовнішніх обставин, навіть у перехідний та кризовий періоди суспільного розвитку [257, с. 21].

В історії філософсько-правової думки сутність цієї інваріантної складової ідеї університету в цілому мало збіжні тлумачення: німецький філософ І. Кант зосереджував увагу на ідеї розуму як ідеї усього існуючого в істинному полі вченості [92]; В. фон Гумбольдт звертався до ідей автономії університету, універсальності підготовки у формуванні цілісної особистості, служіння нації [57]; Дж. Ньюмен їх сутність визначав через обґрунтування універсальності освіти [171]; К. Ясперс наголошував на спільному пошуку істини в університетському співтоваристві студентів та вчених [263]; Х. Ортега-і-Гасет розумів її крізь призму культурно-цивілізаційного служіння університету чоловіцтву [182]; Ю. Габермас зміст цієї складової характеризував через ідею служіння людству загалом та людині зокрема через соціалізацію студентства, передачі культурних традицій, звичаїв, формування моделей громадської поведінки.

Філософсько-правове розуміння трансісторичних змістів університетської ідеї новітніми вітчизняними ученими певною мірою відтворює думки «класиків»: М. Култаєва звертається до таких моральних смислів як істини як вищого блага, ідея свободи, відданого служіння людині та науці як найвищим цінностям, а теж суспільству та його гуманізації [122]; А. Кулаков акцентує на імперативі універсальності, який полягає у забезпеченні всезагальної освіченості студентської молоді, академічну свободу університету, поєднання усіх наук в його межах [121]; О. Касаткіна та А. Мельниченко в якості незмінних складових ідеї називають свободу, моральність та універсальність [145]; Т. Жижко розкриває їх у категоріях універсальності та ідеї громадянського (державного, національного) служіння [75]; М. Мінаков зосереджує значну увагу на обґрунтуванні перманентної відповідальності університету за формування критичного мислення індивіда [156, с. 77].

Вивчення сутності та передумов формування варіативної (історично змінної) та інваріантної складових ідеї університету, скеровує нас до

методологічних засад філософа М. Горкгаймера відносно об'єктивного та суб'єктивного розуму. Використання цієї концепції щодо осмислення університетської ідеї дає можливість стверджувати: сукупність її трансісторичних змістів є творінням наділеного спосібністю до критичної саморефлексії об'єктивного розуму, тоді як антропологічні та функціональні смисли, які акумулюють варіативну складову ідеї університету, виходять з рефлексії суб'єктивного розуму [273, р. 174]. Задачею об'єктивного розуму в контексті університетського дискурсу є намагання вберегти незмінними ті смисли, які мають завжди актуальність (позачасову) в межах їх гуманістичної націленості, тоді ж як суб'єктивний розум зорієнтований на забезпечення розвитку університетів адекватно до динаміки цивілізаційних запитів.

Звідси, ідея університету постає нерозривною єдністю (цілістю) її інваріантної та варіативної складової, яка забезпечує відповідність діяльності університетів метаморфозам освітніх потреб людства у контексті цивілізаційного розвитку (прогресу) при синхронному збереженні трансісторичних смислів як гарантії реалізації освітнім закладом свого гуманістичного начала. Із процесуальної площини, ці складові університетської ідеї спосібні гармонізувати одна одну: трансісторичні змісти задля наближення власної сутності до актуальних освітніх запитів вимагають певною мірою конкретизації та трансляції в існуючі культурні смисли й комунікативні процеси; втім, «ситуативність» варіативної складової ідеї може урівноважуватися шляхом звернення до постійних цінностей в змісті першої.

У межах цього дослідження аналізуватиметься комплекс таких трансісторичних змістів як універсальність університетської освіти, автономія університету та його служіння людині та соціуму як найвищим цінностям, у контексті котрих знаходять свій вияв інші незмінні елементи інваріантної складової (ідея пошуку істини, моральність, єдність всіх наук тощо).

Серед визначених нами трансісторичних змістів на окремої уваги потребує концепт універсальності освіти, який визначальною метою університетського функціонування визначає розвиток гармонійно розвиненої

особистості, спосібної до самостійного навчання й самовдосконалення упродовж всього життя. Освітнім ідеалом у межах універсального навчання є всебічно освічена особистість з розвиненою інтелектуальною культурою та широким світоглядом. Розуміння універсальності як особливості, яка іманентна самій природі університету, покликає нас до звернення двох ключових освітніх підходів, які знайшли своє відображення значній низці наукових розвідок сучасних учених.

Ліберальний (надутилітарний) підхід до університетської освіти постулює визнання самоцінності знання прямо (безвідносно) до можливості його практичного застосування. У межах цього університет є місцем надання універсальної університетської освіти. Згідно позиції учених А. Герінг та І. Огороднікової, у контексті збільшення цивілізаційних небезпек, які обумовлюють собою технократичне мислення, ліберальний підхід покликаний сприяти забезпеченню гуманістичного світоглядного виховання студентської молоді [176].

Саме відхід від ідеї універсальності визначає виключно професійне спрямування університетської освіти та її націленість на запити ринку, держави чи інших соціальних інститутів. Так, утилітарний підхід показує орієнтацію на надання виключно професійної університетської освіти, обумовленою потребою суспільного розвитку в кваліфікованих професіоналах певного фаху. На думку ученого М. Латиша, утилітарна тенденція є намаганням до розвитку професійної освіти, позаяк практика завше вимагає гарно підготовлених фахівців [133].

У межах цієї дисертаційної роботи ідея університету досліджується шляхом аналізу змісту його варіативної (значимість діяльності університету) та інваріантної (трансісторичні змісти) складових.

Вивчення університетської освіти було б не повним без аналізу ще одного доволі дискусійного питання в сучасній філософії права, а саме співвідношення ідеї з місією університету. Аналіз наукових праць зарубіжних та вітчизняних фахівців показав, що існує кілька основоположних підходів щодо висвітлення

цього взаємозв'язку: ідея та місія можуть ототожнюватися (у випадку омислення місії університету виключно в плані покликання) [24], [75], [141], ідея є в якості визначального концепту стосовно місії університету [2], [8], [176] [236]; місія університету аналізується як смислоутворююче ядро ідеї [21], [154], [192].

Поєднання змісту концептів ідеї та місії, запропонований нами у межах цієї дисертаційної роботи, дає можливість концептуалізувати характер їх взаємодії у наступній формі: місія виступає в якості зміненої під впливом соціокультурних запитів ідеї університету, де покликання як складова місії виявлятиме у найбільш загальній формі зміст цієї ідеї, натомість призначення вказуватиме на модули її реалізації в освітній практиці через комплекс завдань стосовно людини, держави й цивілізації.

Системне осмислення університетської освіти вимагає теж звернення нашої уваги на інституційні форми існування університетської освіти, себто її моделі, у змісті яких знаходять своє вираження вищеозначені концепти.

У новітній філософії зміст поняття «модель» (*з лат. – «мірило, зразок»*) визначається як речова, знакова чи мисленнева система, яка відображає, відтворює чи імітує принципи функціонування або внутрішньої організації, певні особливості, характеристики чи ознаки та може замістити цей об'єкт у процесі пізнання» [285, с. 394].

Означений атрибут університетського дискурсу реально існує з моменту заснування самого університету, позаяк вже з доби Середньовіччя, на переконання ученого Н. Дем'яненко, можемо увиразнити дві основні моделі – паризьку та болонську – за назвами перших європейських університетів [65, с. 61]. Наступний розвиток університетської освіти визначається як появою нових моделей, так і реформуванням вже наявних, що обумовлено трансформаціями місії та ідеї університетів.

Водночас, у межах кожного історичного етапу в змісті характерних для нього моделей університетів здійснимим є виокремлення найбільш загальних особливостей та рис їх функціонування, які у своїй цілісності відображують

визначальні засади розвитку університетів у певний час. Останні, сформовані у межах окресленої місії, акумулюються у стратегії розвитку університету та змісті його концептуальної моделі, а далі реалізують у численних конкретних моделях університетів.

У найбільш загальному вигляді стратегія розвитку університету виступає в якості визначеної сукупності правил, норм, ціннісних орієнтирів, аксіологічних засад й світоглядно-методологічних пріоритетів, якими послуговується освітня інституція у процесі своєї діяльності. Означений концепт не обмежується лише стратегічним плануванням діяльності університету як суспільної інституції, позаяк апелює до аксіологічних смислів його функціонування, що сприяє реалізації гуманістичної орієнтації університетської освіти. Разом з тим, означена стратегія розвитку є певним модусом конкретизації шляхів здійснення місії університету в освітній діяльності з урахуванням чинників впливу зовнішнього середовища. На значимості розуміння університетами власних стратегій розвитку акцентує учений М. Гриценко, зауважуючи зокрема на тому, що ефективність діяльності новітніх університетів як відкритих систем залежить не лише від вирішення внутрішніх проблем (стратегія планування), а й від оперативного реагування на зовнішні чинники (соціальні, політичні, економічні, маркетингові) [51, с. 233].

Концептуальна модель університету показує найбільш істотні аспекти його діяльності, котрі торкаються особливостей її організаційно-управлінської структури, характеру та змістовного наповнення освітнього процесу, специфіки взаємовідносин зі зовнішнім середовищем (суспільством, державою, приватними структурами, громадськими інституціями).

Визначення концептів «ідея університету», «місія університету», «модель університету» на базисі використання методів еволюційного та історичного аналізу підкреслює факт відповідності їх змісту тенденціям розвитку освіти у межах певного історичного періоду, які визначаються поняттям «освітня парадигма». З ціллю обґрунтування доцільності вживання цього концепту до

системного філософсько-правового осмислення університетської освіти визначимо його зміст більш ґрунтовно.

В сучасних наукових розвідках запропоновано значну низку дефініцій парадигми, одними з найбільш вдатних серед них, на нашу думку, є наступні: поняття, яке, враховуючи наявні наукові традиції, показує ціннісно-нормативну оцінку різноманітних аспектів наукової діяльності та зафіксує моменти наслідування й безперервності у розвитку науки [256, с. 475]; система аксіологічних, теоретичних та методологічних позицій, що визнаються в якості взірця розв'язання певної проблеми усіма суб'єктами наукової спільноти [169, с. 504].

В сучасну філософію науки поняття «парадигма» увійшло завдяки науковій розробці американського філософа Т. Куна, який у своїй праці «Структура наукових революцій» обґрунтував зміст парадигми як «...сукупність фундаментальних знань, переконань, цінностей та технічних засобів, котрі вважаються зразком наукової діяльності» [125, с. 11].

Універсальний зміст дефініції «парадигма» відкриває широкі можливості для використання його різними галузями наукового знання. Імплікація змісту цього поняття до системи освіти обумовила появу дефініцій «філософсько-освітня парадигма», «освітня парадигма», а теж обґрунтування парадигмального підходу у філософії права задля розуміння концептуальних світоглядно-методологічних засад метаморфози системи освіти у контексті цивілізаційних викликів антропологічної природи. Разом з тим, використання парадигмального підходу допомагає осмислити перспективи нового розвитку освіти шляхом філософсько-методологічного аналізу визначальних її ідей.

Обґрунтування можливості використання освітньої парадигми для розуміння спеціальних проблем університетської освіти здійснюється значною кількістю зарубіжних (Дж. Таг, Б. Гершунський, Р. Бар, С. Кульневич, Г. Корнетов, Є Ямбург й інші) та вітчизняних (І. Зязюн, Г. Кільова, В. Кізіма, І. Предборська, В. Андрущенко, М. Романенко та ін.) фахівцями. Так, американські вчені Р. Бар та Дж. Таг аналізують освітню парадигму у якості

механізму та збереження аксіологічних засад та стабільності освітньої системи з тієї позиції, що вона відокремлює істотний зміст від нескінчених обсягів інформації [14, с. 32]. Вітчизняний філософ І. Предборська визначає освітню парадигму як «...сукупність ціннісних настанов, принципів й способів організації освітньої діяльності, що характеризують кут зору на освіту: її модель, мету та освітній ідеал, адекватний соці культурним і антропологічним запитам суспільства» [84, с. 38]. Вітчизняний філософ М. Романенко зміст філософсько-освітньої парадигми характеризує так: «... змістовно й формально інтегрована сукупність опорних системоутворюючих принципів та ідей, які розкривають світоглядні та теоретико-методологічні засади освітньої практики» [217, с. 51].

При тому, що парадигмальний підхід у філософії права системно вивчається лише близько двадцяти років, нині є доволі ґрунтовно опрацьовані типології освітніх парадигм. Зокрема, існують наступні класифікації: антична, середньовічна, новоєвропейська (запропонована Д. Шмоніним); ейдетична (Античний період), парадигма причастя (середньовічна епоха), пізнавальна (період Нового часу), парадигма розуміння (сучасний етап) (визначена В. Біблером); парадигми розуміння та викладання (опрацьована американськими філософами Р. Баром та Дж. Тагом); гуманна та авторитарно-маніпулятивна та гуманна (проаналізована Ш. Амонашвілі); гуманітарна, дискурсивна, езотерична, екзегетико-апологітична та науково-технократична (запропонована І. Колесніковою); екзистенційно-персонологічна та раціонально-експериментальна (визначена І. Романенко); гуманістично-феноменологічна консервативно-просвітницька та ліберально-раціоналістична, гуманістично-феноменологічна (опрацьована Х. Тхагапсоевом) та ін.

У контексті нашої наукової розвідки філософсько-освітня парадигма аналізується як сукупність фундаментальних системоутворюючих філософсько-правових та науково-педагогічних ідей, які визначають ціннісно-сміслові (аксіологічні) засади освітнього процесу на конкретному історичному етапі цивілізаційного розвитку, розкриваючи при цьому його зміст та застосовувані

методи [110]. Розвиток та становлення певного історичного типу соціуму (індустріального, традиційного та інформаційного) визначається поступальною зміною філософсько-освітніх парадигм у межах кожного з видів суспільства.

Сучасна освіта перебуває у процесі обґрунтування змістовних (аксіологічних) засад та принципів нової філософсько-освітньої парадигми крізь призму осмислення тих світоглядно-методологічних установок освіти та виховання, які відповідають освітнім запитам особистості на сучасному етапі. Водночас, контекст розвитку інформаційного суспільства зумовлює незавершеність парадигмальних пошуків, прикладом чого є симбіоз різних освітніх теорій і практик у навчально-виховному процесі університету.

У теоретико-методологічному аспекті поліпарадигмальність освітнього простору значною мірою обумовлена наявністю багатьох напрямів сучасної філософії освіти, які у своєму змісті розкривають ті чи інші концепції освіти, доцільність розуміння яких у межах нашого дослідження визначена перспективою з'ясування основних тенденцій формування філософсько-освітньої парадигми інформаційного суспільства. Відповідно до критерію увиразнення фундаментальних принципів певної філософської течії (школи), вчена І. Предборська виокремлює наступні напрямки: аналітичний, який продовжує традиції позитивізму (Р. Пітерс, В. Брецинка, І Шеффлер); критико-раціоналістичний, сформований на філософії К. Поппера (Ф. Кубе, Р. Лохнер, Г. Здарцил); необіхевіористський (Б. Скіннер, С. Прессі); неопрагматичний (Р. Ротрі, А. Маслоу, А. Комбс), емансипаторсько-педагогічний, який опирається на філософію неомарксизму та визначається критичною педагогікою (П. Макларен, П. Фрейре, І. Ілліч); екзистенційно-герменевтичний, методологічною основою якого є філософська антропологія (Е. Шпрангер, У. Баррет, О. Больнов); постмодерністський (Г. Жиру, Н. Бурбуліс, С. Ароновіц) та інші [254, с. 42–44].

За критерієм мети виховання та освіти, вчений В. Зінченко виокремлює такі напрямки: консервативний, адекватно до котрих мета освіти та виховання відкривається в кількісному збільшенні інтелектуальних здібностей та умінь

індивіда, наданих йому природою (Д. Дьюї, К. Роджерс, Т. Браммельд); гуманістичний, який ціль освіти та виховання визначає в створенні оптимальних умов для свobodного, вільного самовираження особистості, реалізації нею усвідомленого вибору своєї моделі поведінки супроти маніпулювання та конформізму (Ж. Піаже, П. Хірст, Р. Пітерс); сцієнтистсько-технократичний – заперечує самовираження особистості в якості визначальної мети виховання й виступає за формування індивіда у межах навчання, побудованого на наукових звершеннях науки та експериментальному підході (представники біхевіоризму, Б. Скіннер); соціально-критичний, виразники якого змагаються за включення освіти та виховання в рух щодо визволення особистості від апатичних, відчужених структур, пануючих ідеологій на користь виховання емансипованого індивіда з потенціалом критичного мислення (Р. Якобі, Д. Деві, Р. Фрейре, Р. Ліктмен) та ін. [Зинченко, с. 26–30].

Особливу значимість у питанні наукового обґрунтування нової філософсько-освітньої парадигми мають методологічні настанови та освітні теорії, які конституюються в котексті синергетичного напрямку (І. Добронравова, Л. Горбунова, В. Лутай, Н. Кочубей, І. Степаненко, Н. Скотна, І. Предборська), цінність котрого, на думку вченої І. Предборської є в тому, що саме синергетика «пропонує модель саморозвитку індивіда у світі, який швидко саморозвивається й змінюється і; сходить на проблему пошуку індивідом власного місця в ньому» [254, с. 50].

Актуальність цього підходу вкрай зростає у контексті таких особливостей нинішньої освіти як складність, відкритість, нелінійна система самоорганізації. Характерною для новітньої філософсько-освітньої парадигми, на переконання філософа Н. Скотної виступає «переорієнтація освітньої діяльності на забезпечення оптимального середовища для саморозвитку індивіда, гармонізацію відносин у соціуму та формування умов виживання людства» [Скотна, с. 45]. В методологічному плані визначальні напрямки парадигмальної переорієнтації освітньої системи, на думку учених Н. Степаненко та І. Степаненко» «показують перехід від вузькоспеціалізованої професійної

освіти до компетентнісно націленої; від технократично спрямованої освіти до гуманітаризації та гуманізації освіти; від монологічно до діалогічно скерованої освіти» [234, с. 155].

Дослідження змісту таких дефініцій як «ідея університету», «модель університету», «місія університету», «філософсько-освітня парадигма» дає можливість на основі комплексного, системного та парадигмального підходів з'ясувати роль та місце цих концептів в процесі формування та реалізації місії університету в освітню практику.

Сам процес формування місії університету опосередковується тим, що філософсько-освітня парадигма відображення соціокультурних запитів соціуму стосовно форм та змісту освіти, окреслює зміст варіативної складової університетської ідеї й істотно впливає на інваріантну складову модусом підтримання чи девальвації змісту її трансісторичних змістів (університетська автономія, універсальність освіти, служіння особистості як найвищій цінності тощо).

Далі визначена філософсько-освітньою парадигмою університетська ідея трансформується в місію як відображення його покликання та доповнюється її призначенням – сукупністю соціальних завдань університету. Втім, реалізація місії університету полягає в окресленні змісту концептуальної моделі університету та формуванні стратегій розвитку університету, відповідно до яких діють університети вже за точними моделями.

Діяльність університетів за визначеними моделями здійснюється до того часу, доки цивілізаційні контрверзи, обумовлені метаморфозами соціокультурної реальності не засвідчать їх невідповідність освітнім потребам людини та суспільним запитам, а відтак актуалізують необхідність переосмислення університетської місії в рубожах нової філософсько-освітньої парадигми.

Окреслений нами категоріально-методологічний інструментарій дослідження дозволяє стверджувати як про ґрунтовну наукову розробку університетської освіти, місії, ідеї, моделей університету в предметному полі

філософії права, так і демонструє авторське бачення осмислення аксіологічних засад університетської освіти в інформаційному суспільстві.

Всупереч певним розбіжностям стосовно змісту вищеозначених моделей, в стратегічному аспекті – усі вони доводять необхідність забезпечення всебічної підготовки молоді особистості до життя у глобальному мультикультурному суспільстві. Така підготовка передбачає не лише професійну виучку студентів, але й забезпечення в університетському середовищі правовою освітою, морально-духовним та національно-культурним вихованням. У контексті окреслених тенденцій розвитку освітнього процесу особливої актуальності набуває формулювання освітньої концепції у філософсько-правовій площині. Саме вона чітко окреслює можливості формування інтегрованої гуманістичної системи освіти, пропонує інструментарій підвищення правової культури університетської спільноти (студентів, викладачів, науковців) й сприяє вихованню інтелектуальної особистості в контексті сучасної глобалізації.

Обґрунтування значущості аксіологічних засад у ході системного осмислення сучасного університету як освітньої соціокультурної інституції змусило нас звернутися до філософсько-правового тлумачення поняття «місія». Відтак, нами визначено ключові вектори осмислення місії університету в сучасному філософсько-правовому дискурсі: місія – це покликання, яке відображає аргументоване бачення перспективного образу університету шляхом вираження його системи цінностей та стратегічних освітніх орієнтирів; місія – призначення, котре опосередковує діяльність університету певними завданнями чи функціями освітньої.

Разом з тим у сучасному філософсько-правовому дискурсі здебільшого критикується питання використання стосовно університетів таких варіацій осмислення як: місія – це стратегія, яка виражаючи вузький корпоративний зміст діяльності університету, визначає політику його розвитку на поточний період та найближчу перспективу; місія – це бізнес-ідея, що характеризує

університет як організацією, котра міру ефективності власної діяльності оцінює, передусім, з позиції матеріальних дивідендів

«Менеджерський» підхід розуміння «місії» дозволяє визначати університет як навчальну інституцію, яка працює в сегменті надання освітніх послуг певного напрямку та кількості, мета та зміст яких обумовлена, виключно, запитами сучасних ринкових відносин та прагматичними інтересами. Тоді, коли осмислення місії університету як освітньої соціокультурної інституції повинно знаходитися на рівні філософсько-правового аналізу, на якому є можливе правове обґрунтування гуманістичної орієнтації університетської освіти. Отже, можемо стверджувати, що в сучасному науковому дискурсі існує дві форми розуміння концепту «місія університету» – як категорій філософії права, котрі мають різні аксіологічні засади. Зауважимо, що на законодавчому рівні вони не мають чіткого розмежування, а тому це провокує до жвавих наукових дискусій.

Констатація можливості всебічного філософсько-правового дослідження університетської освіти актуалізує необхідність виокремлення тих її сутнісних аспектів, які стануть об'єктом вивчення в межах цієї наукової роботи, а саме: осмислення аксіологічних засад крізь призму культурно-історичної динаміки та правової реальності освітніх запитів й можливостей індивіда та соціуму в цілому. У цьому контексті проявляється філософсько-світоглядна, соціокультурна та правова значущість освітньої інституції, яка зосереджує в предметному полі своєї діяльності визначальні цивілізаційні надбання конкретної історичної епохи, сприяє «входженню» людини в певну реальність (культурну, правову, економічну) шляхом освітньо-виховного впливу.

1.2. Аксиологічні засади університетської освіти: аналіз наукових досліджень

Сьогодні проблема формування та утвердження основних суспільних цінностей зазвичай стає предметом наукового пізнання українських учених, які спрямовують свої дослідження у напрям розробки перспективних напрямів, шляхів та механізмів ефективної реалізації державної політики щодо розвитку суспільних цінностей кожного громадянина України. Такими науковцями, як М. Пірен і В. Ребкало, досліджено духовність індивіда як основної цінності сучасного демократичного суспільства, та які зазначають, що «загальною основою формування у свідомості індивіда притаманних українському народу високих духовних та моральних цінностей для його розвитку, формуванні почуттів і рис відповідної поведінки є рівень знання світових і вітчизняних культурних цінностей, відповідних пам'яток матеріальної й духовної культури» [191, с. 231].

У свою чергу науковці зазначають, що духовність є значно вищим рівнем розвитку кожної особистості, адже для неї основним регулятором є саме людські цінності. До таких цінностей відносять рівень зрілої відповідальності кожної особистості – відповідного лідера, здатного пізнавати та творити сучасний світ з добром для всіх людей, з використанням гуманістичних підходів до задоволення відповідних суспільних потреб. Вважаючи це, одним із стратегічних напрямів державної політики має бути саме розвиток культурної сфери, адже саме завдяки культурі, спроможності творити нове, людина пізнає весь світ, реалізує себе як індивіда, надає своєму життю певний сенс. Тому, пізнання власної культури, цінностей, історії та традицій є важливим атрибутом гуманітарного поступу суспільства.

Трансформація цінностей, а саме деструкція, зміна, перетворення, описується в монографії «Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура», що розроблена за редакцією В. Кременя. У роботі вказується, що «вже на початку третього тисячоліття суспільство досягло небаченого прогресу саме в

розвитку науки, техніки, технології, які є безпрецедентними в історії життєвих стандартів й відповідних рівнів добробуту всіх верств населення. У свою чергу людина втрачає свої традиції, стає іншим горизонт всього світобачення, поступово змінюється діапазон їх інтересів... Це виникло тому, що модернізація, розвиток, урбанізація, соціально-економічна, технологічна, інформаційна та інші види революцій спонукали до підриву, руйнування в цілому стабільного світу відповідних традиційних зв'язків, релігійних і політичних устоїв, можливих загально визнаних духовних цінностей, стирання кордонів між соціальними групами. У масштабі, що дедалі зростає, проявляється тенденція до мінімізації специфіки, неоднорідності, поліфонії, культури, багатства їх виявлення, до визначення єдиних стереотипів, шаблонів, однопорядковості тощо» [116, с. 31–32].

Вчені наголошують, що внаслідок втрати традиційних смислових цінностей на перший план висуваються потреба, прагнення приєднатися до різного роду фіктивних, штучних, хибних цінностей, що формуються партіями, сектами, сумнівними громадськими організаціями і утвореннями. Водночас несподівані та мало прогнозовані зміни у світогляді й духовному світі людини вносить віртуалізація (заміщення реального віртуальним, вигаданим, тим, що не присутнє в цей час у реальному світі), яка з XXI ст. з усе більшою швидкістю входить в наше життя. Практичне поширення віртуального простору породжує відповідну ідеологію; змінюється середовище буття людини, цінності, ідеали.

Ми повністю підтримуємо думку українських учених, які у вищезазначеному монографічному виданні наголошують на тому, що поступ людства шляхом прогресу не зупинити, і постійні відкриття, інновації з необхідністю вносять зміни в економіку, культуру, освіту, світогляд, що й приводить до тих трансформацій, які ми спостерігаємо сьогодні. Прогресивний поступ, навіть якщо він і згубно діє на долі людства, не зупинити, а людина за самою своєю природою не може зупинитися на досягнутому. Кожний новий результат у будь-якій галузі життєдіяльності суспільства є для людини лише

трампліном для наступного руху вгору, вона за своєю сутністю приречена на постійний пошук нового, кращого, зручнішого, більш оптимального, комфортного, вигідного тощо. Сучасна інформаційно-телекомунікаційна епоха з її суперечними та деструктивними процесами впливають на створення нової системи цінностей, без яких людина втратила б своє значення сучасності й актуальності.

Загалом можна стверджувати, що зароджена сьогодні масова культура не може швидко призвести до деградації й духовного колапсу в суспільстві, оскільки їй завжди протистоять певні захисні бар'єри – національні традиції, релігія, вироблені духовні цінності, які не зникають миттєво, і, звичайно, освіта, яка найбільшою мірою відіграє роль не лише відтворення і примноження знання, але і, насамперед через професійну освіту, готує просвічених людей, які здатні мислити і відповідати як за творення свого власного життя, так і за майбутнє своєї країни.

Також нам імпонує думка Н. Ткачової, яка зазначає, що оскільки освіта як відповідний самостійний суспільний феномен володіє широкими можливостями щодо впливу на поступальний розвиток всього суспільства, то особливої актуальності набуває формування реалістичної, диверсифікованої моделі освіти на засадах цінностей, переорієнтації навчального і виховного процесу на національні цінності, щодо сприяння забезпечення подальшої гуманізації, демократизації у відповідних навчально-виховних процесах, формування оптимальних умов для ефективної реалізації кожної людини [240, с. 404]. Автор зазначає, що для відповідної групи цінностей сучасної освіти головними є інструментальні цінності, або ж цінності-засоби, які сприяють досягненню фундаментальних цінностей. Також у царині освіти функціонують і специфічні освітні цінності, а саме ті, які своєю значимістю обмежується лише рамками навчального і виховного процесів.

Дослідженню цінностей в Україні також присвячено сукупність аналітичних доповідей, які систематизовані на основі проведених соціологічних опитувань. Так, експерти Центру Разумкова у 2013 р. провели

соціологічне опитування серед громадян щодо визначення актуальних проблем національної безпеки в Україні, результати аналізу якого зазначають, що не зважаючи на регіональні, суттєві вікові розбіжності щодо мови, культурні, традиційних вподобань, зовнішньополітичних намірів нашому суспільству притаманні деякі спільні цінності та пріоритети, які й визначають цивілізаційний вибір щодо розвитку України, а саме: можлива прихильність до загальнолюдських цінностей (свобода, право вибору, справедливість, милосердя); ієрархічність соціальної ідентичності (тобто, ідентичність особистості, родини, громади, регіонів, держави, всього суспільства); демократичність, верховенство права, свобода і права людей, народовладдя та толерантність; людиноцентричність у правовій державі (рівноправність, порядок та безпека, доступне й справедливе правосуддя, доступність освіти, ефективність адміністративних послуг) [163, с. 6]

Результати проведеного дослідження засвідчили про те, що українські громадяни першочерговими вважають загальнолюдські й суспільні цінності. Досить результативним в цьому напрямі є результати дослідження, які проводились фахівцями у галузі державного управління, а саме, під керівництвом Ю. Сурміна. Серед 18 запропонованих цінностей в суспільстві, які пропонувались оцінити експертам, найвищу оцінку отримали такі з них, %: духовна цінність (73); родинна цінність (71); свобода вибору і права (70); цінність миру та злагоди (68); національно-культурна цінність (68); патріотизм (67) [237, с. 53].

Представлене дослідження дозволяє стверджувати про те, що Україна з часів проголошення її незалежності весь час перебуває в стані певної невизначеності щодо становлення загальнодержавної системи цінностей, тому відбувається у суспільстві нерегульований процес щодо трансформації таких цінностей, який спонукає країну від постійних криз. А наслідками таких криз для українського суспільства є втрата її традицій, девальвація ідеалів та всіх смислів, поступова заміна досягнень культури відповідними стандартами цивілізації. На думку автора виходом із таких криз є звернення до духовності,

необхідність віднайдення людської моральності, та першочерговим завданням має бути формування загальнодержавної системи вітчизняних цінностей, їх концептуальне вирішення як на державному рівні так і кожного індивіда, розроблення відповідних заходів у напрямку пропагування таких цінностей та сприяння їхнього утвердження в українському суспільстві. Як справедливо стверджує О. Степанко, на поточному етапі свого становлення Українська держава повинна розвивати дві ключові групи цінностей:

1) загальнолюдські цінності – включає ті цінності, які віддзеркалюють моральну сторону людської поведінки й цінності-чесноти;

2) національні цінності – віддзеркалення державності, народності, ментальності та духовності, тобто має передбачати такі цінності, як: патріотизм, любов і повага до Батьківщини, родини, соборність, самобутні традиції культури, колективізм, душевна щедрість, повага та толерантність у ставленні до різних культур й етнічних груп та їхніх вірувань та ін..

Представлений комплекс цінностей має слугувати фундаментом для всієї гуманітарної сфери, у відповідності до якої варто розробляти базис системи пріоритетних цінностей у даному напрямі [235, с. 141–142]. Особливе місце тут повинно займати виховання індивіда на основі засвоєння системи цінностей, що є визначальним напрямком у процесі формування особистості, її духовного світу та моральної культури. Саме за допомогою правової освіти у громадян відбувається формування частини цієї системи цінностей, що впливає на їхню юридично значущу поведінку.

Слід зазначити, що рівень правової освіченості людини є однією з актуальних проблем національної безпеки, оскільки, поміж інших, визначає цивілізаційний вибір розвитку країни. Отже, спробуємо визначити роль правової освіти в забезпеченні національної безпеки країни.

Проблеми національної безпеки належать до багатоаспектних, інтегральних явищ суспільно-політичного життя. На її формування впливають конкретно-історичний і державно-політичний досвід, особливості міжнародної ситуації та інші фактори. Тривалий час в історії людства національну безпеку

розглядали переважно у військово-політичному аспекті в рамках оборони держави. Поступово до неї стали відносити різноманітні суспільні сфери функціонування: політичну, економічну, соціальну, енергетичну, інформаційну, гуманітарну, екологічну тощо. Щодо освітньої сфери, то її як складову частину можна віднести до багатьох суспільних сфер. Найчастіше її розглядають як головний елемент соціальної, гуманітарної, духовної, інтелектуальної сфер, а також елемент безпеки суспільства, держави та самої людини.

В умовах інформаційного суспільства поняття національної безпеки розширюється за рахунок появи нових загроз та нових сфер суспільного життя. Сьогодні національна безпека немислима без інтелектуальної безпеки, яка передбачає створення необхідних передумов для розвитку інтелектуального потенціалу, насамперед системи освіти і науки, інтелектуальної власності, комп'ютерного забезпечення та безпеки інформаційної бази і бази даних на електронних носіях тощо.

Слід зазначити, що освіта завжди була і є найбільш досліджуваною сферою в суспільстві, яка привертає увагу представників влади, політиків, науковців і пересічних громадян. У науковій літературі її розглядають як: головний елемент (основу) розвитку соціальних, культурних, політичних, економічних секторів суспільства; процес і результат навчання; соціальний (соціокультурний) інститут; засіб (інструмент, механізм) відтворення й нарощування інтелектуального, духовного потенціалу народу; рівень загальної культури і освіченості людини; сутнісну характеристику етносу, суспільства, людської цивілізації, способів їхніх самозбереження й розвитку тощо.

Освіта в нових соціально-економічних умовах отримує високий статус, оскільки саме вона сприяє переходу до інформаційного суспільства, формуючи пріоритети розвитку сучасної держави, де головним стратегічним резервом виступає високоосвічена молодь. Тож освіта визначає майбутнє як конкретної людини, так і кожної нації, країни та всього суспільства, виступаючи одним із важливих чинників національної безпеки держави.

Важливим напрямом правової політики демократичної держави є створення оптимальних умов для реалізації громадянами своїх прав й свобод, гарантування їм доступу до права, що передбачає можливість одержання ними широкої правової інформації та належної юридичної допомоги. У цьому процесі ключову роль відіграє правова освіта – складник єдиної загальнодержавної системи освіти, що має правозахисний зміст та формує позитивне ставлення громадян до державних інститутів. Правова освіта як складник системи освіти виступає одним із важливих чинників національної безпеки країни.

Відповідно до національних інтересів, у стратегічних документах кожна держава визначає певний перелік реальних та потенційних загроз національній безпеці країни. Не є винятком і Україна. У Законі України «Про основи національної безпеки України» одним із пріоритетів національних інтересів держави визначається гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина, зокрема право людини на освіту, у тому числі й правову. Законодавчим актом визначаються основні реальні та потенційні загрози національній безпеці країни, серед яких можна виділити ті, що безпосередньо стосуються освітньої сфери, а саме: порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування законів прав і свобод людини і громадянина; обмеження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних верств соціуму; прояви духовної і моральної деградації соціуму; зростання як дитячої, так і підліткової бездоглядності, бродяжництва, безпритульності; масове поширення засобами масової інформації культу жорстокості, насильства, порнографії; маніпулювання суспільною свідомістю, передусім шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації тощо [80].

Утім у 2014 р. цей перелік загроз поповнився новими, більш небезпечними загрозами для українського суспільства, для суверенітету і цілісності держави, пов'язаними з військовою агресією, розвідувально-підривною і диверсійною діяльністю з боку Росії, окупацією частини території

України, торговельно-економічною та інформаційно-технологічною війнами, пониженням української мови і культури, фальшуванням української історії, викривленням інформаційної картини світу тощо [205]. У таких умовах Українська держава потребує створення ефективної системи національної безпеки, модернізації відповідно до вимог часу всіх своїх галузей, у тому числі правоосвітньої.

З огляду на вищезазначене спробуймо узагальнити та проаналізувати наукові дослідження з вивчення проблеми забезпечення національної безпеки в освітній сфері, у якій правова освіта виступає складником, систематизуємо теоретико-методологічні підходи; виділімо види безпеки в освітній сфері в умовах глобалізації суспільства.

Не викликає жодних сумнівів, що освіта, як і інші сфери суспільної діяльності, може зазнавати впливу небезпечних, екстремальних, надзвичайних ситуацій, що пов'язані з воєнними конфліктами, природними катаклізмами, техногенними катастрофами, пожежами, екологічними проблемами, криміналом тощо. Кожній державі необхідно аналізувати небезпеки і загрози, що існують, вчасно втручатися, розробляючи продумані механізми, заходи, засоби із забезпечення належної безпеки. З цієї метою потрібно систематично проводити наукові дослідження з проблеми забезпечення національної безпеки, зокрема з безпеки як в освіті в цілому, так і у правовій освіті зокрема.

В інформаційному просторі можна зустріти велику кількість наукових публікацій, присвячених проблемі забезпечення національної безпеки в освітній сфері, причому більшість із них представлено, як ми і передбачали, у педагогічній науці. Тут увагу науковців насамперед прикуто до обов'язкового, визнаного в більшості країн світу освітнього рівня – університетської освіти.

Автори використовують різноманітні науково-методологічні підходи для систематизації наукової інформації з цієї проблеми. Зокрема, у наукових працях порушують питання:

- психологічної (педагогіко-психологічної, соціально-психологічної, інформаційно-психологічної) безпеки освітнього середовища як потужного ресурсу для збереження здоров'я, розвитку і виховання молодого покоління;
- безпеки як якісної характеристики внутрішнього життя вищої школи;
- безпеки як стану освітнього середовища, вільного від проявів психологічного насилля у взаємодії, здатного задовольнити потреби в особистісно-довірчому спілкуванні, що створює референтну значущість середовища та забезпечує задовільний психічний стан усіх учасників освітнього процесу.

Вчені, які представляють різні галузі науки (педагогіку, філософію, соціологію, політологію, економіку, юриспруденцію та ін.), багато уваги приділяють розробленню моделі безпечної вищої школи, аналізуючи у своїх роботах зовнішні та внутрішні загрози, з якими можуть стикатися студенти та науково-педагогічні працівники. Серед таких небезпек науковці визначають: надзвичайні ситуації в закладах освіти (аспекти протипожежної, антитерористичної безпеки та безпеки прилеглої території); вживання психоактивних речовин; насилля в університеті (фізичне, психологічне); прояв ксенофобії в освітньому середовищі; дисциплінарні порушення; соціально-психологічні загрози та ін.

Аналіз висвітлених в інформаційному просторі результатів наукових досліджень дає можливість визначити цілісну модель необхідної безпеки, яку можна бачити як розроблену систему заходів для забезпечення фізичного, психологічного, екологічного (санітарно-гігієнічного), соціального, інформаційного та навчально-розвивального захисту учасників освітнього середовища. Для розроблення такої моделі необхідним виявляється своєчасне виявлення й оцінювання небезпек і загроз та розроблення адекватних заходів захисту.

Слід зазначити, що потужним науковим підґрунтям у забезпеченні національної безпеки в освітній сфері України є дослідження українських учених. Зокрема, В. Ковальчук зазначає, що, незважаючи на значний прогрес

інформаційно-комунікаційних технологій, помітним є відставання України від розвинених країн у сфері інформатизації: застарілість техніки й програмного забезпечення; недостатня кількість і компетентність технічного персоналу; нерозробленість нормативно-правової бази [107, с. 16].

Інші науковці – Н. Ракша і Г. Червоненко розглядають адміністративний примус у системі забезпечення прав громадян на освіту як запоруку національної безпеки України, наголошуючи на необхідності реформування адміністративного законодавства в частині забезпечення основних конституційних прав громадян. Зокрема, пропонується диференціювати ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення [216, с. 16].

Наукову працю І. Нікітіної та Ю. Нікітіна присвячено взаємодії ринку освіти і ринку праці як стратегічному складнику науково-технологічної сфери національної безпеки України. Вчені виділяють у своєму дослідженні гендерні особливості розвитку професійної мотивації та самореалізації студентів. Вони слушно зауважують, що з метою наближення якості підготовки молодих фахівців до вимог ринку праці необхідно: систематично проводити в закладах вищої освіти науково-практичні семінари із сучасних проблем ринку праці й ринку освіти, до яких залучати представників економіки і бізнесу, студентів, науково-педагогічний персонал; залучати роботодавців до розроблення навчальних планів із підготовки фахівців відповідного профілю; запровадити практику захисту дипломних проектів на підприємствах, де проходила виробнича практика студентів [167, с. 188].

На окрему увагу заслуговують наукові праці, у яких висвітлено роль освіти у створенні системи духовної безпеки суспільства, забезпеченні цілісності та міцності держави. Зокрема, В. Баранівський у своєму дослідженні підкреслює, що роль чинника духовної безпеки освіта виконує через формування національно свідомої особистості та громадянина суспільства. Він доводить, що національна культура і мова виступають чинниками консолідації суспільства в аспекті їхнього національного та геополітичного значення [15, с. 208].

Серед наукових праць можна відзначити роботи, що стосуються функціонування закладів вищої освіти і науки в контексті забезпечення їхньої економічної безпеки. Наприклад, М. Крупка та І. Ревак визначають ключову роль освіти і науки в контексті зміцнення економічної безпеки держави. Серед пріоритетів модернізації освітньої сфери вони називають: підвищення якості вищої освіти через упровадження інноваційних технологій в освітню практику, зростання академічної мобільності учасників освітнього процесу та підвищення професійної майстерності професорсько-викладацького складу; створення гнучкої системи фінансування освітньої сфери, диверсифікації джерел фінансування; організація державно-приватного партнерства; зміцнення матеріально-технічної бази закладів вищої освіти; формування в кожного громадянина потреби підвищувати особистий освітній рівень [119, с. 59].

Інший науковець С. Бреус на підставі вивчення зарубіжного та вітчизняного досвіду інвестування сфери вищої освіти пропонує заходи підвищення рівня економічної безпеки закладів вищої освіти, що передбачають спрямування їхніх зусиль на підвищення рівня підготовки студентів [29, с. 62].

Дослідженням з управління освітою в контексті гарантування національної безпеки України в науці державного управління присвячено наукові праці І. Мусієнка. Найбільш ґрунтовні висновки вченого висвітлено в монографії і дисертації. Зокрема, у монографії висвітлено теоретико-методологічні засади освітньої політики в системі національної безпеки держави, результати аналізу сучасних підходів до реалізації національних інтересів у сфері освіти, визначено напрями та умови оптимізації функціонування освіти в системі національної безпеки України, обґрунтовано принципи формування соціально орієнтованої моделі державного управління розвитком вітчизняної системи вищої освіти [161, с. 132].

У дисертаційному дослідженні І. Мусієнком були використані такі наукові та спеціальні методи: аналіз філософської, управлінської, педагогічної, економічної літератури, наукових вітчизняних й зарубіжних першоджерел, законодавчо-нормативної бази та матеріалів про освіту; класифікація,

систематизація експериментальних даних, узагальнення управлінського досвіду; порівняльний аналіз та синтез, моделювання, прогнозування тощо [160, с. 177].

На жаль, ґрунтовних досліджень у науковій галузі філософії права з проблеми забезпечення національної безпеки в освітній сфері в доступному для дослідника режимі ми не знайшли. Можна стверджувати, що українські вчені не приділяють належної уваги розробленню теоретико-методологічних основ цієї проблематики, формуванню необхідного категорійного апарату та розробленню структури наукового напрямку, що стосується університетської сфери в контексті гарантування її безпеки та в цілому національної безпеки України.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що в науковому середовищі достатньо висвітлено проблему забезпечення національної безпеки в освітній сфері. Найбільше публікацій із цієї проблематики зустрічається в педагогічній науці. Відповідні дослідження проводяться в економічній, політологічній, філософській, соціологічній, юридичній та інших науках. Утім найменш розробленою ця проблема виявилася у вітчизняній науковій галузі філософії права, що повинна забезпечувати науковий супровід модернізації життєво необхідних у сучасних умовах для країни суспільних сфер, якою є як університетська освітня сфера в цілому, так і складник її – правова освіта.

Зауважимо, українському середовищі немає уніфікованого підходу до визначення сутності та змісту поняття «правова освіта», не визначено чітко меж її функціонування. До того ж існування значної кількості споріднених дефініцій, що так або інакше стосуються правової освіти, розмитість, нечіткість у трактуванні їх викликають дискусії в українському суспільстві [31].

Складність визначення конкретних напрямів полягає, зокрема, у тому, що часто як за назвою теми дисертації, так і за її змістом роботу важко віднести до конкретного напрямку дослідження, оскільки в ній містяться одночасно два напрями. Наприклад, як назва дисертації О. Фатхутдінової «Правова освіта як чинник формування організаційної свідомості особистості: теоретико-

методологічний контекст» [249], так і текст роботи містять одночасно два визначення – «правова освіта» і «свідомість», однак акцент робиться саме на першому, а отже, таку роботу ми відносимо до напрямку «правова освіта».

Також у назві дисертації П. Макушева «Професійна правосвідомість і правова культура дільничного інспектора міліції (шляхи формування і удосконалення)» і в тексті роботи йдеться одразу про обидві такі категорії, як «правова свідомість» і «правова культура». Цю роботу ми віднесли до напрямку «правова свідомість» лише тому, що в назві дисертації вона згадується першою.

Загальна кількість наукових досліджень із питань правової освіти в масштабах країни є дуже малою. Причому докторські дослідження, навіть із визначеної кількості робіт, складають усього 15,2 %, що негативно характеризує процес вибору актуальної тематики досліджень. Утім наведена статистика дає підстави для висновку, що означена тематика все частіше стає предметом наукової зацікавленості вітчизняних дослідників (починаючи з 2004 р. динаміка захистів дисертацій із правоосвітньої тематики є стабільною), що може свідчити про існування значної кількості проблем на практиці, а саме у функціонуванні самої системи правової освіти, незадоволенні населення щодо можливості отримання необхідних правових знань та недостатньої забезпеченості доступу громадян до джерел правової інформації тощо.

Відповідно до наукових галузей більшість дисертаційних робіт із правоосвітньої тематики подано в юридичній (21 робота) та педагогічній (19 робіт) науках, що складає 86,9 % від загальної кількості знайдених нами робіт [196].

Цілком логічно, що в юридичній і педагогічній науках подано найбільшу кількість дисертаційних робіт, оскільки, по-перше, саме поняття «правова освіта» як словосполучення утворено з двох повнозначних слів, пов'язаних між собою в граматичному плані й за змістом, а саме зі слів «право» і «освіта»; по-друге, правове навчання і підготовка педагогічного складу для викладання правових дисциплін проходить у межах системи освіти з використанням передових педагогічних технологій та базується на досягненнях педагогічної і

юридичної наук. Очевидно, що представники саме цих наук найбільш зацікавлені в об'єктивному дослідженні всіх процесів, що відбуваються та впливають на розвиток правової освіти.

Щодо інших наукових галузей (психологічна, історична, філософська науки та наука державного управління), то там спостерігається стійка тенденція виконання дисертаційних досліджень, однак, враховуючи важливість правоосвітньої тематики для української спільноти, замала зацікавленість учених зазначеною проблематикою.

Серед спеціальностей юридичної науки безсумнівним лідером є спеціальність 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Усього з цієї спеціальності виконано 18 дисертаційних досліджень, із них 3 – докторські. Це складає 85,7 % від загальної кількості виконаних робіт у науковій юридичній галузі з правоосвітньої тематики та 40 % від загальної кількості всіх дисертацій такого спрямування. Також за цією проблематикою виконано по одній роботі за спеціальностями: 12.00.02 «Конституційне право»; 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»; 12.00.12 «Філософія права».

Вивчаючи зміст дисертаційних робіт, що присвячені теоретико-методологічним аспектам правової освіти (суто правоосвітній напрям досліджень), можна визначити проблемні питання, що в них порушуються.

Наведемо ці питання відповідно до наукових галузей, а саме:

– *в юридичній науці* – розвиток правової освіти та науки, особливості функціонування (С. Богачов [22; 23], Гальонкіна Ю. [37; 38; 39], В. Кахнич [98], Парпан У. [186]);

– *у педагогічній* – проблеми теорії і практики управління правовою освітою учнів у закладах вищої освіти (О. Ковальська [106]); правова підготовка майбутніх педагогів (М. Городиський [49], І. Дарманська [63], С. Микитюк [147], В. Одарій [177]); формування змісту правової освіти (Л. Висоцька [34]);

- у філософській – формування організаційної свідомості особистості засобами правової освіти (О. Фатхутдінова [248; 249; 250; 251]);
- в історичній – генезис правової освіти в Україні (А. Гуз [56]);
- в управлінській – публічно-управлінські аспекти правової освіти в Україні (Ю. Полякова [196; 197]);

Дисертацію М. Мартинова, виконану в правничій науковій галузі, присвячено управлінню юридичною освітою. Вчений у своїй науковій праці досліджує сутність та зміст організаційно-правових засад управління юридичною освітою в Україні, окреслює проблеми та формулює пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного законодавства в досліджуваній сфері та практики його застосування [157].

Що стосується наукової галузі державного управління, то проблематика управління правовою освітою, на жаль, не знайшла свого відображення в наукових працях. Лише деякі аспекти правоосвітньої тематики висвітлено в дисертаційних роботах учених М. Кушнір «Формування та розвиток організаційно-правової культури в діяльності центральних органів влади в Україні: методологічний аналіз» (2007 р.) і Г. Хаварівської «Теоретичні засади формування правової культури в системі місцевих органів виконавчої влади України» (2011 р.).

Визначення стану розвитку правової освіти раніше вже проводилося Л. Висоцькою, яка у своїй науковій праці згрупувала отримані результати відповідно до основних аспектів, що мають місце в сучасних наукових роботах, зокрема:

- історико-теоретичний (розвиток, становлення, удосконалення та оновлення змісту сучасної правової освіти);
- методологічно-виховний (пошук ефективних моделей, методів, способів й засобів передачі та засвоєння правових знань, умінь, навичок);
- концептуальний (окреслення мети, визначення завдань, принципів та основних підходів щодо реалізації програмних положень правової освіти);

– компетентнісний (підготовка фахівця, здатного реалізувати свій правовий потенціал, який визначається необхідним обсягом і рівнем правових знань та досвіду у відповідному виді діяльності);

– ідейно-пропагандистський (формування правових переконань шляхом популяризації ідеї правової держави та права як ефективного інструменту регулювання суспільних відносин і взаємин між людьми в соціально неоднорідному суспільстві) [34, с. 57].

У своєму висновку автор зазначає, що аспекти правової освіти в сучасному науковому дискурсі розглядаються фрагментарно. Ми підтверджуємо висловлювання про фрагментарність висвітлення питань із правоосвітньої проблематики, та хотілося б зауважити, що Л. Висоцька до правової освіти відносить такий напрям додаткових знань, як громадянське виховання, громадянська компетентність, громадянська свідомість, громадянськість. При цьому більшість дисертаційних робіт, що наводяться в науковій праці автором, присвячено саме громадянському складнику навчально-виховного процесу, що здійснюється в освітніх закладах різного рівня. Таким чином, незрозуміло, який зміст Л. Висоцька вкладає в поняття «правова освіта» і як співвідноситься це поняття з поняттям «громадянська освіта». Крім того, наукову проблему автор розглядає лише в педагогічному дискурсі. У такому разі перевага нашого дослідження полягає у виявленні повної наявної дисертаційної бази, у якій чітко визначено правоосвітню тематику. Отримані результати надали можливість визначити багатогранність, складність визначеної теми, виявити її основні тенденції, а також окреслити перспективні напрями подальшого дослідження.

Опрацювання монографічних видань, присвячених розвитку правової освіти в Україні, дають підстави для висновку, що дві наукові праці («Становлення та розвиток шкільної правової освіти України (1991–2007 роки)» та «Правова освіта у дискурсі формування свідомості особистості»), виконано на актуальну, значущу для країни і суспільства тему, вони містять конкретні наукові результати, які може бути використано у практичній діяльності. Автори

цих видань визначили багатогранність і складність осмислення тенденцій розвитку правової освіти в Україні та започаткували новий напрям у подальшому проведенні наукових досліджень.

Результати історіографічного аналізу дозволили основні проблеми та тенденції в дослідженні означеної проблематики, а саме:

- упродовж останнього часу прослідковується поживлення наукового інтересу до правоосвітньої тематики з боку вітчизняних учених, проте в цілому в державі активність науковців у цьому напрямку є низькою;

- серед низки дисертацій, в яких досліджується правоосвітня тематика, запропоновано замалу кількість докторських робіт, що могли б на достатньому рівні сприяти вирішенню вагомій теоретичній або прикладній складовій проблеми;

- значна увага щодо означеної тематики приділена ученими в правовій та педагогічних науках, що є, цілком логічним й відображає ключові складові проблематики – право та освіту, втім, з іншого боку, демонструє незацікавленість науковців з інших галузей, зокрема філософії права, проводити всебічні та оригінальні наукові розвідки з цього питання;

- у наукових працях простежується неоднозначність у підходах до розкриття сутності та змісту таких визначальних дефініцій, як «правова свідомість», «правова культура», «правове виховання», «правова освіта» та «аксіологічний вимір університетської освіти». Саме від розбіжних тлумачень в науково-теоретичній площині постають певні труднощі у практичній діяльності. Відтак, виникає необхідність у подальшому дослідженні з метою чіткого формулювання понятійно-категорійного апарату проблеми;

- недостатньо приділено уваги ученими щодо дослідження теоретичних й практичних аспектів аксіологічної складової в цій проблемі, від визначення якого залежить розвиток усієї національної системи правової освіти, а теж рівень правосвідомості й правової культури громадян Української держави.

Таким чином, ми підтримуємо позицію українських вчених (Б. Буяка, Ю. Гальонкіної, Г. Ільїна, В. Кременя, А. Машталер, У. Парпан, Н. Ткачової)

стосовно того, що сучасна інформаційно-телекомунікаційна епоха з її деструктивними та суперечними процесами суттєво впливають на створення нової системи цінностей. Втім, без такої ціннісної трансформації людина втратила б розуміння сучасності та свою актуальність у ньому.

Загалом, зароджена нині масова культура не може привести до духовного колапсу й деградації соціуму, позаяк їй завжди протистояють певні захисні бар'єри – сформовані духовні цінності, національні традиції, релігія, і, безумовно, освіта, яка значною мірою відіграє роль не просто відтворення та збагачення, примноження знання, але і, передусім через правову університетську освіту, готує просвічених особистостей, які здатні мислити та нести відповідальність як за творення свого життя, так і за майбутнє держави.

Слід зауважити, що освіта є однією з найбільш досліджуваних сфер в суспільстві, яка привертає значну увагу науковців, політиків, представників влади, громадських інституцій та звичайних громадян. В науковій літературі університетську освіту досліджують як основу (визначальний елемент) розвитку правових, політичних, економічних, культурних, соціальних сегментів суспільства; процес та результат навчання у закладі вищої освіти; соціокультурний (соціальний) інститут; механізм (засіб, інструмент) відтворення та нарощування духовного, інтелектуального потенціалу нації; рівень освіченості та загальної культури індивіда; сутнісна характеристика етносу, нації, суспільства, держави, людської цивілізації, модусів їх самозбереження та розвитку тощо.

Нині наша держава значно потребує створення ефективної системи національної безпеки, модернізації всіх її галузей, зокрема і правоосвітньої, відповідно до сучасних викликів, пов'язаних з військовою агресією Росії. Значний внесок у вирішення питання забезпечення національної безпеки держави здійснили як зарубіжні, так і українські учені. У наукових розвідках українських дослідників, присвячених проблематиці реалізації національних інтересів та безпеки насамперед в освітній сфері, використовувалися різні науково-методологічні підходи, які вимагають систематизації та виокремлення

в них філософсько-правого аспекту. На жаль, поза належною увагою залишилася проблеми, пов'язані з удосконалення системи правової освіти в університетському середовищі як одного з визначальних елементів якісного забезпечення системи національної безпеки.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що в науковому середовищі на достатньому рівні висвітлена проблеми освіти в закладах вищої освіти (університетська освіта). Безумовно, найбільше наукових розвідок з цього питання представлені в педагогіці, також відповідні дослідження проводяться в політологічній, економічній, управлінській, юридичній, філософській, соціологічній та інших науках. Втім, найменш розробленою ця проблематика виявилася у науковій галузі філософії права, що зобов'язана забезпечувати аксіологічний супровід модернізації життєво доконечних для нашої держави у сучасних умовах суспільних сфер, якою є як університетська освіта в цілому, так і її визначальна складова – правова освіта зокрема.

1.3. Правова цінність як основна категорія дослідження проблеми

Наприкінці ХХ ст. в Україні разом із розвитком державності відбувався процес подолання системи цінностей, який сформувався у період радянської влади. Тоді внаслідок деформації загального світогляду українського соціуму постали проблеми засвоєння та адаптації до нових умов – формування суверенної правової держави. З огляду на це, в духовному житті суспільства чітко простежувався витіснення вищих ідеалів та ціннісних пріоритетів такими орієнтаціями, як прагматичність, утилітарність, , технократичність. Громадянам пропагувалися нові цінності, які є безпосередньо примітивні, характерологічні утилітарній системі споживання та обмеженому репродуктивному функціонуванні.

Зі свого боку національні цінності, які покликані слугувати для громадян певної країни чинником об'єднання, консолідації, навпаки, у суспільстві набули

негативного впливу. Звідси, неповага до духовних національних цінностей лише впотужнює протистояння у будь-якому суспільстві. Тому, значним випробуванням для українського суспільства на початку другого десятиліття ХХІ ст. стала Революція гідності, пізніше анексія Криму та бойові дії на сході держави. Виникла істотна небезпека втрати власної державності, що і сприяло консолідації українського громадянства, яка об'єдналося, з метою збереження основ демократії та людських цінностей [198].

Згідно енциклопедичного визначення, запропонованого В. Киричок, основною дефініцією категорії «цінність» є значущість окремих реалій дійсності щодо задоволення духовних й матеріальних потреб, інтересів, запитів індивіда; те, що може цінувати особистість, котре є для неї важливим і значущим. Самі ж цінності наповнюють єством буття людини та суспільства, значною мірою їх духовно відтворюють. Втім, цінність – це також й опосередкований культурою еталон, критерій відповідного у досягненні певних потреб, який має трансцендентний характер, і виходить за межі суб'єктивної свідомості» [73, с. 992]. Отже, цінність є невід'ємною складовою відносин індивіда зі світом, у якому здійснюється його життєдіяльність та пізнання. Відтак, цінності можуть мінятися залежно від історичного розвитку, суспільних відносин, соціальних умов та ін.

Слушно зауважує М. Дамірлі, що визначальна значущість цінностей осмислюється у переломні моменти суспільного розвитку, яким для українського суспільства є теперішній етап державотворення. Згідно позиції вченого, саме тепер настав час усвідомити, що якість історичного поступу залежить від системи цінностей, яка домінуватиме серед людства. Тому, коли норми права загалом, й міжнародно-правові зокрема, дедалі частіше відходять в бік, вкрай важливим є знайти відповідь на те: чим керуються і чим повинні керуватися у власних діяннях «суб'єкти історії», які водночас є й суб'єктами міжнародного права – одне з найважливіших історіософських запитань у сфері правопізнання [9, с. 76].

Поняття «цінність», як одне із визначальних у сучасній суспільній думці, вживається для позначення явищ та об'єктів, їх особливостей, а також абстрактних ідей, які є еталоном, критерієм належного, втіленням суспільних ідеалів [140, с. 17].

Проблема дослідження цінностей має значне історичне минуле, ще античні мислителі визначали ціннісний зміст права як втілення «світу ідей». Зокрема, зберегли свою актуальність та значущість положення античних філософів стосовно нерозривності зв'язку права і добра, права й справедливості. Так, Платон ціннісний зміст права вбачав у втіленні ним світу ідей. Арістотель у своїх філософських трактатах доводив, що право покликане передусім, виступати «критерієм справедливості». Зауважимо, що у той час, цінність та істина по-суті сприймалися як синонімічні, їх ототожнювали [74, с. 14].

В епоху Середньовіччя право осмислювалося А. Аврелієм як результат божественної волі, метою якого було забезпечення миру, справедливості та злагоди у суспільстві.

Вже в епохах Відродження та Нового часу, право аналізується не як предмет у його власних буттєвих особливостях, а як певна значущість для суб'єкта, соціуму та держави. Філософські розвідки Ф. Бекона, Т. Гобса, Дж. Локка, Ж. Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, сприяли формуванню суб'єктивно-релятивістському способу розуміння аксіології права.

Розглядаючи взаємодію духовних цінностей зі соціальними системами, вчений А. Бабенко відзначає, що існує три основних витлумачень цьому: перше показує втілення цінностей, ідеалів в реальні дійсності (Платон, І. Кант, Г. В. Ф. Гегель); друге, навпаки, свідчить про обумовленість цінностей та ідей матеріальним буттям (К. Маркс); третє, не визначає одне іншим, а зосереджує увагу на функціональній взаємній пристосованості частин (елементів) у живому соціокультурному бутті (цілому), при якому цінності та ідеї, разом з іншими елементами системи, беруть участь у соціальних процесах (М. Вебер, Т. Парсонс) [9, с. 14].

Використання поняття «цінність» крізь призму її моральності пов'язують з І. Кантом, який мислив: «приємним кожен вважає те, що дає йому найвищу насолоду, прекрасним – те, що лише йому подобається, хороше – те, що цінується ним, схвалюється те, в чому вбачається об'єктивна цінність» [91, с. 211].

Цінності, осмислюються філософом як те, що має значущість в моральному світі свободи й обов'язковості. Апріорний світ належного вибудовується І. Кантом у відриві та контрверзі до «сущого» (буття, світу емпіричного явища), в якому домінують причинно-наслідкові зв'язки та необхідність. Справедливо підкреслюється в юриспруденції, що «мова йде, фактично, регулятивне та нормативне значення цінностей, які представляють собою, згідно позиції І. Канта, апріорні імперативи розуму – вимоги, цілі, форми належного. Саме з цією нормативністю пов'язані ті категоричні імперативи, які мислитель генерує стосовно моралі та права» [16, с. 490].

Наслідувачі кантівського вчення – Р. Лотце, В. Віндельбанд та ін. значно розвинули його бачення щодо нормативно-регулятивної значущості цінностей та цілепокладання не лише у напрямку моральності, але й науки, культури, мистецтва та ін. Зокрема, неокантівець В. Віндельбанд визначав цінності як культурні норми й, окрім істини, добра та краси, проголошував цінностями такі багатства людської культури, як наука, право, релігія та мистецтво» [16, с. 490]. Новий напрям неокантіанства виник наприкінці XIX ст., який йменувався в суспільному поступі як «філософія цінностей».

У новітні вітчизняній та зарубіжній літературі дефініція «цінності» є дискусійним, а тому часто тлумачиться з протилежних позицій. Так, О. Івін, актуалізуючи необхідність досліджування цінностей в теорії пізнання відзначає, що «сутність поняття істини не можна розкрити без протиставлення істини цінності» [86, с. 328]. Вчений Д. Леонт'єв визначає три форми існування цінностей, які поєднуються між собою: особистісні цінності; соціальні ідеали; предметно визначені цінності (матеріальна та духовна культура людства як

цінність, яка реалізовується та об'єктивується певними формами існування цінностей) [137, с. 18].

Виразники ідеалістичної філософської думки характеризують цінність як уявлення індивіда про будь-які ідеальні стани, факт існування яких визначається задоволенням певних потреб – духовних, інтелектуальних, фізіологічних, матеріальних тощо.

Поширеною є дефініція цінностей як узагальнених уявлень людини (соціуму) про найбільш значливі цілі та норми поведінки, які є визначальними у процесі сприйняття реальності, визначають орієнтації їх вчинків і дій у всіх сферах життєдіяльності. Система домінуючих цінностей у концентрованому вигляді відображає особливості історичного досвіду та культурного поступу певного суспільства.

Основні аспекти, які окреслюють людське буття, формують його смислову сутність, переважно акумулюють в собі ті чи інші цінності або ж певну їх систему. Разом з тим цінності є: по-перше, фундаментальною основою людського буття, співіснування (заради них людина живе); по-друге, цінність, ніколи не втрачає своєї якості належного, навіть тоді коли є реалізованою; по-третє, цінність має загальний, універсальний характер для індивіда, душі, життя, культури і т.д.; по-четверте, цінність набирає зовнішньої символічної форми в певних думках, діях, предметах; по-п'яте, цінності, які ввібрала в себе людина, пронизують весь її духовний світ [74, с. 14].

Цінність як понятійна категорія досліджується різними науковими галузями, тому й існує чимало позицій щодо розуміння сутності цього поняття. Справедливо відзначає А. Чефранов, що «як і в буденному житті, так і в наукових розвідках, доволі часто використовуються поняття, які значною мірою пов'язані з певною «цінністю». Це, передусім, економічні, матеріальні, соціальні цінності, позаяк вони торкаються різних сфер суспільного життя людини, Втім, вони не є пов'язані з її духовною активністю, не мають аксіологічного забарвлення, себто це цінності в прямому економічному розумінні, які відображують матеріальне наповнення певного явища або

предмета. Називаючи певне явище цінністю, здебільшого виходять із його значимості для людини і суспільства. Тому поняття цінності – це своєрідний певний підхід до реалій дійсності» [258, с. 9]. Тому, напевно скільки людей, стільки й тлумачень, позаяк кожен має своє індивідуальне бачення певної дійсності.

Звідси, поняття «цінності» має вкрай плюралістичний характер, і незважаючи на давню історію його вивчення, дотепер не має загальноприйнятої наукової дефініції цінності.

«Філософська енциклопедія» подає тлумачення цінності як поняття, що позначає: по-перше, позитивну або ж негативну значущість певного об'єкта, на відміну від якісних та екзистенціальних характеристик його цінності – предметні цінності [71, с. 462]. До них відносяться: природне благо (природні багатства) та зло (стихійні лиха); моральне добро та зло, втілені в діяннях індивідів; соціальне благо й зло, що відображаються у певних суспільних явищах; споживча вартість продуктів праці (корисність взагалі); прогресивне чи реакційне значення історичних подій; культурна спадщина минулого, яка для сучасників виступає предметами багатства; значення наукової істини; естетичні характеристики суспільних і природних об'єктів й витворів мистецтва [4, с. 135]. По-друге, цінності позначають оціночну, нормативну сторону явищ суспільної свідомості – суб'єктивні цінності [71, с. 462]. Це є суспільні установки, заборони та імперативи, цілі та проекти, які відображаються у формі певних нормативних уявлень (про справедливість, про сенс історії та призначення людини, добро і зло, прекрасне й потворне, про ідеали, принципи, норми, дії) [4, с. 135].

Соціологічна наука характеризує цінність як «засвоєне, набуте з досвіду константне поняття щодо корисності предметів, дій; це критерій та тенденція постановки цілей дії» [86, с. 329]. У цьому сенсі основна система цінностей ґрунтується на потребах, які у процесі життєдіяльності соціалізуються. Саме ці явища об'єктивної дійсності, які спосібні задовольняти певні суб'єктивні

потреби людини та є необхідними й корисними для її існування, гарантуються та забезпечуються правом [214, с. 85].

З позиції психології цінності – це установки, переконання, традиції, позитивні зразки поведінки, життєвий і професійний досвід, історія організації або певного підрозділу, що виконує регулятивний вплив на поведінку людини та її професійну діяльність [197, с. 71].

Із культурологічної точки зору цінності – це соціально визнанні, які поділяються широким загалом уявлення про те, що таке любов, добро, дружба, справедливість, патріотизм тощо. Вони відображають уявлення про гармонію світу та якою повинна бути людина [123, с. 140].

На переконання В. Карташкіна поняття «цінність» має виключно позитивну конотацію. Корисним є лише те, що служить взаємним інтересам індивіда, держави та соціуму, а відтак сприяє їх оптимальному розвитку [96, с. 5].

Натомість С. Михайлов вважає, що негативну значущість певного об'єкта також можна витлумачувати як «цінну» і не лише тому, що це є корисним для окремих осіб. А тому, що поняття «цінність» має мати і нульову цінність, під якою необхідно розуміти виключення суб'єктом значущості предмета пізнання з кола власних інтересів. Якщо добро – це цінність зі сторони одного індивіда, то постає сумнів, що в цій оцінці воно є достовірним, істинним, позаяк за певних умов є евентуальним втілення у принцип для себе і про себе як загального блага, так й свавілля» [150, с. 11].

Для більшості дефініцій поняття «цінності» властивим є тлумачення існування цінності як явища духовного життя індивіда. Втім, як А. Чефранов, «цінність не є певною особливістю явища (об'єкта оцінки) або предмета, що є складовою його змісту. Цінності формуються тоді, коли постає ціннісне ставлення – виняткова форма взаємозв'язку між суб'єктом та об'єктом оцінки. Відтак, зворотний зв'язок між суб'єктом і об'єктом оцінки стає причиною виникнення певних уявлень про цінності, які є характерними об'єкту з боку суб'єкта оцінки. Тобто, цінності не є фактами об'єктивної дійсності, а

виникають внаслідок духовної активності індивіда. Вони існують не в об'єкті оцінки і не в суб'єкті, а в їх взаємозв'язку» [258, с. 9].

У контексті нашої наукової розвідки особливо актуальним є саме філософський підхід, позаяк він передбачає розуміння поняття цінності через відносини суб'єкта до тих чи інших явищ і речей. Суб'єкт визнає цінним лише те, що слугує задоволенню його потреб, запитів та інтересів та виконує певну роль у його життєдіяльності. Того «цінність» нерідко зіставляють із поняттям «значущість», проте вони аж ніяк не є тотожними. Так, якщо значущість передбачає здатність явищ і предметів, мати як позитивні, так і негативні якості, то цінність володіє лише позитивною стороною [221, с. 143–144].

Цінності є сферою духовного життя індивіда, втім досить часто вони втілюються в явищах або предметах матеріального світу, які постають їх носіями. З огляду на це, цих носіїв (певні предмети, явища) хибно ідентифікують зі самими цінностями, а це може обумовити те, що аксіологічне поняття «цінність» трактуватиметься як економічна категорія «вартість» [258, с. 9].

Згідно позиції М. Кагана, носіями цінностей є конкретні речі: предмет (духовний, матеріальний, художній), подія чи дія, а цінністю є лише значимість цього об'єкта для суб'єкта. Відтак, поділ цінностей на духовні та матеріальні, який часто використовується філософською наукою, є вірним, позаяк йде мова про «носіїв цінностей», а не про самі цінності [89, с. 77]. У нашому випадку «носіями цінностей» є «університет», «освіта», «університетська освіта».

З одного боку, цінності – це загальнозначущі блага, які є умовою та змістом буття людини: життя, справедливість, свобода, себто цінності-цілі та цінності-об'єкти. З іншого – цінністю наділені й самі механізми, принципи, інститути, завдяки яким захищаються та реалізуються перші. Це – цінності-засоби, інструментальні цінності, без котрих цінності-цілі не можуть існувати. Саме вони імплантуються в моральні норми, а мораль, зазвичай, є засобом оцінки правових норм [243, с. 21].

Осмилення цінності як взірця, ідеалу є засадою оцінки суб'єктом об'єкта пізнання, а відтак дозволяє виокремити у системі цінностей «етичні цінності», культурні цінності», «правові цінності» і т. д. Визначимо, що багато зі суб'єктивних цінностей людини є правовими, що надає їм загальнообов'язкового характеру, змінюючи із абстрактних, моральних побажань на реальність. В основу права закладені такі абсолютні цінності, як: збереження життя, захист власності, гарантування безпеки, отримання знань [172, с. 153]. Це, безумовно, й актуалізувало нашу наукову розвідку, позаяк переконані, що університетська освіта зобов'язана мати аксіологічний вимір.

Правові цінності – це узагальнені правові цілі та засоби їх досягнення, які здійснюють роль правових норм. Зокрема, правовими цінностями вчений С. Алексєєв називає «реальні соціально-правові явища, правові механізми та засоби, а саме: конкретне вираження цінності права у практичному житті соціуму – безпека людини; гарантованість захисту її прав; забезпечення істини, справедливості у процесі вирішенні юридичних питань; конститутивні природні права людини; фундаментальні демократичні правові принципи; особливі юридичні механізми та правові засоби (юридичний інструментарій), які забезпечують цінність права, гарантованість прав кожного, діяльність інституцій, які втілюють оптимальне співвідношення індивідуального та нормативного регулювання тощо» [225, с. 97].

У сучасних правознавчих розвідках простежується підхід, коли всі загальнолюдські цінності аналізуються у правовому вимірі. Зокрема, це такі цінності як: свобода, справедливість, рівність тощо. З одного боку, це є вірно, позаяк вони визначені та гарантуються законодавством, з іншого – це є моральні (етичні) цінності, які набули свого правового характеру у контексті розвитку права та держави.

Справедливо зауважує О. Сидорова, що «перехід соціальної цінності у правову розпочинається зі загальної стурбованості втрати гарантій існування звичних умов. Це й опосередковує формування нового соціального досвіду та вимагає правничого оформлення суспільних змін у формі соціальних норм.

Відтак, цінності, які мали виявлення в інших суспільних сферах, набувають саме правової природи, або ж самостійно формуються: як акт рефлексії інтенції індивіда у правовій сфері; як зміст, сутність права; як явище, що не може існувати поза правовою дійсністю. Правові цінності здатні існувати лише на засадах, які властиві праву як регулятивній системі, – наказувати, нормувати. Саме за допомогою цих властивостей вони закріплюються як правові цінності» [224, с. 25].

У межах науки філософії права визначився напрямок аксіології права, яка є системою теоретичних знань про цінність права. Цінність права – це його позитивна роль (значущість) у задоволенні потреб суб'єктів суспільного буття: кожного індивіда, соціальних груп, спільнот й об'єднань, суспільства загалом. Цінність загального соціального права (котре виникає та існує самостійно, незалежно від держави, передусім права нації, права людини), виявляється у його спосібності задовольнити потреби та інтереси суб'єктів суспільного життя. Цінність спеціально-соціального права є волевиявленням держави, обов'язковим для виконання, який через спеціальні механізми та процедури сприяє реалізації загального соціального права [165, с. 49–50].

Пожвавлений інтерес до аксіологічної проблеми обумовлений еволюцією антропоцентричної моделі світу. Позаяк, кожен фрагмент дійсності, який має значення для індивіда, може виступити предметом її особливого інтересу і, відтак, цінністю. Це дозволяє стверджувати, що визначальна особливість всіх цінностей є в тому, що вони визначаються антропогенним характером. Конститутивним чинником виступає ставлення індивіда до них.

Правова аксіологія є одним із основних напрямів аксіології – теорії про цінності, концепції загальнозначущих принципів, які визначають як діяльність людини, так і її мотивацію. Безумовно, проблема цінностей безпосередньо пов'язана з проблемою культури, яка знаходить вираження у виокремленні визначальних цінностей: істина, добро, краса тощо. Разом з ними існують інші цінності культури такі, як правопорядок, наука, мистецтво, релігія, які йменуються як блага культури. Для правової аксіології досить важливим є

зосередження уваги саме на розмежуванні норм та цінностей, останні стають нормою тоді, коли з нею узгоджується суб'єкт. Цінності набувають значно вищого рівня у результаті їх довготривалості та глибини задоволення, яке вони надають. Характерологічною рисою правових цінностей, яка відділяє їх від норм є те, що вони мають певну ієрархічну структуру.

Сучасна вітчизняна правнича наука визначаючи ієрархію основних цінностей права пропонує дві принципово різні позиції. Перша з них обґрунтовує систему ієрархії цінностей права з точки зору гуманістичної традиції (А. Бандура [13], О. Грищук [52], А. Карась [95] та ін.). Друга є суто нормативною та передбачає дослідження ієрархії цінностей права, які задекларовані в Конституції України та національному законодавстві.

У цьому контексті заслуговує уваги позиція О. Сидорової, яка переконує, що не може бути ієрархії правових цінностей. «Це доказує абсолютний характер цінностей, те, що не дозволяє їх зіставляти та порівнювати, їх незамінність. Ідеологія, яка пов'язана з ієрархією цінностей, себто те, що є частиною правової політики, може бути штучно структуровано, сконструйовано за певною ієрархією. Втім об'єктивний характер цінностей засвідчує неможливість будь-якої ієрархії. Суб'єктивний зріз правових цінностей характеризує індивідуальність ціннісного змісту, тому якщо цінність виступає інтерсуб'єктивною, то і ціннісна сфера є суб'єктивною. Цінності є еквівалентними, більше того, правові цінності виражаються одна через одну. Приміром, свобода як правова цінність має свої межі, які визначають її сутність через феномен безпеки, також правосуддя можна схарактеризувати через зміст правопорядку» [224, с. 26].

Правові цінності повстають та транслуються у праві, а відтак є засобом його відтворення, які надають йому рис реальності, стабільності та стійкості. Правові цінності визначаються такими ознаками, як нормативність та оціночний характер. Нормативність більшою мірою характерна правовим цінностям-цілям, натомість оціночність – для цінностей, які аналізуються як засоби-інструменти.

Статусу цінностей у праві набувають різні явища та факти ідеального та матеріального характеру – матеріальні блага та предмети, людські вчинки, суспільні відносини, вольові феномени (спонукання, мотиви), ідеали, цілі, ідеї, соціальні інститути. Вони і є правовими цінностями, позаяк виступають основою правопорядку, ідеальним обґрунтуванням норми права, визначаються та охороняються правовими нормами, є метою як самого права, так і його інститутів [207, с. 176–177].

Однією з визначальних ознак правових цінностей виступає їх соціальна значущість. Так, сутність правових цінностей розкривається, передусім, в їх значущості, а не фактичності. В кожній традиції чи культурі існує значна низка цінностей. Бо, має суспільну вагу те, що «прийняте взаємодіючими суб'єктами, сприяє стабільності способу життя, їх розвиткові та суспільним відносинам. Загальнозначущим є те, що є загальноприйнятим певною соціальною спільнотою, має соціокультурні основи об'єктивності та потенційно розповсюджене на добровільних засадах серед невизначеного кола суб'єктів» [151, с. 10].

Наступна особливість правових цінностей – імовірність, «це пов'язано з потенцією вольового, свідомого вибору суб'єктами права поведінкових варіантів об'єктивно існуючих в реальності. Цінності існують незалежно від рівня їх реалізації у правовій матерії. Цінності змушують, утім не панують над сущим, дійсним. Ціннісне почуття – це прямий контакт із цінним» [164, с. 210].

Сфера цінностей – це сфера їх впливу, тому саме звернення до неї дозволяє всебічно охарактеризувати їх зміст. Правові цінності трансформуються на принципи організації правового життя лише через пізнання, надаючи суспільним взаємовідносинам особливостей необхідності, зрозумілості та розумності.

Правові цінності, їх історичний розвиток, збереження та пертурбація знаходять своє безпосереднє вираження в ознаці – наступності. Разом з тим наступність у праві є взаємозв'язком між ступенями чи етапами розвитку, яка передбачає збереження елементів права як цілого або ж окремих його сторін у

процесі переходу правової системи з певного стану в інший. Як уже зауважувалося, саме правові цінності відтворюють право, транслюючись у межах окремої правової культури. Відтак, вони визначають спрямованість правового розвитку, чітко розкриваючи його зміст та не допускають впливу позитивного права, себто нав'язувати суспільній правосвідомості орієнтири, які суперечать правовим цінностям.

Правові цінності займають визначальне місце в тому, що торкається здійснення соціальними системами функцій стосовно збереження та відтворення зразка, бо є не чим іншим, як певним уявленням про бажаний (ідеальний) тип соціальної системи [187, с. 18].

Наступною ознакою правових цінностей є визнаність. Справедливо зауважує О. Сидорова, що «правові цінності – це феномени сприйняття, і тому їх повна характеристика вимагає опису правового досвіду, який, з одного боку є базисом феноменологічного опису, з іншого – основою визнання правових цінностей. Необхідність у визнанні певної правової цінності є результатом відображення потреб та інтересів соціуму» [226, с. 83].

Поведінка індивіда характеризується ціннісними уявленнями чи установками, транслюючи правові відносини в часі, усупереч несприятливим чинникам як внутрішнім, так і зовнішнім. Цілі, які не відповідають загальноприйнятим уявленням про належне і правильне, здебільшого, так і залишаються нереалізованими. Це обумовлено прерогативою ціннісної основи, яка сприймається як те, що є прийнятим, визнаним та розумним. Правові цінності є не лише засобом відтворення, але одним з визначальних критеріїв ефективності регулювання будь-яких відносин в суспільстві. Позаяк, саме співвіднесення з правовими цінностями визначає бажану модель поведінки зі сторони суб'єктів права.

Правові цінності проявляються як на стадії правотворення, так й правореалізації. «Будучи формою, яка обумовлює ставлення до правової дійсності чи конкретної обставини, правова цінність визначає мотивацію правомірної поведінки суб'єкта, є своєрідним імпульсом, який зумовлює

активність індивіда у правовій матерії. Якби цінностей не існувало, то людська воля була б млявою, абсолютно апатичною. Втім, саме завдяки їх присутності світове буття та життя людини наповнені певним змістом, цінність якого варто розуміти як спосіб набуття сенсу. Індивідуальний досвід наповнений цінностями, які й виступають мотивом діяльності людини. Отже, будучи формою, яка формує ставлення до правової дійсності, правова цінність визначає мотивацію правомірної поведінки суб'єкта» [259, с. 141].

Правові цінності набувають статусу принципів самоорганізації індивіда, беруть безпосередню участь у процесах самоідентифікації та інтеграції людини у правовій матерії, визначаючи зміст її правової соціалізації. На етапі пізнання права, формування певних «правових образів, усвідомлення індивідуальних спрямувань людина ідентифікує себе у правовій матерії. Затим, на рівні реалізації цих дезидератів, набуття правових статусів й станів людина уже інтегрує себе у правову дійсність. Саме індивіду належить визначальна роль у соціалізації [22, с. 155].

Об'єктивність – наступна особливість правових цінностей. Цінність як феномен постає з об'єкта, а тому її зміст не обумовлюється суб'єктом сприйняття. Цінності об'єктивно окликаються з моральними засадами, етичними переконаннями культурної та філософської традиції, разом з цим відтворюючи та втілюючи об'єктивну реальність моральних принципів.

Означену особливість цінностей ґрунтовно аналізує М. Пантікіна, яка зауважує, що «говорячи про об'єктивність цінностей, ми повинні розуміти цінності як такі, а не блага, які відносно недосконало та випадково їх реалізують. Саме феноменологічний аналіз дозволяє виокремити сутнісний зміст цінності від певного конкретного способу її реалізації. Так, у першому випадку об'єктивність окреслює внутрішню цінність, котра є ціннісною за своїм змістом незалежно від будь-яких зовнішніх чинників, а відтак, сама по собі є достойною бути бажаною – право як цінність. У другому – цінності, втілені в конкретних предметах, є об'єктивними, позаяк вони є істинними особливостями цього предмету (справедливість) [184, с. 112].

У вивченні правових цінностей необвідним є принцип повноти, позаяк є вимогою до аксіоматичної теорії та визначає достатність у формулюванні цілей її дедуктивних засобів. Застосовуючи його, можна охарактеризувати такі особливості правових цінностей, як загальність та універсалізм. Загальність правових цінностей – це реалізація безвідносності нормативних суджень стосовно конкретних осіб й ситуацій. Це проявляється у надситуативності, універсальності розуміння правових цінностей як особливостей організації життєдіяльності як індивіда, так і суспільства. Універсальний характер правових цінностей відображається у їх необмеженому прояві у правовій дійсності. Кожна людина має уявлення про правильне, гідне та справедливе, які змістовно можуть варіюватися. Втім, сама їх наявність приймається як свідчення певних засад, які обумовлені природою чи визначені іншими першоджерелами. Як переконує М. Пантікіна, правові цінності існують незалежно від їх зіткнення з людиною [184, с. 135].

Ще однією ознакою правових цінностей є суперечливість, що відображає їх конфліктність у певних сферах правової дійсності. Цінності – це феномени людської свідомості й доступні індивіду лише апріорі, вони є особливостями мислення про реальність. Цінність можна осмислити, зрозуміти, «побачити» тільки за наявністю в свідомості певного ціннісного принципу. Тому, бачення, сприймання цінностей є апріорним розсудом, яка може бути: формою ускладненого розпізнання або первинною формою ціннісного почуття [104, с. 23].

Кожна правова традиція та культурі визначається власними особливими правовими цінностями. Цінності формуються та змінюються водночас з розвитком правових систем: на кожному етапі одні цінності появляються, інші – втрачають свою значущість. Зміна соціальних відносин обумовлює появу нових цінностей, які становлять основу відповідних норм. Суспільство динамічно змінюється та трансформується, що й опосередковує зміни його нормативного елементу [72, с. 342–343].

У природно-правових концепціях, які характеризують загальні правові цінності (порядок, безпека тощо) загальнолюдське є невіддільним від конкретно-історичного. Реалізована на певному суспільно-історичному етапі цінність певною спільнотою, народом чи окремим індивідом має конкретний характер. Втім, значною мірою та формою вона втілює собою загальнолюдську цінність [104, с. 30].

Таким чином, у контексті нашої наукової розвідки особливо актуальним є саме філософський підхід, позаяк він передбачає розуміння поняття цінності через відносини суб'єкта до тих чи інших явищ і речей. Суб'єкт визнає цінним лише те, що слугує задоволенню його потреб, запитів та інтересів та виконує певну роль у його життєдіяльності. Носіями цінностей є конкретні речі: предмет (духовний, матеріальний, художній), подія чи дія, а цінністю є лише значимість цього об'єкта для суб'єкта. Поділ цінностей на духовні та матеріальні чітко показує «носії цінностей», якими, у нашому випадку, є «університет», «освіта», «університетська освіта».

Цінності – це феномени людської свідомості й доступні індивіду лише апріорі, вони є особливостями мислення про реальність. Цінність можна осмислити, зрозуміти, «побачити» тільки за наявністю в свідомості певного ціннісного принципу. Тому, бачення, сприймання цінностей є апріорним розсудом, яка може бути: формою ускладненого розпізнання або первинною формою ціннісного почуття.

Кожна правова традиція та культурі визначається власними особливими правовими цінностями. Цінності формуються та змінюються водночас з розвитком правових систем: на кожному етапі одні цінності появляються, інші – втрачають свою значущість. Зміна соціальних відносин обумовлює появу нових цінностей, які становлять основу відповідних норм. Суспільство динамічно змінюється та трансформується, що й опосередковує зміни його нормативного елементу.

У природно-правових концепціях, які характеризують загальні правові цінності (порядок, безпека тощо) загальнолюдське є невіддільним від

конкретно-історичного. Реалізована на певному суспільно-історичному етапі цінність певною спільнотою, народом чи окремим індивідом має конкретний характер. Втім, значною мірою та формою вона втілює собою загальнолюдську цінність.

Отже, правові цінності є визначальним елементом правового впливу на соціум, які здійснюють істотний вплив на механізм правового регулювання. Цінності – це результат узагальнення соціального досвіду й еталон належного, позаяк утілюють в собі суспільні ідеали. Правові цінності є феноменом, який динамічно розвивається. Правові цінності, по-перше, взаємопов'язані з принципами права, правосвідомістю, правотворчістю та правореалізацією; по-друге вони є реальними соціально-правовими явищами, правовими засоби та механізмами. Правові цінності мають ієрархічну структуру, їх система ґрунтується на певному комплексі інтересів, в основі яких є людські потреби.

Специфічні особливості правових цінностей дозволяють вирізнити їх серед інших цінностей (моральних, релігійних, соціальних, загальнолюдських і т.д.) та визначити їх змістовне наповнення, дати функціональну характеристику, простежити генезис їх становлення та розвитку. Також вони сприяють визначенні характерологічних рис правових цінностей, дозволяють їх ідентифікувати у різних правових системах. До таких специфічних особливостей віднесено: нормативність, значущість, оціночність, об'єктивність, імовірнісний характер тощо.

Такі ж особливості правових цінностей, як значущість, нормативність, наявність правової форми, історико-культурна обумовленість тощо, виступають ефективним інструментом гармонізації між зовнішнім впливом та механізмами саморегуляції в праві. Отже, правовими можемо вважати ті непорушні цінності, що є фундаментом упродовж усього розвитку, позаяк саме вони є найважливішою складовою (елементом) культури права та виконують усі функції правових цінностей.

Висновки до розділу 1

Всупереч певним розбіжностям стосовно змісту вищеозначених моделей, в стратегічному аспекті – усі вони доводять необхідність забезпечення всебічної підготовки молоді особистості до життя у глобальному мультикультурному суспільстві. Така підготовка передбачає не лише професійну виучку студентів, але й забезпечення в університетському середовищі правовою освітою, морально-духовним та національно-культурним вихованням. У контексті окреслених тенденцій розвитку освітнього процесу особливої актуальності набуває формулювання освітньої концепції у філософсько-правовій площині. Саме вона чітко окреслює можливості формування інтегрованої гуманістичної системи освіти, пропонує інструментарій підвищення правової культури університетської спільноти (студентів, викладачів, науковців) й сприяє вихованню інтелектуальної особистості в контексті сучасної глобалізації.

Обґрунтування значимості аксіологічних засад у ході системного осмислення сучасного університету як освітньої соціокультурної інституції змусило нас звернутися до філософсько-правового тлумачення поняття «місія». Відтак, нами визначено ключові вектори осмислення місії університету в сучасному філософсько-правовому дискурсі: місія – це покликання, яке відображає аргументоване бачення перспективного образу університету шляхом вираження його системи цінностей та стратегічних освітніх орієнтирів; місія – призначення, котре опосередковує діяльність університету певними завданнями чи функціями освітньої.

Разом з тим у сучасному філософсько-правовому дискурсі здебільшого критикується питання використання стосовно університетів таких варіацій осмислення як: місія – це стратегія, яка виражаючи вузький корпоративний зміст діяльності університету, визначає політику його розвитку на поточний період та найближчу перспективу; місія – це бізнес-ідея, що характеризує

університет як організацією, котра міру ефективності власної діяльності оцінює, передусім, з позиції матеріальних дивідендів

«Менеджерський» підхід розуміння «місії» дозволяє визначати університет як навчальну інституцію, яка працює в сегменті надання освітніх послуг певного напрямку та кількості, мета та зміст яких обумовлена, виключно, запитами сучасних ринкових відносин та прагматичними інтересами. Тоді, коли осмислення місії університету як освітньої соціокультурної інституції повинно знаходитися на рівні філософсько-правового аналізу, на якому є можливе правове обґрунтування гуманістичної орієнтації університетської освіти. Отже, можемо стверджувати, що в сучасному науковому дискурсі існує дві форми розуміння концепту «місія університету» – як категорій філософії права, котрі мають різні аксіологічні засади. Зауважимо, що на законодавчому рівні вони не мають чіткого розмежування, а тому це провокує до жвавих наукових дискусій.

Констатація можливості всебічного філософсько-правового дослідження університетської освіти актуалізує необхідність виокремлення тих її сутнісних аспектів, які стануть об'єктом вивчення в межах цієї наукової роботи, а саме: осмислення аксіологічних засад крізь призму культурно-історичної динаміки та правової реальності освітніх запитів й можливостей індивіда та соціуму в цілому. У цьому контексті проявляється філософсько-світоглядна, соціокультурна та правова значущість освітньої інституції, яка зосереджує в предметному полі своєї діяльності визначальні цивілізаційні надбання конкретної історичної епохи, сприяє «входженню» людини в певну реальність (культурну, правову, економічну) шляхом освітньо-виховного впливу.

Результати історіографічного аналізу дозволили основні проблеми та тенденції в дослідженні означеної проблематики, а саме:

– упродовж останнього часу прослідковується поживлення наукового інтересу до правоосвітньої тематики з боку вітчизняних учених, проте в цілому в державі активність науковців у цьому напрямку є низькою;

– серед низки дисертацій, в яких досліджується правоосвітня тематика, запропоновано замалу кількість докторських робіт, що могли б на достатньому рівні сприяли вирішенню вагової теоретичної або прикладної складової проблеми;

– значна увага щодо означеної тематики приділена ученими в правовій та педагогічних науках, що є, цілком логічним й відображає ключові складові проблематики – право та освіту, втім, з іншого боку, демонструє незацікавленість науковців з інших галузей, зокрема філософії права, проводити всебічні та оригінальні наукові розвідки з цього питання;

– у наукових працях простежується неоднозначність у підходах до розкриття сутності та змісту таких визначальних дефініцій, як «правова свідомість», «правова культура», «правове виховання», «правова освіта» та «аксіологічний вимір університетської освіти». Саме від розбіжних тлумачень в науково-теоретичній площині постають певні труднощі у практичній діяльності. Відтак, виникає необхідність у подальшому дослідженні з метою чіткого формулювання понятійно-категорійного апарату проблеми;

– недостатньо приділено уваги ученими щодо дослідження теоретичних й практичних аспектів аксіологічної складової в цій проблемі, від визначення якого залежить розвиток усієї національної системи правової освіти, а теж рівень правосвідомості й правової культури громадян Української держави.

Таким чином, ми підтримуємо позицію українських вчених (Б. Буяка, Ю. Гальонкіної, Г. Ільїна, В. Кременя, А. Машталер, У. Парпан, Н. Ткачової) стосовно того, що сучасна інформаційно-телекомунікаційна епоха з її деструктивними та суперечними процесами суттєво впливають на створення нової системи цінностей. Втім, без такої ціннісної трансформації людина втратила б розуміння сучасності та свою актуальність у ньому. Загалом, зароджена нині масова культура не може привести до духовного колапсу й деградації соціуму, позаяк їй завжди протистояють певні захисні бар'єри – сформовані духовні цінності, національні традиції, релігія, і, безумовно, освіта, яка значною мірою відіграє роль не просто відтворення та збагачення,

примноження знання, але і, передусім через правову університетську освіту, готує просвічених особистостей, які здатні мислити та нести відповідальність як за творення свого життя, так і за майбутнє держави.

Слід зауважити, що освіта є однією з найбільш досліджуваних сфер в суспільстві, яка привертає значну увагу науковців, політиків, представників влади, громадських інституцій та звичайних громадян. В науковій літературі університетську освіту досліджують як основу (визначальний елемент) розвитку правових, політичних, економічних, культурних, соціальних сегментів суспільства; процес та результат навчання у закладі вищої освіти; соціокультурний (соціальний) інститут; механізм (засіб, інструмент) відтворення та нарощування духовного, інтелектуального потенціалу нації; рівень освіченості та загальної культури індивіда; сутнісна характеристика етносу, нації, суспільства, держави, людської цивілізації, модусів їх самозбереження та розвитку тощо.

Нині наша держава значно потребує створення ефективної системи національної безпеки, модернізації всіх її галузей, зокрема і правоосвітньої, відповідно до сучасних викликів, пов'язаних з військовою агресією Росії. Значний внесок у вирішення питання забезпечення національної безпеки держави здійснили як зарубіжні, так і українські учені. У наукових розвідках українських дослідників, присвячених проблематиці реалізації національних інтересів та безпеки насамперед в освітній сфері, використовувалися різні науково-методологічні підходи, які вимагають систематизації та виокремлення в них філософсько-правового аспекту. На жаль, поза належною увагою залишилася проблема, пов'язана з удосконалення системи правової освіти в університетському середовищі як одного з визначальних елементів якісного забезпечення системи національної безпеки.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що в науковому середовищі на достатньому рівні висвітлена проблема освіти в закладах вищої освіти (університетська освіта). Безумовно, найбільше наукових розвідок з цього питання представлені в педагогіці, також відповідні дослідження проводяться в

політологічній, економічній, управлінській, юридичній, філософській, соціологічній та інших науках. Втім, найменш розробленою ця проблематика виявилася у науковій галузі філософії права, що зобов'язана забезпечувати аксіологічний супровід модернізації життєво доконечних для нашої держави у сучасних умовах суспільних сфер, якою є як університетська освіта в цілому, так і її визначальна складова – правова освіта зокрема.

У контексті нашої наукової розвідки особливо актуальним є саме філософський підхід до визначення цінності, позаяк передбачає її розуміння через відносини суб'єкта до тих чи інших явищ і речей. Суб'єкт визнає цінним лише те, що слугує задоволенню його потреб, запитів та інтересів та виконує певну роль у його життєдіяльності. Носіями цінностей є конкретні речі: предмет (духовний, матеріальний, художній), подія чи дія, а цінністю є лише значимість цього об'єкта для суб'єкта. Поділ цінностей на духовні та матеріальні чітко показує «носії цінностей», якими, у нашому випадку, є «університет», «освіта», «університетська освіта».

Цінності – це феномени людської свідомості й доступні індивіду лише апріорі, вони є особливостями мислення про реальність. Цінність можна осмислити, зрозуміти, «побачити» тільки за наявністю в свідомості певного ціннісного принципу. Тому, бачення, сприймання цінностей є апріорним розсудом, яка може бути: формою ускладненого розпізнання або первинною формою ціннісного почуття.

Кожна правова традиція та культурі визначається власними особливими правовими цінностями. Цінності формуються та змінюються водночас з розвитком правових систем: на кожному етапі одні цінності появляються, інші – втрачають свою значущість. Зміна соціальних відносин обумовлює появу нових цінностей, які становлять основу відповідних норм. Суспільство динамічно змінюється та трансформується, що й опосередковує зміни його нормативного елементу

У природно-правових концепціях, які характеризують загальні правові цінності (порядок, безпека тощо) загальнолюдське є невіддільним від

конкретно-історичного. Реалізована на певному суспільно-історичному етапі цінність певною спільнотою, народом чи окремим індивідом має конкретний характер. Втім, значною мірою та формою вона втілює собою загальнолюдську цінність.

Отже, правові цінності є найважливішим елементом правового впливу в соціумі, які здійснюють істотний вплив на механізм правового регулювання. Цінності – це результат узагальнення соціального досвіду й еталон належного, позаяк утілюють в собі суспільні ідеали. Правові цінності є феноменом, який динамічно розвивається. Правові цінності, по-перше, взаємопов'язані з принципами права, правосвідомістю, правотворчістю та правореалізацією; по-друге вони є реальними соціально-правовими явищами, правовими засобами та механізмами. Правові цінності мають ієрархічну структуру, їх система ґрунтується на певному комплексі інтересів, в основі яких є людські потреби.

Специфічні особливості правових цінностей дозволяють вирізнити їх серед інших цінностей (моральних, релігійних, соціальних, загальнолюдських і т.д.) та визначити їх змістовне наповнення, дати функціональну характеристику, простежити генезис їх становлення та розвитку. Також вони сприяють визначенні характерологічних рис правових цінностей, дозволяють їх ідентифікувати у різних правових системах. До таких специфічних особливостей віднесено: нормативність, значущість, оціночність, об'єктивність, імовірнісний характер тощо. Такі ж особливості правових цінностей, як значущість, нормативність, наявність правової форми, історико-культурна обумовленість тощо, виступають ефективним інструментом гармонізації між зовнішнім впливом та механізмами саморегуляції в праві. Отже, правовими можемо вважати ті непорушні цінності, що є фундаментом упродовж усього розвитку, позаяк саме вони є найважливішою складовою (елементом) культури права та виконують усі функції правових цінностей.

РОЗДІЛ 2

АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС

2.1. Гуманістичні смисли університетської освіти у філософсько-правовому дискурсі нової освітньої парадигми

Освітня парадигма, процес становлення якої обумовлений сучасними соціокультурними трансформаціями, нині є предметом ґрунтовного міждисциплінарного вивчення, втім її осмислення здійснюється здебільшого на теоретико-методологічному рівні шляхом моделювання та концептуалізації майбутнього розвитку освіти. У практичній площині функціонування закладів вищої освіти актуальними залишаються ті освітні теорії та методики, котрі відображають різні освітні парадигми, частка яких за своїм змістом уже не спроможна відповідати освітнім запитам сучасної цивілізації. Тому, одним з визначальних завдань є комплексний аналіз у філософсько-правовому аспекті такої освітньої парадигми, яка б презентувала головні засадничі принципи та напрямки розвитку освіти в інформаційному просторі.

Інформаційне суспільство розкриває перед сучасною цивілізацією низку новочасних перспективних можливостей у співставленні з попередніми епохами. Поява й конвергенція світових інформаційних й телекомунікаційних технологій, вільний, транскордонний (необмежений) доступ до інформаційних ресурсів та засобів зв'язку, обумовлюють значне підвищення ефективності суспільного виробництва, визначають потенційні шляхи для захисту навколишнього середовища та економії природних ресурсів, створюють передумови для об'єднання духовних цінностей та знань з ціллю більш гуманного застосування здобутків сучасної науки й техніки на благо усього людства. Разом з тим, інформаційне суспільство скероване на розвиток потужного середнього прошарку, узвичаєними ділянками діяльності якого є

наука, освіта, культура, наукоємні та високотехнологічні виробництва, частина яких буде динамічно зростати в силу розвитку самого суспільства.

Усупереч цьому, формування інформаційного суспільства також визначається низкою цивілізаційних небезпек для сучасного соціуму, осмислення яких у контексті дослідження філософсько-правового аспекту освітньої парадигми викликано націленістю останньої на соціокультурні та антропологічні запити певного суспільства. В низці найбільш характерних цивілізаційних небезпек варто виокремити наступні: глобальні проблеми сьогодення, зростання рівня міжетнічної та міжнаціональної напруженості, профанація та девальвація духовних цінностей, проблеми цифрової нерівності та інформаційної безпеки тощо.

Більше вичерпне вивчення визначених цивілізаційних зрушень та рівня їх впливу на аксіологічні засади сучасної університетської освіти, можна здійснити лише шляхом філософсько-правового осмислення трансформацій індивідуального та суспільного буття людини в контексті небезпек, які вносять з собою дегуманізовані форми процесів науково-технічного прогресу та інформатизації, одним з таких найбільш негативних наслідків в умовах технократичного світу є антропологічна криза.

У філософському дискурсі антропологічна криза розуміється як «...сутнісне відчуження індивіда від власної творчої природи й деактуалізація його критичного мислення у результаті дезорієнтації в динамічній природній та соціальній реальності» [46, с. 124]. Того, сучасна людина відчуває власну безпомічність перед лицем сформованих нею соціальних сил, які здійснюючи істотний вплив на визначення її ціннісних орієнтацій, досить часто не окликаються з дійсним внутрішнім бажанням самого індивіда.

Внутрішній світ індивіда приголомшує духовною опустошеністю, психічною нестійкістю, моральною безпринципністю, пригніченістю, що лише зміцнює антигуманістичний характер відносин в сучасній дійсності. Наслідки подібного стану проглядаються в зовнішньому світі через значне зниження міри правової чи ж соціальної відповідальності людини за наслідки своєї

діяльності, ігнорування загальноприйнятих моральних основ, правових норм й культурних цінностей, егоїстичне відношення до навколишнього світу тощо. Подальше акумулювання аналогічних тенденцій в індивідуальному та соціальному бутті людини обумовлюватиме значне поглиблення антропологічної кризи, яка у кінцевому результаті може довести до загибелі людської цивілізації.

Розуміння духовно-біологічної ситуації, в яку потрапило людство сьогодні, простежуємо у філософському осмисленні І. Степаненко: «людський дух, розпочавши з відчуття власної сумірності світу й всім його творінням, подолавши етап спрямованості до трансцендентного, дійшов до небезпечної авантюри спростування всього трансцендентного та потрапив на межі самозаперечення, й на межі людської історії, але ж не в метафізичному, а в екзистенційно-онтологічному смислі» [231, с. 282].

Вивчення шляхів подолання антропологічної кризи показує брак в людині сформованої, адекватно до викликів сучасної цивілізації, інформаційної культури, як слушно зауважує учена О. Дарморіз, котра є «складовою загальнолюдської культури, що об'єктивно визначає рівень всіх інформаційних процесів та існуючих інформаційних стосунків у суспільстві» [64, с. 191]. Так, неприсутність сприйняття інформації в якості складової смислового аксіологічного наповнення культури, заявляє про її неоднозначний вплив на життєвий світ індивіда: інформація аналізується як інструмент масових маніпуляцій в обширі сучасної комунікації [199, с. 36]; обумовлює формування нового соціального типу індивіда – пост-людини, «одиниці свідомості», яка існує тільки в потоці образів та знаків, визначених новітньою інформаційною революцією [130, с. 139]; постає чинником появи небезпек та спокус, які втягають індивіда у ризикований простір антропологічного рубожу [242, с. 99]; визиває заміну ціннісного світу буття особистості псевдо-цінностями гедонізму та споживацтва способом капсуляризації людської самотності та відгородження її ества симулякрами видимої справжньої естетизації [159, с. 13].

Визначальними проявами антропологічної кризи «інформаційного» характеру є явища маніпулювання індивідуальною свідомістю індивіда та колективним розумом; заміщення реальної дійсності віртуальною, а відтак нівелювання «живого» спілкування та інших форм взаємодіяння між людьми; розвиток інформаційної нерівності, яка має гуманітарну природу; дезорієнтація в просторовому та часовому континуумі та ін. Так, перебування сучасної цивілізації у становищі антропологічної кризи, на думку ученого В. Ільїна, пов'язане з темпоральними випробами, позаяк маючи можливість за кілька годин потрапити на протилежний кінець планети, себто осиливши простір, індивід лишається в незмінних духовних та фізичних параметрах, обумовлених її неспроможністю випередити себе та час, в якому знаходиться [87, с. 495].

Визначаючи інформаційний світ як цивілізаційний вибір людства, варто виходити з того, що для продуктивного оперування інформаційними потоками, індивід покликаний не тільки успішно оволодіти механізмом роботи з інформаційними технологіями, проте й розвивати, керуючись ними, особистий інтелектуальний потенціал. Особливу увагу необхідно звернути на уникнення абсолютизації суспільної ваги інформації у контексті формування сучасної цивілізації. Підтримування соціального статусу інформації як інтегрального показника розвитку нинішнього суспільства є у прямій залежності від моральних, інтелектуальних та культурних запитів індивіда, змісту його соціального буття, позаяк, як відзначає вчений М. Моїсеєв, «інформаційне суспільство не може само по собі утвердитися, без цілеспрямованої діяльності індивіда. Тому, щоб потенційні можливості інформатизації давали користь людству, необхідно звертати увагу на розвиток свідомості індивіда» [158, с. 141]. На потребі розвитку критичного мислення акцентують сучасні теоретики інформаційного суспільства: зокрема, вчена І. Алексеева аналізує його як модус інтелектуального суверенітету індивіда та підтримка інформаційної безпеки [88, с. 24, 27], натомість німецький філософ Г. Бехман розглядає як механізм відвертання цивілізаційної катастрофи, а теж формування суспільства сталого розвитку змістовного характеру, а не номінального [19, с. 7–8, 10].

У практичному вимірі йдеться про подолання антропологічної кризи через метаморфозу суспільної свідомості людства, розвиток механізму соціальної відповідальності індивіда за своє майбутнє. Наприкінці ХХ ст. італійський учений, основоположник Римського клубу А. Печчеї в своїй науковій розвідці «Людські якості» визначив причину цієї кризи в неспроможності людини узяти на себе відповідальність за розвиток цивілізації, позаяк сама особистість не до кінця осмислила свою нову роль та завдання в умовах сучасної дійсності [189, с. 204]. Саме тому у світовому науковому дискурсі як один з найбільш перспективних шляхів регенерації гуманістичних засад суспільного розвитку визначається проблема подолання обумовленої владою абсолютної технократії кризи ідентичності особистості. Нами вона аналізується, вслід за німецьким соціологом Т. Лукманом та американським ученим П. Бергером «в контексті оновлення діалектичного взаємозв'язку між індивідом та суспільством» [18, с. 281].

Проблема формування ідентичності сучасного індивіда природно визначається інформаційно-глобалізаційними процесами, які проходять в системі культури як сфері свідомості та буття людини, інтеграційна значимість якої, на переконання І. Федрової «сприяє виявленню взаємодії між духовно-культурним, технологічним та соціальним буттям суспільства» [252, с. 70].

Культурний світ інформаційної епохи репрезентує собою глобальне предметне середовище, стандартизоване та пронизане значними контроверзами. Внутрішня будова цього середовища, значимість якої російський учений В. Конєв визначає символічним формулюванням «сцієнтизм – технократизм – культура», пов'язує з антропологічною кризою [113], викликає радикальну трансформацію ідентичності сучасної людини в напрямку формування навиків водночас монолітного проектування суспільного розвитку, розвитку аксіологічного та критичного мислення. У таких умов горизонт моральної свідомості людини, на думку вченого М. Полюжина, покликаний обійняти все людство, позаяк такий модус вивільнює від подальших ілюзій відносно переваг технократизму та необачливої інтервенції людиною природи [193, с. 355].

Означуючи людину деміургом культури з усіма її духовними та матеріальними феноменами, учений В. Рибін в своїй науковій розвідці «Університет ХХІ століття: антропологічні перспективи освіти і культури» визначає вектори формування ідентичності у певних іпостасях, а саме: смисловій, творчо-інноваційній та знаковій [219, с. 77–78]. Втім, саме у першому вимірі культура найбільш повно постає джерелом формування життєвих смислів індивіда, засад його самосвідомості, структуризації ієрархії його моральних норм й цінностей, ефективного засвоєння яких визначає необхідність використання стратегій культуровідповідності та культуротворчості як методологічних основ організації та змістовного наповнення університетської освіти.

Соціокультурна цінність та значимість культуровідповідності в освітній сфері всебічно визначені ще на початку ХІХ ст. німецьким вченим Ф. Дистервегом, який є автором теорії розвиваючого навчання. Так, у його науковій розвідці «Про природовідповідність та культуровідповідність у вихованні», учений під дефініцією культуровідповідності розуміє врахування в освітньому процесі динаміки соціокультурних обставин, у котрих знаходиться людина [70, с. 227–232].

Втім, з кінця ХІХ ст. культуровідповідність в освітньому просторі використовувалася здебільшого у межах звернення до технократичної природи людської культури. І тому, освіта перестає осмислюватися як «культивування», й визначається як процес наповнення інформацією, що обумовило, виникнення двох суспільнозначимих ефектів: заміна «людини освіченої» на «людину інформовану», а теж створення в освіті, за виразом вітчизняного вченого В. Кізіми, «певного екзистенційного вакууму, в котрому освіта губить власну душу» [102, с. 36]. Дегуманізуючий характер взаємодії людини з навколишньою соціальною дійсністю, який і надалі визначає розвиток сучасного суспільства, значно актуалізує проблему забезпечення культуровідповідності в університетській освіті.

Водночас, на протигагу попереднім історичним епохам, людина інформаційного суспільства є деміургом самої себе (людина-аутопоезис за твердженням У. Матурани), що обумовлено, на переконання вченої С. Ганаби, її знаходженням на межі власних образів та необхідністю формування траєкторії особистого розвитку адекватно до вимог часу [40, с. 19]. Саме в цьому аспекті освіта орієнтується не лише на долучення індивіда до відтвореного в її змісті культурно-цивілізаційної спадщини, але й сама повинна виступати джерелом формування культурних форм та смислів. На новій ролі освіти акцентують увагу вітчизняні вчені С. Пролєєв та В. Шамрай: «...освіта не лише продовжує існування існуючого культурного світу, найдужче асимілюючи все нові й нові культурні досягнення, але й генерує «новий світ» у самій собі, втілюючи власний креативно-проективний проект» [212, с. 155].

У загальному вимірі під культуротворчістю варто розуміти систему культури у її безпосередній буттєвій цілісності, себто єдності індивідуального існування та культурної діяльності соціуму, а теж як особливий механізм історичної спадкоємності, котрий проявляється у формуванні нових культурних цінностей та запровадженні вже наявних культурних смислів модусом виявлення нових форм їх інтерпретацій. В індивідуальному аспекті «відчуття» культури та спосібності до культуротворчості є уміння індивіда інтегруватися у світ культури шляхом наслідування загальних принципів засвоєння соціокультурного досвіду.

На нашу думку, культуротворчість є системою поглядів на логіку формування освітнього процесу, згідно якої культура виступає не як навчальна дисципліна, а представляє собою власний освітній простір (університетський), в котрому стає евентуальним формування всебічно розвиненої особистості. Ґрунтовне розуміння феномену культуротворчості віднаходимо у наукових працях І. Бичко, Д. Дьюї, М. Кагана, С. Кримського, В. Леонтєєва, В. Рибіна, З. Самчук, С. Черепанова та інших.

Ґрунтовно дослідженням є підхід до осмислення взаємодії освіти культуротворчості, згідно котрого перша, внаслідок критичної випробу та

перманентної переоцінки культурного досвіду, представляє собою значливий для індивіда особистісно-культурний світ (за твердженням Е. Гуссерля – «життєвий світ»). У цьому контексті культуротворчий зміст освіти стосовно людини визначає: реалізований у навчанні процес творення культури, а теж її збереження та удосконалення [138, с. 42]; зосередження уваги на світоглядно-аксіологічних й цілепокладаючих засадах людського буття, які допомагають людині осмислити своє місце в макрокосмосі культури [242, с. 136]; практична реалізація набутих у процесі навчання знань про теоретико-світоглядні моделі культури з майбутнім відтворенням нового набутого досвіду в освіті [219, с. 81–82].

Розуміння культури як смислоутворюючого чинника освітнього процесу здійснюється і в межах розробки проблеми креативності, творчості. У такому параметрі доцільно звернути нашу увагу на наукові праці таких філософів як І. Бичко, М. Гусаковського, С. Кримського, Б. Новікова та інших. Відповідно до концепції про пізнання як навчання сформульованої вченим І. Бичко, знання є дієвим усвідомленням навколишньої об'єктивної реальності, ідеальним конструюванням її людської значимості, а тому процес освіти повинен скеровуватися на формування у студентів вмінь креативного реконструювання та конструювання моделей реального світу [20, с. 208]. Вчений М. Гусаковський зауважує, що характерна сучасній епосі ситуація глобальної невизначеності актуалізує необхідність такої людської активності, в котрій предметом творчості є як всі евентуальні культурні форми, так і сама людина [58, с. 247]. На думку академіка С. Кримського, «культура може визначатися як актуалізація смислового потенціалу творчої, креативної діяльності студентів, яка характеризується метаморфозою речей в речення й відтворенням історичного досвіду в його потенційності» [117, с. 65–66]. Підтверджуючи проблему творчості в освіті як суто філософську за своїм змістом, учений Б. Новіков розкриває як необхідну умову формування саме «справдішньої культури», розбіжної з іншими формами культури (антикультури,

псевдокультури, сурогатів культури) та наголошує на її гуманістичному началі [209, с. 20–21].

Звідси, культуротворчість в освіті є методологічною настановою стосовно організації та змісту освітнього процесу, адекватно до якої формується ціннісно-сміслові засади навчально-виховної роботи в університетському середовищі, набирають свого розвитку фундаментальні системоутворюючі філософсько-правові ідеї та методи, що в своїй сукупності підтверджує можливість осмислення нової освітньої парадигми у філософсько-правовій площині як культуротворчої.

Саме зміст культуротворчої парадигми освіти вимагає аналізу світу в якості сфери пізнання та перетворення його особистістю, що обумовлено, на думку вченого О. Запесоцького, розумінням людини як первинного «атома» всіх соціальних структур, відносин та процесів (культурних, правових, політичних, національних, інформаційних), носія громадянських ролей та правових цінностей [81, с. 90]. Запропоноване розуміння освіти визначає необхідність розвитку людиною соціокультурної мобільності, яка в контексті розмитості та ірраціональності багатьох явищ та процесів сучасного світу, перманентних метаморфоз правової дійсності, культури, обумовлених розвитком полі- та мультикультурного світу, гарантує не лише професійну реалізацію, самореалізацію особистості, але й становлення гідного громадянина своєї держави, який визначається високою правосвідомістю та правовою культурою.

Визначення змісту соціальної мобільності як чинника забезпечення соціального буття сучасної людини віднаходимо у вітчизняного науковця І. Бушмана, яка розуміє її як «прояв індивідом індивідуальної творчості з ціллю перетворення власного життя та соціального середовища, а теж усвідомлення ним суспільної значущості перетворень» [32, с. 109]. Водночас, делегування освіти завдання – формувати соціально мобільну особистість, актуалізує процеси глибокого осмислення тих дегуманізуючих явищ, які характеризують

стан соціального інституту у теперішній час, а також розроблення ефективних шляхів їх подолання.

Критичний стан університетської освіти, як безпосередній результат реалізації технократичної політики у цій сфері упродовж всього ХХ ст. – початку ХХІ ст. позначаються у дальшому нівелюванні іманентних її природі аксіологічних (ціннісно-гуманістичних) засад та правових цінностей функціонування на користь забезпечення пристосованості до динамічних запитів ринково орієнтованого сучасного світу, корені якого знаходяться у технократичному мисленні.

Грандіозні успіхи технологічного розвитку держав на початку ХХ ст. утворили в соціумі нову ідеологію технократичного спрямування, основу на політиці неоліберального індустріалізму та представлену трьома ключовими аспектами: споживання, прагнення постійного збільшення виробництва, покращення матеріального достатку; експлуатація людських ресурсів та сировини без урахування довгострокових потреб нинішніх та майбутніх поколінь; організація виробничого процесу на базисі деталізованої спеціалізації праці й надання переваги вузькоспеціалізованим фахівцям [59, с. 30]. Відтак, постійно удосконалюючись в своїй безпосередній професійній галузі, індивід водночас ставав некомпетентним у суміжних сферах діяльності, що викликало появу суспільно-освітнього парадоксу, слушно зауваженим вченим Ю. Афанасьєвим: «чим більшим був авторитет індивіда у певній сфері діяльності, тим більшої шкоди вона могла заподіяти в сфері загального блага» [8].

Технократичне мислення викликало сутнісні трансформації в індивідуальній та суспільній свідомості індивіда, позаяк поширюючись на всі сфери людської діяльності, ставило перед людиною завдання, що завше мають належне технічне вирішення: «засоби займають пріоритетне положення відносно цілей; приватні цілі – стосовно загальнолюдських цінностей; техніка щодо людини та її духовності» [148, с. 9].

Причина дегуманізуючого впливу технократичного мислення є в тому, що за своїм змістом він зосереджується не на саморозвитку індивіда, а на формуванні інтелекту й практично-перетворювальних здібностей особистості за певним легітимним взірцем, застосування якого в освітньому процесі визначає трансляцію утилітарного знання як продукту технократичної науки. Для сучасної цивілізації дієвою альтернативою технократичному виклику може стати використання гуманістичного підходу до усіх сфер життєдіяльності соціуму. Позаяк, своїм завданням означає вирішення проблем взаємодії індивіда з навколишньою дійсністю (природою, суспільством) на основі визнання авторитетності загальнолюдських моральних орієнтирів та правових цінностей. Затим, характер взаємовідносин між людиною та технікою зможе повернутися до свого природного стану, в котрому технології підпорядковуватимуться людському розумі, основаному на ноосферному мисленні (за В. Вернадським). Осягаючи найбільш перспективні шляхи майбутньої взаємодії людини та техніки, сучасний філософ К. Корсак вбачає їх, передусім, у тотальному розповсюдженні абсолютно нешкідливих для людини та біосфери ноотехнологій, які заміняючи алхімічно-індустріальні технології, сприятимуть уникненню антропологічної катастрофи [114, с. 19–20].

Актуалізація необхідності відмови від тотального продукування знань виключно технократичного характеру в контексті формування нової наукової картини світу простежується у працях вчених ХХ ст. Так, знаний науковець та філософ В. Вернадський зауважував, що «межа між чистою (теоретичною) та практичною наукою в ХХ ст. дедалі зникає, все глибше техніка охоплюється чистим знанням, а теорія все більше набирає моделі обслуговування практичного життя. А тому, було б великою аберацією для будь-котрого народного уряду, вириваючи з науки певну її частину, давати народу напівсвідомість, саме у той момент, коли можна подати йому повне знання» [33, с. 263]. Німецький філософ Е. Гусерль, відзначаючи нинішню для нього кризу наукового знання, акцентував на тому, що суто емпірична наука спосібна сформувати лише емпіричну людину [59, с. 137].

Інформаційне суспільство має потенціал формувати нові нетехнократичні соціальні виміри буття крізь призму аналізу вже наявних в якості потенційних сфер проектування інновацій, соціальних взаємодій та дій. В таких умовах, як зауважує О. Рубанець, «...здійснюється перехід від науки як кшталту практичного розуму до науки як базису когнітивних практик, що у сфері проектування соціальних систем дістає конститууюче суспільно-творче й культурне значення» [218, с. 313].

Проективна значимість сучасної науки віднаходить своє відображення у підоснові її діяльності, де водночас з дисциплінарними формами свого розвитку набирають проблемно-орієнтовані дослідницької діяльності, з'єднуються теоретичні та прикладні дослідження, у результаті чого активізуються процеси взаємодій картин реальності розбіжних наук й здійснюється перехід до продуктивного використання знань. Затим, для сучасної науки стає характерним синергетичний підхід, урахування чинника відкритості й впливів флуктуації, міждисциплінарність та створення етики глобальної відповідальності за наслідки антропологічної діяльності. Згідно позиції вченої С. Черепанової, новітня якість освіти характеризується такими рисами сучасного наукового мислення як складність, нелінійність, самоорганізація, системність, креативність, евристичність та рефлексивність [231, с. 282]. В таких обставинах людиновимірна й проективна значущість науки формулює процес її зближення з системою освіти, що віднаходить своє відображення у змісті культуротворчої парадигми модусом переходу від репродуктивної до продуктивної форми здобуття освіти.

Однією з методологічних основ новітньої парадигми стає поєднання освіти з наукою, етикою та правом, що сприятиме подоланню характерного для сучасної освіти антропологізму та активізму, адекватно до котрих індивід аналізується як володар світу, творець з необмеженими можливостями та правами. Приміром, на переконання сучасного вітчизняного філософа М. Бойченка, формування нової парадигми освіти повинно здійснюватися з

урахуванням «небезпек», які вносять зі собою парадигми, створені утопічними проектами минулих історичних епох [26, с. 127].

У якості механізму подолання вищезначених явищ в освітній сфері новітніми філософами аналізується можливість впровадження концепту трансгуманітарності, сутність якого визначається наступним способом: чинник науки та освіти, котрий зафіксує місце індивіда у мінливому світі, співвідносячи його з основними положеннями стосовно людського буття (Н. Зглінська) [33]; через особливість запитальності, що показує не лише вміння володіти певною інформацією, однак й визначати проблемні ситуації, самостійно розв'язувати їх, рефлексивно ставитися до усіх буттєвих факторів, генерувати нові неуніфіковані рішення (З. Самчук) [153]; конструкт взаємодії та пошуку значно ефективніших форм доповнюваності природничо-наукового, філософсько-антропологічного та гуманітарного дискурсів (Л. Горбунова) [48]. Актуальність використання методологічного потенціалу трансгуманітарності в якості дієвого фактору подолання дегуманізуючих форм технократичної парадигми обумовлена тим, що доконечність підготовки особистості адекватно до завчасно сформованих соціокультурних стандартів в інформаційному соціумі перестає виступати єдиним вірним напрямком стратегії сучасних закладів вищої освіти.

Сформована за таких обставин культуротворча парадигма університетської освіти покликана представити відмінний від минулих епох спосіб навчання та виховання індивіда. Нині, безумовно, стає очевидним те, що майбутнє не лише окремої людини, але й соціуму та держави залежить від спромоги індивіда, постійно удосконалюючись у своїх знаннях й вміннях, розумно і відповідально діяти в контексті цивілізаційних контроверз інформаційної доби. Людина, усвідомлюючи важність отримуваних нею знань, аналізуватиме освіту як модус успішної професійної самореалізації, набуття суспільного визнання, що корелюється переконаннями американського філософа Ф. Фукуями про майбутнє інформаційного періоду як епохи, в котрій «класові відмінності характеризуватимуться, передусім, відмінностями в якості

отриманої університетської освіти» [3, с. 52]. Визнання знання та інформації в якості солідного чиннику впливу на індивідуальне та суспільне буття індивіда, збільшення його ролі у процесі самоосвіти та самовиховання людини, які тривають упродовж цілого життя, відкриває цінність сучасної університетської освіти не лише в економічному й соціальному вимірах, однак і в екзистенційному сенсі.

Аналогічні погляди знаходимо також у вченого Г.-Г. Гадамера, який наголошував на неможливості аналізу сучасної університетської освіти в якості певної визначеної сукупності знань, які в повній мірі можуть бути засвоєні індивідом. Здійснюючи чітку демаркаційну лінію між нею й культивуванням існуючих задатків шляхом старанності й певних, чтосовно університетської освіти учений зауважує те, що «...до освіти входить все, до чого вона дотикається, утім усе це ввіходить не як засіб, що губить свої функції. Насупроти, в отримуваній університетській освіті нічого не вгасає, зникає, однак все зберігається» [36, с. 53].

Екзистенційний характер сучасної університетської освіти означає її проєктивний характер, адекватно до котрого трансльоване у навчально-виховному процесі знання повинно підлягати критичному освідомленню з боку особистості. Тільки шляхом створення належних університетських умов з метою конструктивної інтеріоризації знань студентам, нинішня університетська освіта здатна забезпечити виховання індивіда, який внаслідок власних знань та вмінь буде підготованим до особистої самореалізації в ситуації постійної плинності, ризиків, відкритості, зростання відповідальності за наслідки особистої діяльності. У цьому контексті, на переконання білоруського вченого Г. Малейчука, університетська освіта виступає місцем породження абсолютно нових модусів (способів буття), інноваційних стратегій існування, орієнтації у світі, у соціумі, у самій собі [143, с. 171].

Ймовірно, що здійснення окресленого завдання вимагає зміни і у способах передачі й поширення знання. Традиційна практика трансляції в освітньому процесі сукупності «встановлених» істин повинна бути замінена

іншою більше інноваційною формою, основою на двох методологічних базисах: по-перше, знання має передаватися процесуально як модус розв'язання конкретних задач; по-друге, у процесі засвоєння знань студент повинен самостійно створювати та конструювати власні освітні проекти, розв'язуючи ті чи інші практичні проблеми сьогодення.

Вивчення образу освіченої людини в інформаційну суспільстві дає потужний потенціал синергетиці як одній з методологічних основ формування культуротворчої парадигми університетської освіти. Саме синергетика як міждисциплінарний напрям сучасних наукових досліджень знаходить своє всебічне використання у процесі обґрунтування філософсько-правовій парадигмі університетської освіти, яке розкривається у кількох параметрах: стосовно студента, синергетика аналізує людину як самодостатню вільну особистість, яка реконструює та конструює особисті життєві стратегії в контексті особливостей її взаємодії з довколишнім світом; по відношенню до університетської освіти – сприяє розвитку її культуротворчості та проєктивності.

Окремої уваги у межах нашого дослідження вимагає проблема реорганізації методів та форм освітнього процесу в університетському середовищі. У цьому плані потенціал синергетики проявляється шляхом трансформації комунікативного простору студентів й викладачів у напрямку формування діалогічних форм взаємодії.

Так, більшість зарубіжних (М. Бубер, М. Бахтін, М. Шелер, К. Ясперс) та вітчизняних (М. Романенко, С. Клепко, І. Степаненко) учених, у контексті розроблення нової парадигми університетської освіти звертаються до людинотворчого потенціалу діалогу як основної передумови реалізації суб'єкт-суб'єктної взаємодії між усіма учасниками дослідницької та навчально-виховної взаємодії. Нагальність зміни статусних ролей в освітньому процесі університету, на думку ученого І. Степаненко, обумовлена «...діалогічною особливістю самого людського буття як співбуття з іншими індивідами, у контексті котрого здійснюється формування та розвиток індивіда і як людини, і

як особистості, долається відчуття ворожості та чужинності світу, ізольованості та окремішності від нього» [233, с. 14]. Цінність діалогічних форм діяльності полягає у можливості створення оптимальних умов для ефективної трансформації знань зі закам'янілих форм набутого попередніми поколіннями досвіду на певний творчий продукт як результат вдалої позитивної комунікації між усіма суб'єктами освітнього процесу.

Таким чином, формування інформаційного суспільства визначається низкою цивілізаційних загроз для сучасного соціуму, осмислення яких у контексті дослідження філософсько-правового аспекту освітньої парадигми викликано націленістю останньої на соціокультурні та антропологічні запити певного суспільства.

Більше вичерпне вивчення цивілізаційних зрушень та рівня їх впливу на аксіологічні засади сучасної університетської освіти, можна здійснити лише шляхом філософсько-правового осмислення трансформацій індивідуального та суспільного буття людини в контексті небезпек, які вносять з собою дегуманізовані форми процесів науково-технічного прогресу та інформатизації, одним з таких найбільш негативних наслідків в умовах технократичного світу є антропологічна криза. Наслідки якої проглядаються в зовнішньому світі через значне зниження міри правової чи ж соціальної відповідальності людини за наслідки своєї діяльності, ігнорування загальноприйнятих моральних основ, правових норм й культурних цінностей, егоїстичне відношення до навколишнього світу тощо. Вивчення шляхів подолання антропологічної кризи показує брак в людини сформованої, адекватно до викликів сучасної цивілізації, культури (моральної, правової, інформаційної).

Саме культура є джерелом формування життєвих смислів індивіда, засад його самосвідомості, структуризації ієрархії його моральних норм й цінностей, ефективно засвоєння яких визначає необхідність використання стратегій культуровідповідності та культуротворчості як методологічних основ організації та змістовного наповнення університетської освіти. Втім, освіта перестає осмислюватися як «культивування», й визначається як процес

наповнення інформацією, що обумовило, виникнення двох суспільнозначимих ефектів: заміна «людини освіченої» на «людину інформовану», а теж створення в освіті, за виразом вітчизняного вченого В. Кізіми, «певного екзистенційного вакууму, в котрому освіта губить власну душу».

Культуротворчість в освіті є методологічною настановою стосовно організації та змісту освітнього процесу, адекватно до якої формується ціннісно-сміслові засади навчально-виховної роботи в університетському середовищі, набирають свого розвитку фундаментальні системоутворюючі філософсько-правові ідеї та методи, що в своїй сукупності підтверджує можливість осмислення нової освітньої парадигми у філософсько-правовій площині як культуротворчої.

За своїм змістом культуротворча парадигма університетської освіти звертається до нагальності аналізу світу в якості сфери пізнання та перетворення його людиною, що визначено, осмисленням індивідуума у ролі первинного «атома» соціальних структур, відносин й процесів (культурних, правових, політичних, національних, інформаційних), носія громадянських ролей та правових цінностей. Запропоноване розуміння освіти визначає необхідність розвитку людиною соціокультурної мобільності, яка в контексті розмитості та ірраціональності багатьох явищ та процесів сучасного світу, перманентних метаморфоз культури, правової дійсності, обумовлених розвитком мульти- та полікультурного світу, забезпечує не тільки професійну реалізацію, самореалізацію особистості, але й виховання гідного громадянина своєї держави, який визначається високою правосвідомістю та правовою культурою.

Пропонуємо власне визначення освітнього простору, під яким розуміється безліч наявних в соціумі об'єктів, зв'язків й відносин, де реалізовується особлива діяльність різних систем (державних, правових, філософських, суспільних, культурних та ін.) щодо розвитку індивіда та його соціалізації. Разом з тим, освітній простір характеризується організованою

сукупністю освітніх парадигм, які існують в ньому, і, у такий спосіб, акумулює в собі особливості, властиві цим освітнім парадигмам.

Більше вичерпне вивчення цивілізаційних зрушень та рівня їх впливу на аксіологічні засади сучасної університетської освіти, можна здійснити лише шляхом філософсько-правового осмислення трансформацій індивідуального та суспільного буття людини в контексті небезпек, які вносять з собою дегуманізовані форми процесів науково-технічного прогресу та інформатизації, одним з таких найбільш негативних наслідків в умовах технократичного світу є антропологічна криза.

Критичний стан університетської освіти, як безпосередній результат реалізації технократичної політики у цій сфері упродовж всього XX ст. – початку XXI ст. позначаються у дальшому нівелюванні іманентних її природі аксіологічних (ціннісно-гуманістичних) засад та правових цінностей функціонування на користь забезпечення пристосованості до динамічних запитів ринково орієнтованого сучасного світу, корені якого знаходяться у технократичному мисленні. Ефективною альтернативою технократичному виклику для модерної цивілізації повинно стати застосування гуманістичного підходу в усіх сфер життєдіяльності соціуму, що своїм завданням визначає розв'язання проблем взаємодії індивіда з довколишнім світом (природою, суспільством) на основі визнання авторитету загальнолюдських моральних орієнтирів.

Однією з методологічних основ новітньої парадигми стає поєднання освіти з наукою, етикою та правом, що сприятиме подоланню характерного для сучасної освіти антропологізму та активізму, адекватно до котрих індивід аналізується як володар світу, творець з необмеженими можливостями та правами.

У якості механізму подолання вищезначених явищ в освітній сфері новітніми філософами аналізується можливість впровадження концепту трансгуманітарності, сутність якого визначається наступним способом: чинник науки та освіти, котрий зафіксує місце індивіда у мінливому світі,

співвідносячи його з основними положеннями стосовно людського буття; через особливість запитальності, що показує не лише вміння володіти певною інформацією, однак й визначати проблемні ситуації, самостійно розв'язувати їх, рефлексивно ставитися до усіх буттєвих факторів, генерувати нові неуніфіковані рішення; конструкт взаємодії та пошуку значно ефективніших форм доповнюваності природничо-наукового, філософсько-антропологічного та гуманітарного дискурсів. Актуальність використання методологічного потенціалу трансгуманітарності в якості дієвого фактору подолання дегуманізуючих форм технократичної парадигми обумовлена тим, що доконечність підготовки особистості адекватно до завчасно сформованих соціокультурних стандартів в інформаційному соціумі перестає виступати єдиним вірним напрямком стратегії сучасних закладів вищої освіти.

Сформована за таких обставин культуротворча парадигма університетської освіти покликана представити відмінний від минулих епох спосіб навчання та виховання індивіда. Нині, безумовно, стає очевидним те, що майбутнє не лише окремої людини, але й соціуму та держави залежить від спромоги індивіда, постійно удосконалюючись у своїх знаннях й вміннях, розумно і відповідально діяти в контексті цивілізаційних контроверз інформаційної доби. Людина, усвідомлюючи важність отримуваних нею знань, аналізуватиме освіту як модус успішної професійної самореалізації, набуття суспільного визнання, що корелюється переконаннями американського філософа Ф. Фукуями про майбутнє інформаційного періоду як епохи, в котрій «класові відмінності характеризуватимуться, передусім, відмінностями в якості отриманої університетської освіти». Визнання знання та інформації в якості солідного чиннику впливу на індивідуальне та суспільне буття індивіда, збільшення його ролі у процесі самоосвіти та самовиховання людини, які тривають упродовж цілого життя, відкриває цінність сучасної університетської освіти не лише в економічному й соціальному вимірах, однак і в екзистенційному сенсі.

Таким чином, культуротворча парадигма університетської освіти, будучи носієм гуманістичних смислів, ґрунтується на певних засадничих принципах, а саме: розвиток соціокультурної мобільності індивіда, відхід у своєму змісті від репродуктивної до продуктивної форми отримання університетської освіти, проєктивність університетської освіти та застосування діалогічних форм освітнього процесу. Дегуманізуючий характер взаємодії людини з навколишньою соціальною дійсністю, який і надалі визначає розвиток сучасного суспільства, значно актуалізує проблему забезпечення культуровідповідності в університетській освіті.

Робиться висновок, що глобальною метою сучасної університетської освіти стає – не просто зробити людину, яка знає, а сформувати культурну особистість, яка розуміє та відчуває, тобто підготувати її до реального життя в складному і суперечливому світі, забезпечити тим самим розвиток суспільства в цілому. Відтак, найважливішою умовою сталого суспільства вважаємо наявність і збереження системи духовних, правових і культурних цінностей, що становлять ціннісний сенс людського буття. Саме університетська освіта забезпечує у суспільстві відтворення та трансляцію основних загальнолюдських цінностей, здійснює духовний зв'язок поколінь і духовного досвіду людства.

2.2. Правова освіта та виховання як модус формування аксіологічних засад університетського дискурсу

Проблема цінностей набуває особливої актуальності в умовах транзитивного суспільства, окрім того, що їх осмислення має свою особливість у кожній соціальній системі, перехідний етап суспільного розвитку здебільшого характеризується невизначеністю або своєрідною «війною» цінностей. Саме невизначеність цінностей, як особистісних, так і суспільних, є однією з визначальних особливостей сучасного суспільства. До того ж, упродовж останнього часу простежується частий вияв поєднання ціннісної дезінтеграції

соціуму з практичним апробуванням модерних суперечливих цінностей. Втім, консенсус в суспільстві визначає існування загальних цінностей, визнаних усіма й об'єктивованих культурою.

У зв'язку з цим, виняткової уваги потребує окреслення сутності правових цінностей, які можуть претендувати на роль цінностей універсальних, загальних. Оскільки, природа права визначає, що воно є універсальним регулятором, який охоплює значну низку соціальних відносин, разом з тим, право має щільний взаємозв'язок та взаємодію з мораллю через певне сходження систем оцінки, принципів й ідеалів. А також, право володіє високим ступенем неупередженості, об'єктивності та обов'язковим характером, який оснований, передусім, на громадському авторитеті та ідеї легітимації.

Україна як суверенна держава задекларувала свій демократичний, європейський напрямок розвитку. Беручи до уваги, особливості попередніх історичних етапів становлення українського суспільства, така зміна політичного вектору його розвитку вимагає реалізації широкого спектра політичних, правових, економічних та соціальних реформ. Незважаючи, на майже тридцятирічний період незалежності України, розбудову як демократичної, правової, соціальної, економічно розвиненої держави, не можна вважати її завершеною. Відтак, першочерговим завданням сьогодні постає організація нового громадянського (правового) суспільства, що, зі свого боку, обумовлює необхідність формування людини з новими моральними цінностями та правовим світоглядом, яка спосібна адекватно сприймати вимоги сучасності та своїми свідомими й активними діями реалізувати їх у життя.

Значне місце у процесі вирішення цього питання посідає університетська освіта, яка формує сучасну креативну особистість, майбутнього фахівця глобалізованих економічних відносин, члена новітньої еліти українського суспільства та активного громадянина правої держави. Відтак, сучасна університетська освіта в Україні покликана стати засобом, потенціалом й ресурсом розвитку та становлення держави як інформаційної, так і правової. Позаяк, недостатня правова обізнаність українського громадянства досить

часто була, і є, істотною причиною порушень їх основних прав і свобод у буденних соціальних практиках, або ж серйозною перешкодою у їх реалізації. Таке становище значно актуалізує проблему правових цінностей в університетській освіті як в науковому дискурсі, так і у практичній площині.

Правова освіта в нашій державі як процес надання знань, вмінь і навиків про правові цінності, зокрема про права, свободи й обов'язки людини не є відокремленою ділянкою в освітній сфері, надання її повинне здійснюватися в усіх закладах вищої освіти. Разом з тим, надання правової освіти не має обмежуватися лише викладанням правознавчих дисциплін, воно повинне охоплювати увесь навчально-виховний процес в університеті, себто мати міждисциплінарний характер. Указом Президента України від 18 жовтня 2001 р. № 992/2001 «Про Національну програму правової освіти населення» затверджено Національну програму правової освіти населення, в котрій «правова освіта» визначається як комплекс заходів виховного, навчального та інформаційного характеру, скерованих на організацію оптимальних умов для здобуття громадянами обсягу правових знань та певних навичок щодо їх застосування, доконечних для реалізації громадянами своїх прав й свобод, а також здійснення покладених на них обов'язків. В означеному документі наголошується, що правова освіта є складовою системи освіти, яка має на меті формування високого рівня правосвідомості та правової культури людини, її ціннісних орієнтирів та активної громадянської позиції [245].

У цілому можемо відзначити, що за період незалежності України було прийнято значну низку нормативних актів, завдання яких пов'язувалися з вирішенням проблеми правової освіти українського громадянства. Втім, питання залишається і досі актуальним, що підтверджує статистика про високий рівень злочинності саме серед молоді. Незважаючи на те, що практично усі чинні нормативно-правові акти, які нами аналізувалися у процесі дослідження, є спрямовані на формування у молоді поваги до закону, формуванні правових цінностей, вихованні морально-правової культури та профілактиці негативних явищ у молодіжному середовищі.

Звідси, не позираючи на значну кількість прийнятих програм, націлених на удосконалення всієї системи правової освіти та правової культури, нині в Україні простежуємо недостатній рівень правової обізнаності молоді. Основною проблемою, на наше переконання, постає низька правова освіченість молоді, що проявляється в низькому усвідомленні правових цінностей, недостатньому знанні правових механізмів реалізації особистих прав, невмінні керуватися правом на практиці. Досить часто молода людина не знає до яких уповноважених органів їй клопотатися, відтак звертається до неуповноважених, в компетенцію яких не входить розгляд її питання.

Зауважимо, що на законодавчому рівні правова освіта громадян розроблена на достатньому рівні, втім, і досі не подужаний дефіцит правових знань українського громадянства. Аналіз нормативно-правової бази стосовно правоосвітньої проблематики показує те, що значна частина завдань тих чи інших органів не виконується, і підтвердженням цього є низка невіршених державою у цьому напрямку проблем та низький рівень правосвідомості українського суспільства.

Того, закладення основ розвитку правового мислення має бути одним з основних завдань, котре потребує реалізації на усіх етапах правової освіти. Зауважимо, що означений тип мислення формується на базисі теоретичної підготовки та ґрунтується на життєвому досвіді.

Університетська освіта – це процес розвитку й саморозвитку особистості, котрий пов'язаний з оволодінням соціально значущим досвідом цивілізації, який упередметнений в уміннях, знаннях й творчій діяльності; доконечна умова діяльності індивіда та соціуму стосовно збереження та розвитку духовної і матеріальної культури. Беручи до уваги те, що основний спосіб набуття освіти – це навчання й, безсумнівно, самоосвіта, процес освіти передбачає навчання в освітніх закладах, здобуття певної професії (фаху) та отримання відповідного документа – диплому як свідчення про всебічні та ґрунтовні знання [41, с. 29].

Нині, теоретико- методологічна концептуалізація особливостей освітнього процесу у вищій школі, зазвичай, представлена застарілим

інструментарієм. Втім, євроінтеграційні процеси, динамічний розвиток інформаційного суспільства, виступаючи каталізатором поступу університетської освіти, диктують необхідність перегляду її основоположних категорій та понять загалом, й визначення аксіологічних засад розвитку зокрема, які повинні бути сформовані не на основі заідеологізованих концептів чи програмах певного політичного режиму. Новітні суспільні виклики обумовлюють визначення інших теоретичних засад університетської освіти, в якій правова освіта та виховання посідають значне місце, з боку, формування належної правосвідомості в межах побудови основ демократичного європейського суспільства.

Як слушно зауважує учена Н. Оніщенко, «наскільки є вагомою правова освіченість у життєдіяльності людини? Якщо виступати у межах не лише пошукових теоретичних моделей, а й практичних напрямів й ракурсів, можемо відзначати, що якість нашого життя, безсумнівно, безпосередньо пов'язана з означеною категорією: від належних умов праці – до відповідних умов відпочинку, від бізнес-плану – до якості медичного обслуговування» [178, с. 35]. Отже, правоосвіченими покликані бути не лише спеціалісти юридичної сфери, але й кожний пересічний громадянин незалежно від віку, статті та соціального становища, тоді можна було б уникнути багатьох проблем як особистісної, так і суспільної значущості.

Як стверджує, дослідниця О. Орлова «Правова освіта – це безпосереднє джерело правового мислення, яке реалізовує функцію акумуляції юридичної практики, науково-теоретичних здобутків правового мислення та передачі їх майбутнім поколінням» [181, с. 8]. Індивід може пізнавати довколишній світ через відчуття та безпосереднє сприйняття різноманітних явищ і предметів. Втім, якщо ж явища неприступні для їх споглядання, пізнання їх можливе лише через мислення, зокрема, до таких явищ і відноситься право. Правове мислення, на думку А. Олійника, є процесом опосередкованого та узагальненого відображення правових явищ у їхніх істотних особливостях, зв'язках і стосунках [155, с. 752]. Правове мислення властиве кожній людині і його

рівень, а також правосвідомості, забезпечує не тільки розвиток правової культури у цілому, але й формування ідеалу правової особистості, котра визнає верховенство права у всіх суспільних сферах, поважає та дотримується закону [181, с. 10].

Згідно позиції О. Певцової, на противагу юридичній освіті, спрямованій на підготовку професіональних спеціалістів, «правова» не здійснює акцент на фахово-значимих для юриста якостей особистості [188, с. 113].

У концепціях учених правова освіта осмислюється й певними іншими категоріальними особливостями. Так, дослідник В. Андрейцев вважає, що під правовою освітою необхідно розуміти конкретну ділянку людської діяльності, як соціальну-правову цінність та відповідну систему правовідносин, правового регулювання з певним організаційно-структурним, функціонально-процедурним, навчально-методичним, науково-технічним, економічним забезпеченням та механізмом соціально-правового гарантування. На його переконання, тільки такий підхід дозволяє стверджувати про наявність та функціонування відповідних галузей науки, знань, навчальної дисципліни та законодавства [6, с. 45].

На нашу думку, юридична освіта виступає різновидом правової освіти, це базується на тому, як співвідносяться право і закон. Юридична освіта – це послідовний (логічний) та цілеспрямований процес здобуття системи фахових знань, умінь та навичок у закладах вищої освіти, коледжах, училищах, спеціалізацією яких є юриспруденція, котрий офіційно засвідчується відповідним документом [180, с. 193].

Іншим різновидом правової освіти є правова просвіта, яка визначає собою роз'яснення права у формі інформації, письмових або усних консультацій, бесід, конкурсів і олімпіад правових знань, зустрічей населення з працівниками міліції іншими правоохоронними органами тощо [180, с. 193]. Ми підтримуємо позицію учених В. Годованця, В. Кампо й В. Тертичного стосовно того, що необхідно чітко розмежовувати поняття «правова просвіта» та «правова освіта, які істотно різняться за своїм змістом [41, с. 28]. Такої ж думки дотримується

учена О. Орлова відзначаючи, що категорії «правова освіта», «юридична освіта» та «правова просвіта», усупереч усталеним в правовій науці думкам, необхідно розрізняти, позаяк останні дві є різновидами правової освіти [181, с. 10].

Саме від рівня організації правової освіти й виховання студентської молоді, на переконання В. Г. Бондаревського, залежить правова культура, що є основою нового українського суспільства, позаяк громадяни – єдиний чинник, котрий спосібний розвивати державу та визначати правопорядок, вводячи в дію Конституцію України та національне законодавство [28].

Втім, нинішній стан правової свідомості та правової культури нашого суспільства віддалений від бажаного та значно відстає від європейських стандартів. Як слушно зауважують В. Головченко та А. Потьомкін, нині увиразнюється гостра проблема нігілістичного відношення громадян до права й правових цінностей; відбувається значне зниження рівня правової свідомості української молоді, відверте презирство до людей, незалежно від їх віку чи соціального статусу, що призводить не лише до порушення дисципліни, але й зневаження прав і свобод людини, а відтак до зростання бездуховності, зокрема серед молоді. В таких обставинах держава не може ігнорувати значущість цілеспрямованого виховання, зокрема й виховного [42, с. 101].

Заявляючи аналогічну позицію, учена Т. Ярошевська зауважує, що значна більшість молодих осіб, після здобуття вищої освіти, стають фахівцями, утім не знають власних прав. Відтак вона наголошує, що істотною умовою європейської інтеграції України є входження національної системи освіти до загального світового освітнього простору. Позаяк, його стандарти цілеспрямовані на підготовку не лише кваліфікованого спеціаліста, який конкурентоздатний на ринку праці, але й володіє загальнолюдськими цінностями, правовою обізнаністю, компетентністю, особистою відповідальністю та ставить собі за мету постійне професійне зростання [262].

На думку ученої Л. Горбунової, молоді особи часто допускають помилки у власній поведінці, роблять невиправдані вчинки, оскільки не знають, як правильно вчиняти у тій чи іншій ситуації [48, с. 154].

Аналізуючи теперішній рівень правової культури українського соціуму, котра є складовою загальної культури та одним з визначальних ознак рівня його розвитку, дослідник А. Кутиркін зауважує, що вона знаходиться лише на етапі формування й потребує цілеспрямованої діяльності щодо її становлення та активного розвитку [129, с. 123].

Громадський порядок як визначальна засада соціального добробуту формується загальною культурою людей, яка включає їх моральну, правову, політичну та економічну культуру. Культура формується шляхом виховання й освіти, зокрема правової.

Покращення ситуації учений О. Костенко вбачає у впровадженні нової концепції правового виховання соціуму, а саме формування у ньому правової культури, для котрої характерна узгодженість свідомості та волі з природними законами природного права (законами суспільного життя). Вирішення цього завдання вимагає підвищення виховної ролі правової освіти, цілеспрямованої на формування висотного рівня правової культури соціуму загалом й кожного його суб'єкта зокрема. Істотної значимості набуває правове виховання студентської молоді, яка готується до самостійного дорослого життя, в якому потрібно індивідуально нести відповідальність за свої дії та рішення. Студент, майбутній спеціаліст, вже в закладі вищої освіти повинен ціленаправлений (разом з отриманням професійних знань й практичних навичок) на формування правового мислення. Правове виховання студентської молоді зобов'язане організовуватися на належному рівні й стати логічним продовженням виховання, котре розпочинається в сім'ї, дошкільних закладах, школах. Це, насамперед, повинно забезпечити правомірну поведінку в реальних ситуаціях, у котрих вони з великою ймовірністю можуть зустрітись у майбутньому, та сприяти вирішенню певних труднощів. Молодь обов'язана знати, як себе

правомірно поводити у конкретних ситуаціях і не припускатись помилок, які можуть зашкодити як особисто, так і соціуму загалом [115].

На думку Н. Коваленко, правове виховання студентів має передбачати не лише формування законослухняних громадян, але й активних учасників побудови правової держави та розвитку громадянського суспільства, а це вимагає забезпечення студентського середовища інформацією щодо чинного національного законодавства та практики його застосування, оперативної профілактики правопорушень, що повстають на основі правового нігілізму, аморальності й цинізму, формування у них правової культури європейського взірця, яка дозволить інтегруватись в світовий та європейський правовий простір [105, с. 15].

У процесі університетської освіти необхідно прагнути досягати насамперед загальної мети правового виховання, яка передбачає формування правової культури індивідів, які здобувають вищу освіту шляхом послідовного накопичення правових знань та умінь, формування правових переконань, установок й навичок правомірної та соціально активної правової поведінки, що визнається соціумом. Це ймовірно, якщо дотримуватись наступних важливих умов: 1) правове виховання повинне бути конкретним, тобто ґрунтуватись на системі заходів цілеспрямованого впливу на суб'єктів із виразно окресленою підсумковою метою й можливостями контролю; 2) правове виховання має бути єдиним: ґрунтуватись на єдиній системі правових курсів у структурі національної освіти та єдиною базовою програмою; 3) правове виховання має визначатися дієвим характером – стати визначальним напрямком державної діяльності, метою якого є формування правосвідомості та навичок правомірної поведінки як основи загального та індивідуального рівня культури.

Окрім загальної мети освітньої діяльності, учений О. Деменко вважає, що особливу значущість має визначення конкретних завдань правової освіти:

1) формування системи знань зі загальної теорії держави та права у контексті актуальних проблем цих національних інститутів та реаліями сучасності;

2) плекання поваги до своєї держави, права та законності в міжнародно визнаній площині;

3) вироблення навичок правомірної поведінки як загальної та обов'язкової;

4) виховання активної громадянської позиції, законослухняності та нетерпимості до жодних правопорушень;

5) формування потреби та уміння активно відстоювати у визначеному законом порядку як особисті права, інтереси, так й інших осіб, а також державних і громадських інституцій, установ, організацій, підприємств.

Проблема правового виховання студентської молоді полягає, з одного боку, у дедалі зростаючому розумінні в українському суспільстві потреби підвищення ефективності роботи щодо формування адекватного сьогоденності правового мислення студентів, а з іншого – у недостатньому концептуальному осмисленні системи правового виховання у закладах вищої освіти, у практичній відсутності інформації, необхідної для належної організації ефективної роботи з правового виховання в університетському середовищі.

Втім, виховання в дусі права, законності не обмежується формуванням позитивного ставлення до них, а знаходить своє довершення в правовій активності людини, в рівні її правової культури. Правова культура особи визначається ступенем оволодіння нею основами правових знань, повагою до права, закону, свідомим дотриманням правових норм, розумінням юридичної, соціальної відповідальності, непримиренністю, засудженням правопорушень, активною боротьбою з ними. Знання людиною особистих прав, свобод та свої обов'язків перед державою та суспільством є однією з визначальних складових правової культури. Як теоретична, так і методологічна основа правового виховання визначає певну ієрархію цілей, які слід формувати у свідомості кожного індивіда, а саме: перша – формування системи правових знань; проміжна – формування правової переконаності; кінцева – формування мотивів й навичок правомірної соціально активної поведінки [166, с. 55].

Також суть правового виховання можна визначити як формування установки на узгодження власних прагнень, запитів з інтересами та очікуваннями держави й суспільства. Як переконаність у тому, що держава забезпечить суб'єкту захист його прав, законних інтересів, натомість, вона справедливо вимагає від нього виконання покладених обов'язків. Кожна особа є рівною у правах з іншими, рівною з усіма перед законом й судом. Правове виховання повинно забезпечувати формування такої поведінки, яка узгоджується з цінностями, інтересами та потребами демократично орієнтованого суспільства, котрі повинна відображати національна правова система.

Таким чином, саме в університеті особистість зобов'язана поглибити правові знання, набуті у середній школі, сформувати певну професійну правосвідомість, яка має у кожному фаху свої особливості, приміром у юристів та представників технічних спеціальностей. Очевидно, що в неюридичних закладах вищої освіти раціональним є введення в освітній процес, окрім загального курсу з права, різних спецкурсів із актуальною правовою проблематики, приміром з прав людини та механізму їх захисту чи галузевого права в контексті якого реалізовуватиметься їх професійна діяльність. Безумовно, введення таких спецкурсів сприятиме їх особистому самоутвердженню, професійній самореалізації та покращенні правового контексту українського соціуму в цілому [255, с. 218]. Отже, спецкурси повинні мати практичну спрямованість, які сприятимуть не лише підвищенню рівня правової освіти, але вироблятимуть конкретні практичні навички. Позаяк, від рівня правової свідомості кожного студента залежить формування загального правопорядку у державі.

Розвиток правової свідомості кожної людини, а відтак суспільства загалом, сприяє подоланню рутинерських поглядів, девіантної поведінки, запобіганню оказій свавілля та насильства. Внесення зважених правових уявлень та знань у свідомість молодого громадянина є передумовою зміцнення

законності та правопорядку, що є основою розвитку громадянського суспільства й побудови правової держави.

Правова освіта та правове виховання в перехідному суспільстві, зокрема в українському, є складними та суперечливими завданнями. Це пов'язано, передусім, низьким рівнем правової свідомості та правової культури в транзитивних суспільствах, що обумовлено історичними, національно-психологічними та трансформаційними чинниками.

Основними завданнями та напрямками правового виховання у сучасному українському суспільстві є: вироблення та обґрунтування нової концепції правового виховання молоді; створення атмосфери поваги до права, національного законодавства та боротьба з корупцією; підвищення рівня загальної моральності громадян; створення багатоступеневої системи правового виховання та освіти; підготовка спеціалістів із правового виховання тощо. Особливу увагу необхідно приділяти формуванню високого рівня правосвідомості студентської молоді, тому що саме вона є активною частиною суспільства – реальною силою, яка здатна впливати і направляти зміни у державі.

Таким чином, університетська освіта, яка формує сучасну креативну особистість, майбутнього фахівця глобалізованих економічних відносин, члена новітньої еліти українського суспільства та активного громадянина правої держави. Відтак, сучасна університетська освіта в Україні покликана стати засобом, потенціалом й ресурсом розвитку та становлення держави як інформаційної, так і правової. Позаяк, недостатня правова обізнаність українського громадянства досить часто була, і є, істотною причиною порушень їх основних прав і свобод у буденних соціальних практиках, або ж серйозною перешкодою у їх реалізації. Таке становище значно актуалізує проблему правових цінностей в університетській освіті як в науковому дискурсі, так і у практичній площині.

Правова освіта в нашій державі як процес надання знань, вмінь і навиків про правові цінності, зокрема про права, свободи й обов'язки людини не є

відокремленою ділянкою в освітній сфері, надання її повинне здійснюватися в усіх закладах вищої освіти. Разом з тим, надання правової освіти не має обмежуватися лише викладанням правознавчих дисциплін, воно повинне охоплювати увесь навчально-виховний процес в університеті, себто мати міждисциплінарний характер.

У цілому можемо відзначити, що за період незалежності України було прийнято значну низку нормативних актів, завдання яких пов'язувалися з вирішенням проблеми правової освіти українського громадянства. Втім, питання залишається і досі актуальним, що підтверджує статистика про високий рівень злочинності саме серед молоді. Незважаючи на те, що практично усі чинні нормативно-правові акти, які нами аналізувалися у процесі дослідження, є спрямовані на формування у молоді поваги до закону, формуванні правових цінностей, вихованні морально-правової культури та профілактиці негативних явищ у молодіжному середовищі.

Отож, незважаючи на значну кількість прийнятих щодо удосконалення всієї системи правової освіти та правової культури, сьогодні ми простежуємо недостатній рівень правової обізнаності молоді в Україні. Основною проблемою, на наше переконання, постає низька правова освіченість молоді, що проявляється в низькому усвідомленні правових цінностей, недостатньому знанні правових механізмів реалізації особистих прав, невмінні керуватися правом на практиці. Досить часто молода людина не знає до яких уповноважених органів їй клопотатися, відтак звертається до не уповноважених, в компетенцію яких не входить розгляд її питання.

Проблема правового виховання студентів полягає, з одного боку, у значному зростанні в українському суспільстві розуміння необхідності підвищення ефективності роботи з формування адекватного сьогоденності правового мислення студентської молоді, а з іншого – у недостатньому концептуальному осмисленні системи правового виховання у закладах вищої освіти, у практичній відсутності інформації, необхідної для належної організації результативної роботи з правового виховання в університеті.

Нині, теоретико- методологічна концептуалізація особливостей освітнього процесу у вищій школі, зазвичай, представлена застарілим інструментарієм. Втім, євроінтеграційні процеси, динамічний розвиток інформаційного суспільства, виступаючи каталізатором поступу університетської освіти, диктують необхідність перегляду її основоположних категорій та понять загалом, й визначення аксіологічних засад розвитку зокрема, які повинні бути сформовані не на основі заідеологізованих концептів чи програмах певного політичного режиму. Новітні суспільні виклики обумовлюють визначення інших теоретичних засад університетської освіти, в якій правова освіта та виховання посідають значне місце, з боку, формування належної правосвідомості в межах побудови основ демократичного європейського суспільства.

Саме від рівня організації правової освіти й виховання студентської молоді залежить правова культура, що є основою нового українського суспільства, позаяк громадяни – єдиний чинник, котрий спосібний розвивати державу та визначати правопорядок, приводячи в дію Конституцію України та національне законодавство. Втім, сучасний стан правової свідомості та правової культури українського молодіжного соціуму віддалений від бажаного та значно відстає від європейських стандартів. Нині, виразно простежується нігілістичне ставлення молодих громадян до права й правових цінностей; відбувається значне зниження рівня правової свідомості студентської молоді, відкрита неповага до людей, що призводить до порушення не лише моральних норм, але й прав і свобод людини та громадянина.

Виправлення такої ситуації ми вбачаємо у запровадженні нової концепції правової освіти студентської молоді – формування у них правової культури, для якої характерна узгодженість волі та свідомості з природними вимогами суспільного життя (законами природного права). Студент, майбутній фахівець, вже в університеті повинен бути зорієнтований (разом з отриманням професійних знань та практичних навичок) на становлення правового мислення. Правове виховання студентів має організовуватися на високому рівні

та стати логічним продовженням виховання, котре розпочинається в сім'ї, дошкільних закладах, школах. Це передусім має забезпечити правомірну поведінку в конкретних ситуаціях, у яких вони з великою ймовірністю можуть опинитись у майбутньому, і сприяти подоланню труднощів.

У процесі університетської освіти необхідно прагнути досягати насамперед загальної мети правового виховання, яка передбачає формування правової культури індивідів, які здобувають вищу освіту шляхом послідовного накопичення правових знань та умінь, формування правових переконань, установок й навичок правомірної та соціально активної правової поведінки, що визнається соціумом. Це ймовірно, якщо дотримуватись наступних важливих умов: 1) правове виховання повинне бути конкретним, тобто ґрунтуватись на системі заходів цілеспрямованого впливу на суб'єктів із виразно окресленою підсумковою метою й можливостями контролю; 2) правове виховання має бути єдиним: ґрунтуватись на єдиній системі правових курсів у структурі національної освіти та єдиною базовою програмою; 3) правове виховання має визначатися дієвим характером – стати визначальним напрямком державної діяльності, метою якого є формування правосвідомості та навичок правомірної поведінки як основи загального та індивідуального рівня культури.

Висновки до розділу 2

Формування інформаційного суспільства визначається низкою цивілізаційних загроз для сучасного соціуму, осмислення яких у контексті дослідження філософсько-правового аспекту освітньої парадигми викликано націленістю останньої на соціокультурні та антропологічні запити певного суспільства.

Більше вичерпне вивчення цивілізаційних зрушень та рівня їх впливу на аксіологічні засади сучасної університетської освіти, можна здійснити лише шляхом філософсько-правового осмислення трансформацій індивідуального та суспільного буття людини в контексті небезпек, які вносять з собою

дегуманізовані форми процесів науково-технічного прогресу та інформатизації, одним з таких найбільш негативних наслідків в умовах технократичного світу є антропологічна криза. Наслідки якої проглядаються в зовнішньому світі через значне зниження міри правової чи ж соціальної відповідальності людини за наслідки своєї діяльності, ігнорування загальноприйнятих моральних основ, правових норм й культурних цінностей, егоїстичне відношення до навколишнього світу тощо. Вивчення шляхів подолання антропологічної кризи показує брак в людини сформованої, адекватно до викликів сучасної цивілізації, культури (моральної, правової, інформаційної).

Саме культура є джерелом формування життєвих смислів індивіда, засад його самосвідомості, структуризації ієрархії його моральних норм й цінностей, ефективно засвоєння яких визначає необхідність використання стратегій культуровідповідності та культуротворчості як методологічних основ організації та змістовного наповнення університетської освіти. Втім, освіта перестає осмислюватися як «культивування», й визначається як процес наповнення інформацією, що обумовило, виникнення двох суспільнозначимих ефектів: заміна «людини освіченої» на «людину інформовану», а теж створення в освіті, за виразом вітчизняного вченого В. Кізіми, «певного екзистенційного вакууму, в котрому освіта губить власну душу».

Культуротворчість в освіті є методологічною настановою стосовно організації та змісту освітнього процесу, адекватно до якої формується ціннісно-сміслові засади навчально-виховної роботи в університетському середовищі, набирають свого розвитку фундаментальні системоутворюючі філософсько-правові ідеї та методи, що в своїй сукупності підтверджує можливість осмислення нової освітньої парадигми у філософсько-правовій площині як культуротворчої.

За своїм змістом культуротворча парадигма освіти апелює до необхідності аналізу світу в якості сфери пізнання та перетворення його особистістю, що обумовлено, осмисленням людини в ролі первинного «атома» соціальних структур, відносин та процесів (культурних, правових, політичних,

національних, інформаційних), носія громадянських ролей та правових цінностей. Запропоноване розуміння освіти визначає необхідність розвитку людиною соціокультурної мобільності, яка в контексті розмитості та ірраціональності багатьох явищ та процесів сучасного світу, перманентних метаморфоз культури, правової дійсності, обумовлених розвитком полі- та мультикультурного світу, сприяє забезпеченню не лише професійної реалізації, самореалізації особистості, але й вихованню гідного громадянина своєї держави, який визначається високою правосвідомістю та правовою культурою.

Пропонуємо власне визначення освітнього простору, під яким розуміється безліч наявних в соціумі об'єктів, зв'язків й відносин, де реалізовується особлива діяльність різних систем (державних, правових, філософських, суспільних, культурних та ін.) щодо розвитку індивіда та його соціалізації. Разом з тим, освітній простір характеризується організованою сукупністю освітніх парадигм, які існують в ньому, і, у такий спосіб, акумулює в собі особливості, властиві цим освітнім парадигмам.

Більше вичерпне вивчення цивілізаційних зрушень та рівня їх впливу на аксіологічні засади сучасної університетської освіти, можна здійснити лише шляхом філософсько-правового осмислення трансформацій індивідуального та суспільного буття людини в контексті небезпек, які вносять з собою дегуманізовані форми процесів науково-технічного прогресу та інформатизації, одним з таких найбільш негативних наслідків в умовах технократичного світу є антропологічна криза.

Критичний стан освіти, як безпосередній результат реалізації технократичної політики у цій сфері упродовж всього XX ст. – початку XXI ст. позначаються у подальшому нівелюванні іманентних її природі ціннісно-гуманістичних засад та правових цінностей функціонування на користь забезпечення пристосованості до динамічних запитів ринково орієнтованого сучасного світу, корені якого знаходяться у технократичному мисленні. Дієвою альтернативою технократичному виклику для сучасної цивілізації може стати застосування гуманістичного підходу до всіх сфер життєдіяльності суспільства,

що своїм завданням визначає вирішення проблем взаємодії людини з оточуючим світом (суспільством, природою) на базисі визнання авторитету загальнолюдських моральних орієнтирів.

Отже, культуротворча парадигма освіти, виступаючи носієм гуманістичних смислів, ґрунтується на наступних засадничих принципах: розвиток соціокультурної мобільності людини, відхід у своєму змісті від репродуктивної до продуктивної форми отримання освіти, проєктивність освіти та використання діалогічних форм освітнього процесу. Дегуманізуючий характер взаємодії людини з навколишньою соціальною дійсністю, який і надалі визначає розвиток сучасного суспільства, значно актуалізує проблему забезпечення культуровідповідності в університетській освіті.

Робиться висновок, що глобальною метою сучасної університетської освіти стає – не просто зробити людину, яка знає, а сформувати культурну особистість, яка розуміє та відчуває, тобто підготувати її до реального життя в складному і суперечливому світі, забезпечити тим самим розвиток суспільства в цілому. Відтак, найважливішою умовою сталого суспільства вважаємо наявність і збереження системи духовних, правових і культурних цінностей, що становлять ціннісний сенс людського буття. Саме університетська освіта забезпечує у суспільстві відтворення та трансляцію основних загальнолюдських цінностей, здійснює духовний зв'язок поколінь і духовного досвіду людства.

Університетська освіта, яка формує сучасну креативну особистість, майбутнього фахівця глобалізованих економічних відносин, члена новітньої еліти українського суспільства та активного громадянина правої держави. Відтак, сучасна університетська освіта в Україні покликана стати засобом, потенціалом й ресурсом розвитку та становлення держави як інформаційної, так і правової. Позаяк, недостатня правова обізнаність українського громадянства досить часто була, і є, істотною причиною порушень їх основних прав і свобод у буденних соціальних практиках, або ж серйозною перешкодою у їх реалізації. Таке становище значно актуалізує проблему правових цінностей в університетській освіті як в науковому дискурсі, так і у практичній площині.

Правова освіта в нашій державі як процес надання знань, вмінь і навиків про правові цінності, зокрема про права, свободи й обов'язки людини не є відокремленою ділянкою в освітній сфері, надання її повинне здійснюватися в усіх закладах вищої освіти. Разом з тим, надання правової освіти не має обмежуватися лише викладанням правознавчих дисциплін, воно повинне охоплювати увесь навчально-виховний процес в університеті, себто мати міждисциплінарний характер.

У цілому можемо відзначити, що за період незалежності України було прийнято значну низку нормативних актів, завдання яких пов'язувалися з вирішенням проблеми правової освіти українського громадянства. Втім, питання залишається і досі актуальним, що підтверджує статистика про високий рівень злочинності саме серед молоді. Незважаючи на те, що практично усі чинні нормативно-правові акти, які нами аналізувалися у процесі дослідження, є спрямовані на формування у молоді поваги до закону, формуванні правових цінностей, вихованні морально-правової культури та профілактиці негативних явищ у молодіжному середовищі.

Отож, незважаючи на значну кількість прийнятих щодо удосконалення всієї системи правової освіти та правової культури, сьогодні ми простежуємо недостатній рівень правової обізнаності молоді в Україні. Основною проблемою, на наше переконання, постає низька правова освіченість молоді, що проявляється в низькому усвідомленні правових цінностей, недостатньому знанні правових механізмів реалізації особистих прав, невмінні керуватися правом на практиці. Досить часто молода людина не знає до яких уповноважених органів їй клопотатися, відтак звертається до не уповноважених, в компетенцію яких не входить розгляд її питання.

Проблема правого виховання студентів полягає, з одного боку, у зростаючому розумінні в суспільстві необхідності підвищення ефективності роботи з формування адекватного сучасності правового мислення студентської молоді, а з іншого боку, у недостатньому концептуальному осмисленні системи правового виховання у закладах вищої освіти, у практичній відсутності

інформації, необхідної для належної організації результативної роботи з правового виховання в університеті.

Нині, теоретико-методологічна концептуалізація особливостей освітнього процесу у вищій школі, зазвичай, представлена застарілим інструментарієм. Втім, євроінтеграційні процеси, динамічний розвиток інформаційного суспільства, виступаючи каталізатором поступу університетської освіти, диктують необхідність перегляду її основоположних категорій та понять загалом, й визначення аксіологічних засад розвитку зокрема, які повинні бути сформовані не на основі заідеологізованих концептів чи програмах певного політичного режиму. Новітні суспільні виклики обумовлюють визначення інших теоретичних засад університетської освіти, в якій правова освіта та виховання посідають значне місце, з боку, формування належної правосвідомості в межах побудови основ демократичного європейського суспільства.

Саме від рівня організації правової освіти й виховання студентської молоді залежить правова культура, що є основою нового українського суспільства, позаяк громадяни – єдиний чинник, котрий спосібний розвивати державу та визначати правопорядок, приводячи в дію Конституцію України та національне законодавство. Втім, сучасний стан правової свідомості та правової культури українського молодіжного соціуму віддалений від бажаного та значно відстає від європейських стандартів. Нині, виразно простежується нігілістичне ставлення молодих громадян до права й правових цінностей, які вони охороняють; відбувається зниження рівня правової свідомості української молоді, відкрита неповага до людей, що призводить до порушення не лише моральних норм, але й прав і свобод людини та громадянина.

Виправлення такої ситуації ми вбачаємо у запровадженні нової концепції правової освіти студентської молоді – формування у них правової культури, для якої властива узгодженість волі та свідомості з природними законами суспільного життя (законами природного права). Студент, майбутній фахівець, вже в університеті закладі повинен бути зорієнтований (разом з отриманням

професійних знань та практичних навичок) на становлення правового мислення.

У процесі університетської освіти необхідно прагнути досягати насамперед загальної мети правового виховання, яка передбачає формування правової культури індивідів, які здобувають вищу освіту шляхом послідовного накопичення правових знань та умінь, формування правових переконань, установок й навичок правомірної та соціально активної правової поведінки, що визнається соціумом. Це ймовірно, якщо дотримуватись наступних важливих умов: 1) правове виховання повинне бути конкретним, тобто ґрунтуватись на системі заходів цілеспрямованого впливу на суб'єктів із виразно окресленою підсумковою метою й можливостями контролю; 2) правове виховання має бути єдиним: ґрунтуватись на єдиній системі правових курсів у структурі національної освіти та єдиною базовою програмою; 3) правове виховання має визначатися дієвим характером – стати визначальним напрямком державної діяльності, метою якого є формування правосвідомості та навичок правомірної поведінки як основи загального та індивідуального рівня культури.

Окрім загальної мети освітньої діяльності, учений О. Деменко вважає, що особливу значущість має визначення конкретних завдань правової освіти: 1) формування системи знань зі загальної теорії держави та права у контексті актуальних проблем цих національних інститутів та реаліями сучасності; 2) плекання поваги до своєї держави, права та законності в міжнародно визнаній площині; 3) вироблення навичок правомірної поведінки як загальної та обов'язкової; 4) виховання активної громадянської позиції, законслухняності та нетерпимості до жодних правопорушень; 5) формування потреби та вміння активно відстоювати у визначеному законом порядку як особисті права, інтереси, так й інших осіб, а також державних і громадських інституцій, установ, організацій, підприємств.

РОЗДІЛ 3

СУЧАСНИЙ УНІВЕРСИТЕТ В КОНТЕКСТІ ТРАНЗИТИВНИХ ПРОЦЕСІВ

3.1. Університет як національна інституція

Університет утворившись, певною мірою, як інтернаціональний інститут, водночас переживає справжній розквіт як національна інституція. Від часу розбудови національної держави саме університетська освіта стає її ідеологічною, культурною, більше того, світоглядною основою. Університет транслює певну, етнічно насичену феєрію світу, формує окреслений конкретною культурною реальністю кут апроксимації до загальнолюдської дійсності. Він інкорпорує до своєї місії функцію державотворення, націоналізації, створення контексту в межах певної культурної традиції, детермінованої передусім мовою, звичаями та певної ціннісною системою. Саме університет збирає, поглиблює та популяризує дискурси національної культури, творить національну ідентичність в межах певної етнокультурної традиції. Приміром, саме з ціллю розвитку Пруссії, утворив власний університет В. фон Гумбольдт. У сучасних українських університетах цей аспект етимологічно присутній в статусі «національного», котрий отримала значна низка закладів вищої освіти.

Вистерігається закономірним, що університети – як визнані осередки інтелектуального та культурного буття не можуть зостатися осторонь процесів націоналізації, а відтак активно вступають у процес формування національних держав. Як зауважує шотландський філософ Дж. Скот, «після 1500 р. місія або ж служіння уряду національної держави доповнила узвичаєну для університету функцію навчання. Сьогодні більшість світових та європейських університетів є національними інституціями, які є продовженням місії служіння державі, характерологічними для епохи раннього модерну, втім державі як вільній, так і тоталітарній. Зокрема, прикладом останнього є радянські та нацистські

університети. І ліві, і праві тоталітарні режими ХХ століття застосовували вищу освіту для впровадження швидких змін у соціальній структурі суспільства, зросту темпів індустріально-технологічного розвитку та встановлення, з пропагандистською метою, контролю над академічною сферою» [285, р. 11].

Водночас необхідно пам'ятати, що перші європейські університети діяли як інтернаціональні інституції. Як слушно відзначає Ж. Л. Гофф, «корпорація, цілі якої є локальними і котра широко застосовує національний та місцевий підйоми, є водночас й інтернаціональною: її члени, викладачі та студенти, прибувають з різних країн; вона інтернаціональна і за способом діяльності, бо наука не знає кордонів, і за власними горизонтами, позаяк санкціонує *licentia ubique docendi* – право викладати всюди, яким й користуються випускники найбільших світових університетів. На відміну від інших корпорацій, в неї немає монополії на місцевому ринку, адже її простір – увесь християнський світ» [134, с. 63-64].

Інтернаціонального виміру першим університетам надає і учений А. Геуне зауважуючи, що «всупереч політично диференційованій природі середньовічного суспільства, університети виникають та розвиваються як наднаціональні, космополітичні інституції. Спільна мова (латинська) в освітньому процесі, аналогічні навчальні курси та подібна їх організація обумовили виникнення інтернаціональної спільноти студентів й магістрів, які мігрували з однієї інституції до іншої, зберігаючи збіжні привілеї та обов'язки. Різні середньовічні університети були не тільки особливим різновидом навчальної інституції, а й всі вони виступали складовою наднаціональної інтелектуальної спільноти, котра культивувала знання та користувалася певним рівнем незалежності від папської, імператорської чи місцевої влади» [270, р. 42].

Втім сам процес створення університетів як державних (або ж, вірніше, пов'язаних тією чи іншою мірою з державою) інституцій розпочався значно раніше, аніж як прийнято вважати у ХVІ сторіччі. На переконання Ф. Рідлі, першим державним університетом був Університет Неаполю (1224 р.), позаяк

«Його зачинатель, Фрідріх II зобов'язав усіх своїх підлеглих навчатися саме в цьому закладі, заборонивши студії в будь-яких інших університетах. Більше того, він виступив з тим, щоб усі хто навчався деінде, повернулися і продовжили навчання саме в цьому університеті» [282, с. 51]. Отже, по-суті це стало певною спробою започаткування своєрідного освітнього сепаратизму в академічній сфері.

Французький історик Ж. Л. Гофф [134, с. 127–128] в якості прикладу аналогічної «сепаратистської» діяльності світських володарів (часто за погодженням з папським престолом) показує Університет Саламанки (1255 р.). Ця тенденція дедалі поширювалася й університетами аналогічного типу стали: Лісабону та Коїмбре (1290 р.), Леріди (1300 р.), Уеске (1354 р.), Барселони (1450 р.), Сарагоси (1470 р.), Валенсії (1500 р.) та іншими. Основними чинниками процесу створення таких університетів виступили Реконкіста та посилення влади іберійський монархів [134, с. 127–128].

В Центральній, Східній та Північній Європі першим подібним університетом став Празький університет, створений на прохання імператора Карла IV папою Климентом VI у 1347 р., який незадовго (1409 р.) був реформований у чеський національний університет. Пізніше створено цілу низку таких університетів: Краківський (1364 р.) Віденський (1365 р.), Ерфуртський (1379 р.), Гейдельберзький (1385 р.), Кельнський (1388), Будапештський (1389 р.) Ляйпцігський (1409), Університет Уппсали (1477 р.) та інші. Яскравим прикладом швидкого зростання кількості університетів є статистичні дані підведені Ф. Рідлі, зокрема, упродовж 1500 – 1800 р. їх чисельність в Європі зростає з 62 до 118 [127, с. 155].

Фактом державного наступу на університетську автономію є те, що у 1446 р. один з найдавніших та найавторитетніших європейських університетів – Паризький, стає підконтрольним парламенту Франції. Ж. Л. Гофф таку тенденцію трактує так, «всесильна держава затребує усіх прав у соціальному житті, всіма силами затверджуючи єдність цього життя: маючи законодавчу, виконавчу та юридичну владу. Вона є універсальною на певній території, жодна

людина не може уникнути її влади. Світська держава не задовольняється витісненням церкви у релігійну сферу, вона претендує на своєрідну духовну місію, право керувати й цією сферою» [134, с. 131].

Відтак націоналізація університету як центру зберігання, виробництва та поширення знань є неминучою, а сам університет з інституції єдиної теократичної Європи перетворюється на інституцію національної держави. «Університети стають тісно прив'язаними до держави та її органів шляхом як контролю зі сторони держави за своїми підлеглими, так й створенням складних умов навчання для іноземців у цих інституціях. Відтак, мета й сутність діяльності освітніх інституцій істотно змінюється, вони трансформуються в джерело ідеологічної підтримки державних керманців та центри професійної підготовки майбутніх урядовців, які повинні будуть обслуговувати інтереси держави і церкви» – відзначає Ф. Рідлі [281, с. 52]. Отже, університети перестають бути незалежними, автономними та інтернаціональними, як було в XII – XIII сторіччях, й наприкінці XVI сторіччя набувають цілком нової ролі. Зауважимо, що нинішні тенденції в університетській освіті демонструють про її намагання повернутися до власної автентичної природи, якими визначалися перші освітні інституції.

Університет набуває статусу «національної» інституції і його націоналізація свідчить про конкретну підпорядкованість національній державі» [281, с. 53]. Підтвердженням прямої залежності університетів від держави стало обмеження мобільності викладачів, зокрема введені італійськими університетами. Як зауважує Е. Габріел «університети Італії були вкрай вимогливими щодо *stabilitas loci* своїх докторів, вони зобов'язували викладачів до постійного перебування та викладання предметів у власних університетах. Приміром, намісник Падуї у 1424 р. обнародував, що доктори за жодних обставин не повинні залишати кордони Падуї» [269, р. 22]. Українські вчені М. Поляков й В. Савчук досліджуючи проблематику націоналізації університетів звертають увагу на те, що «у XV ст. студентське паломництво («*pilgrimage*») різко падає, на арені появляються нові університети, які створені

вже регіональними та національним принципами, відтак більшості молоді продовжують навчання у них» [194, с. 49].

В умовах становлення національної держави університет стає, з одного боку, осередком акумулювання та вивчення національного культурного спадку, а з іншого – центром формування самобутніх світоглядних та особливих ідеологічних конструктів певного національно обґрунтованого образу. Безумовно, на етапі раннього модерну саме університет є кузницею ідентичності, яка визначає особливість того чи іншого національного буття та конструює відповідну версію бачення історії. Якщо спробувати осмислити феномен університету в просторовому контексті, ми побачимо діалектичне протиріччя між національним та інтернаціональним (чи глобальним) виміром його діяльності, яке драматично загострюється в наш час. Якою мірою університет в сучасних умовах, залишаючись національною інституцією, може стати активним та ефективним гравцем на глобальному освітньому полі? Як зберегти певну конкретну культурну специфіку в контексті властивій глобалізації тенденції до уніфікації? Як гармонійно поєднати відданість власній культурі з повноцінним буттям в глобальному світі?

Драматичну рефлексію долі класичної моделі університету та його місії наприкінці ХХ ст. й нині вдало показує назва знаменитої праці Б. Рідінгса «Університети в руїнах» [279]. «Нині університет трансформується в принципово іншу інституцію, аніж це було раніше. Він дедалі більше не пов'язаний з національною державою, як основний виробник, захисник та розповсюджувач ідеї національної культури. Процеси економічної глобалізації принесли відносний занепад національної держави як головного джерела капіталу у світі. У результаті цього, університет набирає форми транснаціональної бюрократичної корпорації, яка або пов'язана з транснаціональними управлінськими утвореннями, на взірець Європейського союзу, або ж діє самостійно за аналогією з транснаціональними корпораціями» – наголошує Б. Рідінгс [279, с. 3]. Отже, на думку вченого, університет у його класичному розумінні у сучасному світі відживає, на зміну йому приходять

інші «несправжні» форми університетської діяльності, які в майбутньому спровокують занепад традиційного академічного життя.

Сьогодні університет є динамічною інституцією, котра органічно вбудована в контекст нашої цивілізації та адекватно окликається на її численні виклики. До того ж, університет виконує у ній роль однієї з конститутивних інституцій, що підтверджується дефініціями, якими вчені вимічають реалії сучасності: «суспільство навчання», «суспільство знань», «економіка, заснована на знаннях» та інші. Університети застаються фокусами розвитку нашої цивілізації, котрі успішно інкорпорує її фундаментальні цінності, тенденції, модуси, технології.

Польській дослідник М. Квек характеризує теперішню ситуацію як «кризу ідентичності сучасного університету», формує актуальні проблеми розвитку закладів вищої освіти: інформаційна епоха значно зменшує роль національної держави та посилює глобалізаційні процеси, що вимагає радикально нового визначення соціальної місії та пріоритетних завдань університету як закладу; радикальна зміна світового ладу обумовлює кризу власної ідентичності, тому університет повинен виробити шляхи подолання перехідної кризи довіри збоку суспільства та сформував фундаментальні цінності подальшого свого розвитку; під тиском глобалізації та її соціальних практик відбувається «корпоратизація» та перехід на радше бізнесові, а не освітні засади функціонування; зменшення державного фінансування вищої освіти та зневіра в університетській освіті громадськості потребує певного належного реагування [99, с. 282]. Вчений досить слушно підсумовує проблему цю кризу: «безумовно, університет продовжує функціонувати, втім принцип його діяльності кардинально міняється: або він керується логікою виробництва та споживання (знань), тобто краще-гірше продає свій товар, чи ж з усіх сил бореться з державою, яка дедалі менш охоча фінансувати університет як публічний заклад» [99, с. 283–284].

Певне занепокоєння стосовно подальшої історичної долі університету в контексті глобалізації висловлюють і вітчизняні дослідники. Так, О. Габріелян

відзначає: «ідеться уже не про відповідність духові часу, а про саме існування університету як феномена. Університет як соціокультурний феномен, який існує в координатах певного часу та місця, може втратити свою унікальність. Щонайменше такий виклик було кинуте зі сторони таких нових форм освітніх послуг, як віртуальний і корпоративний університети, галузеві університети. Понад те, університет починає втрачати свої переваги і в іншій якості [35, с. 179].

Потреба у безперервній освіті покликала до життя інші інститути, здатні оперативно відгукуватися на запити ринку освітніх послуг, і це тільки верхівка айсберга. У цьому плані величезні перспективи мають ЗМІ та інші інформаційні структури» [35, с. 180]. І далі: «глобалізація загрожує знеціненню усіх національних проектів, одним з яких є університет. Його ідея впродовж останніх двох століть полягала в культурній місії. Університет був хранителем національного духу і в цьому підтримувався державою» [35, с. 183].

Фінські дослідники Р. Рінне та Дж. Койвула фіксують наступні модифікації бачення університету в умовах глобалізації:

- 1) інноваційний університет;
- 2) «сервісний університет» («service university»), спрямований на задоволення запитів покупців;
- 3) мак-університет, основними принципами якого виступають ефективність, контроль, передбачуваність та розрахованість;
- 4) корпоративний університет, скерований на прибуток й тотальне розповсюдження «академічних продуктів»;
- 5) підприємницький університет, передбачає своєрідну підприємницьку діяльність у межах конкретного університету [283, с. 103]. Аналогічна диверсифікація змістового поля університету була неприпустимою у суспільній свідомості середини ХХ ст., втім сучасні реалії вносять кардинальні зміни також й у функціональне підґрунтя цієї сталої інституції, яка теж вимушена шукати відповіді на виклики сучасної цивілізації із належними організаційними, функціональними та структурними трансформаціями.

Традиційно університет є визначальною соціальною інституцією, метою якої є як поширення наявних знань, так і створення нових. Безумовно, протягом останніх десятиліть у діяльності передових світових університетів простежується зміщення акценту саме на науково-дослідницьку активність, втім навчання залишається фундаментальною складовою університетської місії. Навчання ж, в свою чергу, як ретроорієнтована практика, занурена в традиційне національне буття. Отже, сучасний університет продовжує зберігати свій національний статус в умовах глобальних трансформацій та викликів.

Іншими визначальними чинниками змін у діяльності університету є масовий характер університетської освіти та її зростаюча комерціалізація. З огляду на це, чимало ведеться полеміки щодо кризи традиційного розуміння університету та потребу його реформування у відповідності з вимогами сьогодення. Розгляд генези теоретичного дискурсу університету в історичній ретроспективі, на наше переконання, сприятиме знаходженню балансу між традиційними та інноваційними складовими буття університету як соціальної інституції.

Констатуємо, що Україна, будучи однією із країн, в якій заклади вищої освіти є досить консервативними, плекаючи традиції минулого, поступово впроваджує світові, передусім, європейські практики та стандарти вищої освіти, що в кінцевому результаті повинно обумовити не лише якісне оновлення освітнього середовища, а й суспільства загалом. Аналіз сучасних європейських та вітчизняних тенденцій університетів показує доцільність переходу від простої поінформованості чи своєрідного просвітництва на значно вищий рівень формування компетентності майбутніх спеціалістів. Нині є необхідною така система університетів, суть якої ґрунтується на якісних знаннях, професійних компетенціях та правовій обізнаності.

Європейські стратегічні орієнтири в освітній сфері передбачають формування фахово компетентного спеціаліста, реалізацію індивідуально-креативного кредо студента у процесі підготовки його до професійної діяльності, котрий зможе мобільно реагувати на зміни у будь-якій сфері

суспільного життя, здійснювати ефективне розв'язання різних ситуацій оперуючи набутими знаннями та засобами комунікації.

Прерогативою сучасного закладу вищої освіти в Україні є забезпечення практичної реалізації в навчально-виховному процесі законодавчих ініціатив та рішень, які забезпечать підготовку високопрофесійних спеціалістів, рівень знань котрих відповідатиме запитам соціально-економічного розвитку суспільства й визначатиме їх конкурентоспроможність як на національному, так і міжнародному ринках праці [223, с. 77].

Серед багатьох проблем, з якими стикаються заклади вищої освіти у XXI ст., найбільш важливою та складною є питання якості освіти. Так, якщо раніше діяльність системи вищої освіти в цілому оцінювалась кількісними показниками: кількістю студентів на 10 тис. населення, часткою ВВП, що призначалось на вищу освіту, обсягом фінансування наукових досліджень та ін., то в епоху глобалізації та інтернаціоналізації первинного значення набуває оцінка якості підготовки спеціаліста, відповідність його професійної компетентності нинішнім запитам суспільного розвитку та світовим показникам професійної компетенції [103].

Державна політика у сфері розвитку української вищої освіти цілеспрямована на регенерацію й подальший розвиток кращих національних науково-освітніх традицій, здобутків, інноваційне оновлення змісту, форм й метод навчання, якісне збільшення інтелектуального потенціалу українського суспільства та досягнення нею новочасного світового рівня. У національній програмі «Освіта» «Україна XXI століття» наголошується на тому, що «розбудова системи освіти, її ґрунтовне реформування повинні стати базисом відтворення духовного й культурного потенціалу українського народу, виходу вітчизняної науки, техніки і культури на сучасний світовий рівень, основою національного відродження та становлення державності й демократизації суспільства в Україні» [27, с. 45].

Таким чином, вища школа виконує такі функції: поточну, прогностичну; виховну, освітню, загальнокультурну, науково-дослідну, інтернаціональну.

Основним змістом діяльності закладу вищої освіти є формування інноваційного освітнього середовища шляхом: певної зміни організації та змісту освіти у контексті інтеграції у світовий освітній простір; якісної оптимізації кадрового потенціалу; системне удосконалення фахової майстерності викладацької спільноти через опанування сучасними інноваційними видами освітянської діяльності.

У профільному законі вища освіта декларується як рівень освіти, котрий здобувається особою у закладі вищої освіти шляхом цілеспрямованого, послідовного та системного процесу засвоєння змісту навчання; вона базується на повній загальній середній освіті та завершується набуттям певної кваліфікації за результативною оцінкою державної атестації; зміст вищої освіти – визначається цілями та потребами соціуму; вища освіта – це система знань, умінь та навичок, професійних, світоглядних й громадянських якостей, які повинні бути сформуватися у процесі навчання з врахуванням перспектив суспільного поступу, розвитку науки, техніки, технологій, мистецтва та культури; зміст навчання – це структура, зміст та обсяг навчальної інформації, оволодіння якою дає можливість особі здобути вищу освіту й набути певної спеціалізації та кваліфікації [78].

Вища школа бере активну участь: у розв'язанні всіх завдань українського державотворення; у створенні матеріального суспільного добробуту, поліпшенні взаємовідносин у суспільстві, вихованні громадянина-патріота України; у підвищенні культурного рівня українського соціуму, формуванні якісного інтелектуального потенціалу держави; забезпеченні підвищення фаховій кваліфікації викладацької спільноти, професійній підготовці наукових кадрів для участі в НТР; сприянні демократизації українського суспільства та фортифікації миру в ньому; у розвитку міжнародної співпраці [135].

На думку С. Ніколаєнка, університетам необхідно навчитися завчасно прогнозувати запит на спеціалістів того чи іншого профілю (мінімум на п'ять-десять років) та мобільно реагувати на нього певними змінами у навчальних

планах та програмах. Нині відсутня система державного розподілу випускників закладів вищої освіти, а тому організації й підприємства самостійно визначають власну кадрову політику, що здебільшого не враховує перетрубації на ринку праці. Внаслідок цього постає небезпека безробіття для молодих професіоналів, які завершують навчання у закладах вищої освіти. На жаль, вони є однією із найбільш мало захищених у соціальному відношенні груп населення, тому назрілим є вивчення ситуації довкола кваліфікованої підготовки та подальшого працевлаштування молодих фахівців [168, с. 9].

Зміст нового сучасного закладу вищої освіти має належну нормативно-правову базу. Так, у 2014 р. прийнято Закон України «Про вищу освіту», що є запорукою подальшого поступу національної вищої освіти в світовий освітній простір, позаяк визначені у ньому принципи відповідають міжнародним стандартам та сучасним запитам соціуму. До того ж, окреслення правових, політичних й фінансових механізмів державного регулювання системи вищої освіти відповідає концепції розвитку національної вищої освіти, базується на Декларації прав людини, Законах України «Про вищу освіту», «Про освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність» та ін., міжнародних договорах, ратифікованих Верховною Радою України, указах і розпорядженнях Президента України, постановах Верховної Ради й Кабінету Міністрів України, Національній стратегії розвитку освіти в Україні, Національній доктрині розвитку освіти тощо [261, с. 146].

Так, Указом Президента України від 25 червня 2013 р. № 344 затверджено Національну стратегію розвитку освіти України на період до 2021 р. Стратегія визначає головні шляхи реалізації концептуальних ідей та поглядів щодо подальшого розвитку освіти, а саме: приведення мережі закладів вищої освіти і системи управління вищою освітою у відповідність до потреб розвитку національної економіки й попиту на ринку праці; розширення автономії закладів вищої освіти; створення дослідницьких університетів; розширення взаємодії закладів вищої освіти з національними науковими установами щодо розвитку наукових досліджень у сфері вищої освіти; залучення роботодавців до

співпраці з закладами вищої освіти шляхом їх участі у розробленні стандартів вищої освіти, організації проходження практики студентами, вирішенні питань надання першого робочого місця випускникам; переоснащення навчальної, науково-методичної та матеріально-технічної бази закладів вищої освіти [245].

Осучаснення університету є не лише простою передачею накопиченого в минулому обсягу знань, але, передусім, його адаптацією до запитів сучасної людини ХХІ ст., до потреб ринку з метою вирішення актуальних соціально-економічних та суспільно-політичних перетворень. Власне, вища освіта дає можливість реалізувати особистий потенціал здобувача вищої освіти. Важливе місце у розвитку закладу вищої освіти в Україні займає поліпшення якості вищої освіти шляхом реалізації принципів універсального підходу до розвитку університетської освіти. Це вкрай необхідно, позаяк універсальність повинна забезпечити належну підготовку на усіх етапах розвитку вищої освіти шляхом ефективного застосування різноманітних форм фахової підготовки як сукупності організаційної структури, процесів й ресурсів, доконечних для управління якістю вищої освіти. Саме універсальний підхід дозволить: підвищити ефективність діяльності за соціальними статусами та роллю у соціально-економічній ієрархії, що сприяє оптимальній адаптації людини до ринкових умов праці; підвищить академічну й професійну мобільність університетської спільноти; націлить на оперативну професійну діяльність у конкретних суспільних сферах; диверсифікує структуру та обсяги фахової підготовки, навчальні плани й програми.

При цьому особливо значимим є перехід українського суспільства на європейський вимір освітнього процесу, котрий відповідає запитам й потребам сучасності. Зокрема, Закон України «Про вищу освіту» декретує основні правові, організаційні, фінансові основи діяльності системи вищої освіти, передбачає шляхи посилення співпраці державних органів й бізнесу з закладами вищої освіти на засадах автономії закладів вищої освіти, поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою підготовки конкурентоспроможного людського потенціалу для інноваційного та високотехнологічного розвитку

держави, самореалізації особистості, забезпечення потреб й запитів соціуму, ринку праці та держави у високопрофесійних спеціалістах.

Зокрема, у першому розділі «Загальні положення» статті 1 «Основні терміни та їх визначення» йдеться про наступне:

1) автономія закладу вищої освіти – це самостійність, незалежність та відповідальність закладу вищої освіти щодо прийняття рішень відносно розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, формулювання наукових досліджень, утворення внутрішнього управління, визначення економічної та іншої діяльності, самостійного добору та розстановки кадрового потенціалу у межах, передбачених цим Законом;

2) академічна мобільність – можливість суб'єктів освітнього процесу навчатися, викладати, здійснювати наукову діяльність та проходити стажування в іншому закладі вищої освіти (чи науковій установі) на території України або за її межами;

3) академічна свобода – самостійність та незалежність суб'єктів освітнього процесу під час здійснення педагогічної, науково-педагогічної, наукової та інноваційної діяльності, що реалізовується на принципах свободи слова і творчості, поширення знань та інформації, проведення наукових досліджень й використання їх результатів з урахуванням обмежень, передбачених законом;

4) акредитація освітньої програми – оцінювання освітньої програми або освітньої діяльності закладу вищої освіти згідно цієї програми на предмет відповідності стандарту вищої освіти; здатності виконати вимоги стандарту та досягти передбачених у програмі результатів навчання; аналіз досягнення задекларованих у програмі результатів навчання;

5) вища освіта – сукупність систематизованих знань, умінь та практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних й громадянських якостей, морально-етичних цінностей, та інших компетентностей, набутих у закладі вищої освіти (чи науковій установі) у

певній галузі знань за відповідною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти;

б) військовий заклад вищої освіти (заклад вищої освіти із особливими умовами навчання) – заклад вищої освіти державної форми власності, який виконує на певних рівнях вищої освіти підготовку курсантів (студентів, слухачів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах офіцерського (старшинського, сержантського) або начальницького складу для забезпечення потреб Міністерства внутрішніх справ України, Збройних Сил України, інших утворених згідно національного законодавства військових формувань, центральних органів виконавчої влади із спеціальним статусом, Служби зовнішньої розвідки України, Служби безпеки України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та виконує державну політику у сфері цивільного захисту;

7) заклад вищої освіти – окремий вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє, згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу та здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей;

8) галузь знань – основна предметна галузь освіти і науки, що включає групу споріднених спеціальностей, за якими здійснюється професійна підготовка;

9) Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система (ЄКТС) – система трансферу і накопичення кредитів, що використовується в Європейському просторі вищої освіти з метою надання, визнання, підтвердження кваліфікацій та освітніх складових й сприяє академічній мобільності здобувачів вищої освіти. Система базується на визначенні навчального навантаження здобувача вищої освіти, доконечного для

досягнення визначених результатів навчання та обліковується у кредитах ЄКТС [78].

Таким чином, в умовах становлення національної держави університет стає, з одного боку, осередком акумулювання та вивчення національного культурного спадку, а з іншого – центром формування самобутніх світоглядних та особливих ідеологічних конструктів певного національно обґрунтованого образу. Безумовно, на етапі раннього модерну саме університет є кузницею ідентичності, яка визначає особливість того чи іншого національного буття та конструює відповідну версію бачення історії. Якщо спробувати осмислити феномен університету в просторовому контексті, ми побачимо діалектичне протиріччя між національним та інтернаціональним (або глобальним) виміром його діяльності, що нині особливо актуалізується.

Сьогодні університет є динамічною інституцією, котра органічно вбудована в контекст нашої цивілізації та адекватно окликається на її численні виклики. До того ж, університет виконує у ній роль однієї з конститутивних інституцій, що підтверджується дефініціями, якими вчені вимічають реалії сучасності: «суспільство навчання», «суспільство знань», «економіка, заснована на знаннях» та інші. Університети зостаються фокусами розвитку нашої цивілізації, котрі успішно інкорпорує її фундаментальні цінності, тенденції, модули, технології.

Сучасні учені визначають наступні модифікації бачення університету в умовах глобалізації: 1) інноваційний університет; 2) «сервісний університет» («service university»), спрямований на задоволення запитів покупців; 3) мак-університет, основними принципами якого виступають ефективність, контроль, передбачуваність та розрахованість; 4) корпоративний університет, скерований на прибуток й тотальне розповсюдження «академічних продуктів»; 5) підприємницький університет, передбачає своєрідну підприємницьку діяльність у межах конкретного університету. Відзначимо, що аналогічна диверсифікація змістового поля університету була неприпустимою у суспільній свідомості середини ХХ ст., втім сучасні реалії вносять кардинальні

зміни також й у функціональне підґрунтя цієї сталої інституції, яка теж вимушена шукати відповіді на виклики сучасної цивілізації із належними організаційними, функціональними та структурними трансформаціями.

Традиційно університет є визначальною соціальною інституцією, метою якої є як поширення наявних знань, так і створення нових. Безумовно, протягом останніх десятиліть у діяльності передових світових університетів простежується зміщення акценту саме на науково-дослідницьку активність, втім навчання залишається фундаментальною складовою університетської місії. Навчання ж, в свою чергу, як ретроорієнтована практика, занурена в традиційне національне буття. Відтак, сучасний університет продовжує зберігати свій національний статус в умовах глобальних трансформацій та викликів. Іншими визначальними чинниками змін у діяльності університету є масовий характер університетської освіти та її зростаюча комерціалізація. З огляду на це, чимало ведеться полеміки щодо кризи традиційного розуміння університету та потребу його реформування у відповідності з вимогами сьогодення. Розгляд генези теоретичного дискурсу університету в історичній ретроспективі, на наше переконання, дозволить знайти баланс між традиційними та інноваційними складовими буття університету як соціальної інституції.

Прерогативою сучасного закладу вищої освіти в Україні є забезпечення практичної реалізації в навчально-виховному процесі законодавчих ініціатив та рішень, які забезпечать підготовку високопрофесійних спеціалістів, рівень знань котрих відповідатиме запитам соціально-економічного розвитку суспільства й визначатиме їх конкурентоспроможність як на національному, так і міжнародному ринках праці

Зміст нового сучасного закладу вищої освіти має належну нормативно-правову базу. Так, у 2014 р. прийнято Закон України «Про вищу освіту», що є запорукою подальшого поступу національної вищої освіти в світовий освітній простір, позаяк визначені у ньому принципи відповідають міжнародним стандартам та сучасним запитам соціуму. До того ж, окреслення правових, політичних й фінансових механізмів державного регулювання системи вищої

освіти відповідає концепції розвитку національної вищої освіти, базується на Декларації прав людини, Законах України «Про вищу освіту», «Про освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність» та ін., міжнародних договорах, ратифікованих Верховною Радою України, указах і розпорядженнях Президента України, постановах Верховної Ради й Кабінету Міністрів України, Національній стратегії розвитку освіти в Україні, Національній доктрині розвитку освіти тощо.

Отже, осучаснення університету є не лише простою передачею накопиченого в минулому обсягу знань, але, передусім, його адаптацією до запитів сучасної людини XXI ст., до потреб ринку з метою вирішення актуальних соціально-економічних та суспільно-політичних перетворень. Власне, вища освіта дає можливість реалізувати особистий потенціал здобувача вищої освіти. Тому, важливе місце у розвитку закладу вищої освіти в Україні займає поліпшення якості вищої освіти шляхом реалізації принципів універсального підходу до розвитку університетської освіти. Універсальний підхід дозволить: підвищити ефективність діяльності за соціальними статусами та роллю у соціально-економічній ієрархії, що сприяє оптимальній адаптації людини до ринкових умов праці; підвищить академічну й професійну мобільність університетської спільноти; націлить на оперативну професійну діяльність у конкретних суспільних сферах; диверсифікує структуру та обсяги фахової підготовки, навчальні плани й програми.

3.2. Глобалізація та дискурс інтернаціоналізації сучасного університету: філософсько-правові підходи

На думку вченого-глобаліста Ф. Альтбаха нині чинниками, які здійснюють визначальний вплив на глобалізацію освітнього простору є: «виникнення глобальної системи знань, коли комунікація є прозора, а будь-яка інформація швидко розповсюджується; експансія інформаційних технологій;

використання англійської мови як основної світової мови наукового спілкування» [264, р. 3].

Пізніше, вчений у своїх наукових розвідках визначає дві рушійні сили освітніх змін світового масштабу – формування глобальної економіки знань та масовий характер освіти. Відтак, формулює «жорстокі закони» («*iron laws*») метаморфози університетської освіти на масову:

1) певне погіршення якості університетської освіти у значній мірі пов'язане зі скороченням фінансових витрат (зокрема, зі сторони держави) та зменшенням уваги (академічної спільноти, соціуму, держави) до фахової підготовки студента, а теж, ймовірно, зі зниженням інтелектуального потенціалу середньостатистичного студента;

2) посилення дисбалансу в світовому освітньому просторі – у провідних університетах ситуація у середньому покращується, натомість, в інших погіршується. Окрім того, простежується значне зростання приватних освітніх інституцій, орієнтованих лише на попит, які мають погану матеріальну базу та відкрито низький рівень кадрового забезпечення;

3) масовий характер потребує диверсифікації системи освіти відповідно до запитів соціуму та потреб ринку. Багатьма країнами не проведено процесу відповідної диверсифікації, що необхідно негайно здійснити з метою усунення подальшого посилення кризи університетської освіти.

4) деградує якість академічної професії, а відтак вона стає не привабливою для «найкращих та найталановитіших»;

5) драматично поширюється приватний сектор освіти («комерціалізація освіти»), спрямований лише на отримання прибутку, а не на трансляцію знань [266, р. 10].

На переконання Ф. Альтбаха, сьогодні активно поширюється негативна практика академічного франчайзингу – провідні університети надають можливість, на певних вигідних умовах (передусім, фінансових), видавати дипломи партнерам чи представникам в інших країнах. Зокрема, лише у Великій Британії у 2018 р. було підписано понад 400 договорів академічного

франчайзингу. Франчайзинг – це забезпечення навчальними програмами та ступенями без безпосередньої участі їх «власника». У цьому розумінні вчений зауважує, що «франчайзинг робить теж саме, що й Мак Дональдс, останній продає право на бренд та пакет жорстких вимог й стандартів, відтак смак бігмаку в Чикаго та Шанхаї не відрізняється. Єдина відмінність Макдональдсу від освітнього франчайзингу полягає в тому, що він інвестує у неї прилади, обладнання та певні корпоративні стандарти, тоді як освітній франчайзинг потребує лише оренди місця з дуже незначними інвестиціями» [265, pp. 7–8].

Підсумовуючи аналіз реалій глобального освітнього простору, австралійський вчений С. Маргінсон вимічає: «глобальна вища освіта виробляється та споживається у межах всесвітньої університетської ієрархії, в якій нерівність між дослідницькими університетами, як і нерівність між націями – і потоки людей, капіталів та знань, пов'язані з цією нерівністю – необхідні лише для глобальних перегонів. Нації-експортери багатішають від відсутності можливості надання якісних освітніх послуг у нових держав (зокрема, Східної Європи), що призводить до подальшого знецінення національних систем вищої освіти останніх. Англійські країни отримують переваги внаслідок домінування у них англійської мови. Ця глобальна ієрархія не є обов'язковою для спільних дослідницьких проєктів чи некомерційного обміну студентами, втім без такої системи неможливо говорити про статусні переваги, а отже – про світову соціальну конкуренцію в сфері вищої освіти» [276, p. 35].

Звідси можемо констатувати, що наприкінці ХХ ст. у світі проходить формування глобального освітнього простору. Значне посилення взаємної залежності держав, експансія інформаційних та комунікаційних технологій, комерціалізація освіти призводить до того, що провідні університети Європи, США, осилують національні межі, конкуруючи та залучаючи кращих дослідників, викладачів та студентів вже у світовому масштабі. Відтак, на зміну осмислення університету як національного осередку формування легітимних

практик національної культури та виховання громадян відповідно до цих практик, приходить місія інтернаціоналізації.

Разом з тим необхідно пам'ятати, що глобалізація та її впливи є діалектичним процесом. Слушно зауважує В. Кремень, що «в умовах глобалізації значно актуалізується завдання зміцнення громадянських, внутрішньо-національних зв'язків, патріотичного єднання народу, нації, народу. Позаяк, це тенденція не тільки до єдності світу, а й до загострення у цивілізованих межах конкуренції між державами-націями. І лише згуртована, консолідована нація зможе значною мірою усвідомити власний національний інтерес й максимально ефективно його відстояти у відносинах з іншими державами. Тому, необхідно створити оптимальні умови для життя та розвитку громадян власної держави» [116, с. 389].

Процес інтернаціоналізації, його визначальні форми та евентуальні наслідки є предметом жвавих наукових дискусій в західній академічній літературі. Так, одна з провідних нинішніх експертів в галузі інтернаціоналізації вищої освіти Дж. Найт [275, р. 5–6] відзначає, що ця популярна дефініція має різне значення для кожної людини чи спільноти, а відтак застосовується для тлумачення різних процесів. З одного боку, це комплекс міжнародних заходів, таких як спільні проекти з іноземними колегами; академічна мобільність викладачів та студентів; міжнародні академічні програми та дослідницькі ініціативи. З іншого – це продаж освітніх послуг в інші держави шляхом франчайзингу або створення окремих кампусів з використанням метод як безпосередньої взаємодії, так і технологій дистанційного навчання. Також існує розуміння інтернаціоналізації як процесу реалізації власних проектів на міжнародному освітньому ринку. Сама ж Дж. Найт пропонує розглядати інтернаціоналізацію як «включення міжнародного, міжкультурного й глобального компоненту до цілі, функцій та процесу набуття вищої освіти» [275, р. 11].

«У новому тисячолітті інтернаціоналізація стала популярною та широко використовуваною концепцією, причому в різних контекстах і для вирішення

різних завдань. Але, по суті, вона залишається суперечливою та не зовсім зрозумілою. Урядовці світу заохочують, або, навіть, примушують університети до активізації міжнародного співробітництва. Проводяться освітні ярмарки та міжнародні конференції з тисячами учасників, підписуються амбітні між університетські угоди, значні фінансові ресурси вкладаються в цю справу, тисячі студентів та викладачів знайомляться з академічною практикою за кордоном» - так описує ситуацію з інтернаціоналізацією шведський учений Й. Стір [286, р. 83]. Дискурс інтернаціоналізації починаючи з 80-х років ХХ сторіччя поступово формується на базисі досліджень в галузі «міжнародної освіти» («*international education*») [267, с. 185], і вже у 90-ті роки цього сторіччя стає визначальним напрямком розвитку університетської освіти провідних західних країн.

Як зазначає Х. Хорта: «Упродовж останніх десятиліть ХХ ст. проблематика інтернаціоналізації динамічно набувала ваги та щораз більше привертала увагу вчених. Для вищої освіти, а передусім, для провідних національних університетів, спрямованих на дослідницьку діяльність, мобільні зміни в освітньому середовищі визначали необхідність дедалі активнішої співпраці, а відтак конкуренції на глобальному рівні. Це звісно, окрім інших наслідків, обумовило те, що в умовах глобальних освітніх змагань їх беззаперечне лідерство у межах власної освітньої системи мало менше значення, аніж раніше. Як результат, інтернаціоналізація вищої освіти та її інституцій стала вирішальним стратегічним пріоритетом» [274, с. 387–388].

Означений чинник є все більше впливовим, позаяк, як зауважує С. Маргінсон, саме «вища освіта та дослідження є визначальною складовою побудови успішних національних проєктів та національних стратегій, які є запорукою інтеграції в глобальний простір» [276, с. 36]. Досить слушним у цьому контексті є визначення, запропоноване ЮНЕСКО, «інтернаціоналізація є однією із форм, в яких вища освіта відповідає на можливості і проблеми глобалізації. Інтернаціоналізація охоплює багато питань, серед яких навчальні програми, процес викладання та навчання, дослідження, інституційні угоди,

мобільність викладачів та студентів, різноманітні форми співробітництва та багато інших» [272, с. 6]. Подібне диверсифіковане розуміння інтернаціоналізації покладене в основу наукових розвідок сучасних експертів в цій галузі, що стрімко розвивається впродовж останніх десятиліть.

З метою зрозуміти різноманітні контексти, в яких здійснюються практики інтернаціоналізації в сучасних умовах, Й. Стір пропонує розглянути ідеологічні доктрини, які її обґрунтовують. Він вважає за доцільне розглядати їх як певні ідеальні конструкції, які «скоріше є значеннями, якими оперують в дискусіях про інтернаціоналізацію, аніж ексклюзивними категоріями. Більш того, університети та інші академічні структури не обов'язково поділяють одну з цих ідеологій, скоріше їхні підходи балансують між ними. Так само і співробітники одного університету можуть бути адептами різних ідеологій інтернаціоналізації» [286, р. 88]. На думку шведського дослідника, в якості таких ідеологій, що обумовлюють наші дії та процеси прийняття рішень, виступають ідеалізм, інструменталізм та едукаціоналізм (educationalism).

Ідеалізм виходить з позиції, що інтернаціоналізація є незаперечним благом *per se*, та веде до створення більш демократичного та рівноправного світу. Однак, як зазначає Й. Стір, при цьому інтернаціоналізація тлумачиться дещо односторонньо, як поширення західних культурних підходів та цінностей, що може призвести до західного культурного імперіалізму та відповідної глобальної гегемонії. Інструменталізм розглядає інтернаціоналізацію в контексті прагматичних економічних цілей, як інструмент збільшення прибутків, економічного зростання та сталого розвитку. Нарешті, едукаціоналізм розглядає інтернаціоналізацію як механізм особистого розвитку викладачів та студентів через освоєння нових академічних підходів та практик [286, с. 88-93]. Специфіку відповідних ідеологій інтернаціоналізації Й. Стір конкретизує у наступній таблиці [286, с. 94]:

Таблиця 1.

Специфіка ідеологій інтернаціоналізації за Йонасом Стіром

Ідеологія	Ідеалізм	Інструменталізм	Едукаціоналізм
Мета	Створення кращого світу	Сталий розвиток	Освіта (в більш широкому сенсі)
Фокус	Моральний світ	Глобальний ринок	Індивідуальне навчання
Цілі	Взаєморозуміння, повага, толерантність; соціальні зміни; перерозподіл багатства	Економічне зростання, прибутки, нові компетенції, обмін технологіями	Збагачене навчання, особистий розвиток, нові знання та перспективи
Стратегії	Створення глобальної системи знань; стимулювання взаєморозуміння та взаємодії	Залучення іноземних платних студентів; розробка професійних тренінгів; стимулювання досліджень, орієнтованих на ринок	Стимулювання самосвідомості та саморефлексії; здобуття міжкультурних компетенцій

Безумовно, процес інтернаціоналізації подає істотний виклик системі національної вищої освіти та університетам як її основним структурним складовим. Академічні ієрархії, що сформувалися та протягом тривалого часу визначали університетське життя держави, зустрічаються з новими формами конкуренції, втім уже в глобальній освітній площині. А відтак те, що вважалося якісним освітнім продуктом в національному контексті, досить часто виявляється неконкурентоспроможним в світовому контексті. Це – важкий і тривалий процес, рефлексії якого присвячені численні наукові розвідки, зокрема, вже згадана нами відома книга Б. Рідінгса [279]. Втім, найгіршим управлінським рішенням у цьому аспекті є ігнорування глобальних освітніх процесів. Специфічна академічна інтроверсія, демонстративне «відключення»

власної освітньої інституції від глобальних освітніх тенденцій і процесів призведе до ізоляції, яка випає на периферію цивілізаційного розвитку не тільки освітню систему, але й суспільство в цілому.

Вчений Х. Хорта звертає увагу на те, що «університети, які на початкових етапах заявили про себе в глобальних освітніх змаганнях, мають фору у цих перегонях. Це пов'язано з тим, що вони належать до держав з домінуючою науковою системою, а відтак мають значно більше ресурсів для активних дій в міжнародному просторі та набуття міжнародного визнання. Вони формують певний бренд, і тому природно (механічно) вважаються «університетами світового класу» [274, с. 289]. Згідно його позиції, кожна держава зацікавлена у підтримці амбіцій власних передових університетів – стати складовою глобального освітнього простору: «В глобальному світі вищої освіти значна більшість національних урядів є зацікавлена в тому, щоб мати принаймні один університет, який би значився як міжнародний дослідницький університет та був би спроможним до глобальної конкуренції та співпраці з аналогічними іноземними інституціями» [274, с. 297].

Втім не варто ігнорувати проблемні аспекти, пов'язані з глобалізацією та інтернаціоналізацією. Цілком слушно наголошує В. Кремень, що «невизначеність гуманітарних цінностей, що надає новій універсальній культурі, яка формується у контексті тотальних процесів глобалізації, надлюдський, а деінде й нелюдський характер, послаблює її культурні функції. Така нова культура (допоки) неспосібна стати основою світу цінностей та здійснювати функції творення смислу й надання сенсу предметним формам буття людини та її діяльності. Культури, які існують у національно-державних межах, тут поза конкуренцією, а тому неминучими є суперечності між об'єктивними процесами глобалізації, котрими ескортується процес народження нового світу третього тисячоліття, й культурами з їх глибинними світоглядними і релігійними основами» [116, с. 196].

До того ж, популярність поняття, себто мода на інтернаціоналізацію призвела до розмиття кордонів цієї дефініції та певної аморфності його змісту.

Як зазначає Дж. Найт, «по мірі «дорослішання» інтернаціоналізації вона стає все більш важливим та складним процесом. Водночас, концепція інтернаціоналізації стає все більш неузгодженою та внутрішньо суперечливою. Вона вже пройшла період апогеї та міцно інтегрована як у програми та стратегії розвитку університетів, так і в систему пріоритетів національної освітньої політики. Це свідчить про те, що інтернаціоналізація цілком легітимована в сфері політики, практики та досліджень в галузі вищої освіти. В той же час, існує і зворотній бік цієї високої репутації, коли інтернаціоналізацією називають все, що має відношення до глобальної, міжкультурної, міжнародної діяльності» [275, р. 22].

На думку дослідниці, щодо інтернаціоналізації у академічному товаристві вже сформувалися певні міфи, серед яких:

- 1) думка, що збільшення кількості іноземних студентів створює інтернаціоналізовану інституційну культуру та програми навчання;
- 2) переконання в тому, що міжнародна репутація є показником якості освіти;
- 3) ідея, що велика кількість міжнародних договорів та включення в професійні мережі свідчить про успішну інтернаціоналізацію;
- 4) розгляд акредитації з боку іноземної (переважно американської) інституції як свідчення інтернаціоналізації;
- 5) розгляд активного міжнародного брендингу як атрибуту успішної інтернаціоналізації [275, pp. 14–15].

Таким чином, сучасна освіта де-факто долає національні межі, і в просторі, що постає поза ними, відбуваються активні процеси пошуку нових змістів, форм, метод, парадигм навчання та дослідження. Так, термін «транснаціональна освіта» був легітимований ще в 2000 році в Кодексі прийнятних практик поширення транснаціональної освіти («Code of good practice in the provision of transnational education»), прийнятому Радою Європи та ЮНЕСКО. Згідно з цим документом, транснаціональна освіта являє собою «всі типи програм та освітніх послуг вищої освіти (включаючи дистанційне

навчання), в яких студент знаходиться в іншій країні аніж інституція, що надає освітні послуги» [280].

На думку Н. Хілі: «В університетському контексті інтернаціоналізація найбільш пов'язана з функцією навчання та переорієнтацією з виробництва місцевої продукції, що задовольняє вимоги локального покупця до виробництва транснаціонального освітнього продукту, який задовольняє вже покупця глобального» [271, с. 334]. Можна додати, що в сучасних умовах поняття «місцевого освітнього продукту» поступово втрачає свій сенс, адже цей продукт все в більшій мірі повинен бути адекватним продукту глобальному.

Поняття інтернаціоналізації активно використовується в якості одного з базових індикаторів при розробці міжнародних та вітчизняних університетських рейтингів. Так, у започаткованому в 2010 р. рейтингу Таймс – інтернаціоналізація, поряд з оцінкою науково-дослідницької діяльності, оцінкою інституціональних характеристик університету, його економічною та інноваційною активністю, є одним з чотирьох основних критеріїв. Індикатори, за якими оцінюється даний критерій, це співвідношення вітчизняних та іноземних студентів і співвідношення вітчизняних та іноземних викладачів. Загальна вага критерію інтернаціоналізації складає 10% загальної ваги даного рейтингу [271].

Присутній даний критерій і одному з провідних вітчизняних університетських рейтингів «ТОП 200 Україна», який оцінює рівень інтернаціоналізації через кількість іноземних студентів, а також членство університетів в міжнародних асоціаціях університетів, у Великій хартії університетів, в Євразійській асоціації університетів, в мережі університетів Чорноморського регіону, в Міжнародній асоціації університетів. Зведення інтернаціоналізації до формального членства в міжнародних організаціях, на нашу думку, носить проблематичний характер. Зокрема, автор даної монографії критикував це положення ще в 2007 р.

Ці індикатори, дійсно, дозволяють виміряти та порівняти функціональну діяльність університетів у міжнародній галузі. За показниками Ф. Альтбаха

станом на 2013 рік в світі за межами власної країни навчається 2 мільйони студентів, і ця цифра в 2025 році збільшиться до 8 мільйонів. Істотно збільшується і кількість студентів, які навчаються в регіональних кампусах або отримують подвійні дипломи, а також тих, хто проходить стажування за кордоном. На його думку, «доступність переїздів, сучасні інформаційні технології, використання англійської мови та глобалізація навчальних програм суттєво збільшила мобільність науковців. Але, хоча поступово «втеча мізків» перетворюється на «обмін мізками», у виграшу від цього процесу залишаються традиційні академічні центри» [266, с. 9–10].

Крізь призму глобалізації університетського життя розглядають процес інтернаціоналізації В. Чан та К. Діммок. Погоджуючись з визначенням інтернаціоналізації, запропонованим Дж. Найт, вони приходять до висновку, що інтернаціоналізація як процес означає створення певного механізму, моделі або ж алгоритму входження освітньої інституції до глобального освітнього простору. Дослідники розглядають три подібні моделі:

1) інтернаціоналістську, універсалістську модель, яку, на думку авторів, наслідують британські університети;

2) транслокальну модель, яка значною мірою спирається на націоналістичні цінності та бажання домінувати лише у певному, обмеженому регіоні (автори досліджують цю модель на прикладі університету Гонконгу);

3) глобальну модель або ж модель успішної інтернаціоналізації національних інституцій в світовий простір.

Остання модель є, на думку авторів, ідеальною моделлю інтернаціоналізації, своєрідною формулою майбутнього для даного процесу.

Аналізуючи вплив інтернаціоналізації упродовж останнього часу на один з провідних приватних університетів США (у статті, з етичних міркувань, його названо «приватний університет»), Н. Стромкіст ідентифікує певні істотні зміни, а саме:

1) залучення більшої кількості іноземних викладачів та студентів;

2) конвергенція шкіл у питаннях управління, навчальних планів та відбору викладачів та студентів;

3) зростання кількості «світил» серед професури для поліпшення позицій у рейтингах та залучення додаткових студентів;

4) стале збільшення адміністративних посад, адже інтернаціоналізація потребує спеціалізованого знання інших регіонів;

5) розширення ринку студентів, яке веде до розмивання межі між навчанням й дослідженням, а також до залучення все більшої кількості професорів та дослідників на тимчасові посади [288, с. 100].

Слід зазначити, що інтернаціоналізації вітчизняної системи університетської освіти приділено значну увагу у проекті Концепції розвитку освіти України на 2015–2025 роки. Зокрема, цим проектом передбачається:

«4.2.3. Запровадити протягом 2015–2020 років комплекс заходів, спрямованих на системне заохочення наукової і професійної активності викладачів, їх академічної мобільності (міжнародної і внутрішньої), розширення практик творчих відпусток та стажування (зокрема за кордоном), підтримку вітчизняних наукових видань, скеровану на включення їх до провідних наукометричних баз.

4.2.4. Запровадження практики участі іноземних викладачів у навчальному процесі українських університетів – 15% до 2020 року, 30% до 2025 року освітніх програм, в реалізації яких беруть участь іноземні викладачі з країн ЄС та ОЕСР. Оволодіння вітчизняними викладачами новітніми інтерактивними, індивідуалізованими, командними та проектними навчальними технологіями спільного вироблення нового знання» [209].

У контексті проекту Концепції розвитку освіти України на 2015–2025 роки відповідної національної правової бази та механізму фінансування, визначені нами кроки, безумовно, сприяли б інтернаціоналізації вітчизняної системи університетської освіти. Тож на «просторовому перехресті» університетської місії ми можемо говорити про місію націоналізації, внаслідок якого університет стає провідною інституцією культурного сепаратизму,

формування етнічно та, відповідним чином, ідеологічно забарвленого освітнього простору, а також, фактично, головним центром формування дискурсів національної культури. Університет відіграє роль необхідного інструменту становлення національних держав та впливовим фактором їх легітимації. Він забезпечує державний апарат кваліфікованими та адекватно підготованими фахівцями та формує національно свідому та патріотично налаштовану еліту, яка значною мірою визначає історичну долю того чи іншого національного проекту

Втім, глобалізація повертає університету визначальний універсальний вимір, який він мав на етапі свого виникнення за часів Пізнього Середньовіччя. Як наслідок, сутнісною складовою місії університету XXI ст. стає інтернаціоналізація, в контексті якої університет виступає фактором інтеграції економічних, політичних та соціальних систем власних країн у світовий контекст та головним ретранслятором глобальних цінностей, підходів та технологій на рівні тієї чи іншої держави. Драматична взаємодія національних та інтернаціональних факторів на рівні повноцінної реалізації університетами власної місії визначає реалії сьогодення. Звідси постає необхідність їх теоретичного осмислення та формування моделей гармонізації взаємоіснування та взаємодії цих вимірів університетського життя.

Наприкінці XX ст. у світі розпочався процес тотального формування глобального освітнього простору. Значне посилення взаємної залежності держав, експансія інформаційних та комунікаційних технологій, комерціалізація освіти призводить до того, що провідні університети Європи, США, осилують національні межі, конкуруючи та залучаючи кращих дослідників, викладачів та студентів вже у світовому масштабі. Відтак, на зміну осмислення університету як національного осередку формування легітимних практик національної культури та виховання громадян відповідно до цих практик, приходять місія інтернаціоналізації. Разом з тим необхідно пам'ятати, що глобалізація та її впливи є діалектичним процесом. В умовах глобалізації не применшується, не зникає, а навпаки, актуалізується завдання зміцнення

внутрішньо-національних, громадянських зв'язків, патріотичного єднання нації, народу.

Процес інтернаціоналізації, його визначальні форми та евентуальні наслідки є предметом жвавих наукових дискусій в західній академічній літературі. Так, одна з провідних нинішніх експертів в галузі інтернаціоналізації вищої освіти Дж. Найт [275, р. 5–6] відзначає, що ця популярна дефініція має різне значення для кожної людини чи спільноти, а відтак застосовується для тлумачення різних процесів. З одного боку, це комплекс міжнародних заходів, таких як спільні проекти з іноземними колегами; академічна мобільність викладачів та студентів; міжнародні академічні програми та дослідницькі ініціативи. З іншого – це продаж освітніх послуг в інші держави шляхом франчайзингу або створення окремих кампусів з використанням метод як безпосередньої взаємодії, так і технологій дистанційного навчання. Також існує розуміння інтернаціоналізації як процесу реалізації власних проектів на міжнародному освітньому ринку. Ми пропонуємо розглядати інтернаціоналізацію як включення міжнародного, міжкультурного й глобального компоненту до цілі, функцій та процесу набуття вищої освіти.

Процес інтернаціоналізації подає істотний виклик системі національної вищої освіти та університетам як її основним структурним складовим. Академічні ієрархії, що сформувалися та протягом тривалого часу визначали університетське життя держави, зустрічаються з новими формами конкуренції, втім уже в глобальній освітній площині. А відтак те, що вважалося якісним освітнім продуктом в національному контексті, досить часто виявляється неконкурентоспроможним в світовому контексті. Це – важкий і тривалий процес, рефлексії якого присвячені численні наукові розвідки. Втім, найгіршим управлінським рішенням у цьому аспекті є ігнорування глобальних освітніх процесів. Специфічна академічна інтроверсія, демонстративне «відключення» власної освітньої інституції від глобальних освітніх тенденцій і процесів

приведе до ізоляції, яка випає на периферію цивілізаційного розвитку не тільки освітню систему, але й суспільство в цілому.

Проблемні аспекти, пов'язані з глобалізацією та інтернаціоналізацією обумовлені невизначеністю гуманітарних цінностей, що надає новій універсальній культурі, яка формується у контексті тотальних процесів глобалізації, надлюдський, а деінде й нелюдський характер, послаблює її культурні функції. Така нова культура (допоки) неспосібна стати основою світу цінностей та здійснювати функції творення смислу й надання сенсу предметним формам буття людини та її діяльності. Культури, які існують у національно-державних межах, тут поза конкуренцією, а тому неминучими є суперечності між об'єктивними процесами глобалізації, котрими ескортується процес народження нового світу третього тисячоліття, й культурами з їх глибинними світоглядними і релігійними основами.

Слід зауважити, що сьогодні щодо інтернаціоналізації в академічному товаристві сформувалися вже певні міфи, серед яких: 1) думка, що збільшення кількості іноземних студентів створює інтернаціоналізовану інституційну культуру та програми навчання; 2) переконання в тому, що міжнародна репутація є показником якості освіти; 3) ідея, що велика кількість міжнародних договорів та включення в професійні мережі свідчить про успішну інтернаціоналізацію; 4) розгляд акредитації з боку іноземної (переважно американської) інституції як свідчення інтернаціоналізації; 5) розгляд активного міжнародного брендингу як атрибуту успішної інтернаціоналізації. Таким чином, сучасна освіта де-факто долає національні межі, і в просторі, що постає поза ними, відбуваються активні процеси пошуку нових змістів, форм, метод, парадигм навчання та дослідження.

Поняття інтернаціоналізації активно використовується в якості одного з базових індикаторів при розробці міжнародних та вітчизняних університетських рейтингів. Так, у започаткованому в 2010 р. рейтингу Таймс – інтернаціоналізація, поряд з оцінкою науково-дослідницької діяльності, оцінкою інституціональних характеристик університету, його економічною та

інноваційною активністю, є одним з чотирьох основних критеріїв. Індикатори, за якими оцінюється даний критерій, це співвідношення вітчизняних та іноземних студентів і співвідношення вітчизняних та іноземних викладачів. Загальна вага критерію інтернаціоналізації складає 10% загальної ваги даного рейтингу

Дослідники інтернаціоналізацію як процес створення певного механізму, моделі або ж алгоритму входження освітньої інституції до глобального освітнього простору розглядають у трьох подібних моделях: 1) інтернаціоналістська, універсалістська модель, котра, на думку авторів, відтворює форму британських університетів; 2) транслокальна модель, яка ґрунтується на націоналістичні цінності та бажання домінувати лише у певному, обмеженому регіоні (автори досліджують цю модель на прикладі університету Гонконгу); 3) глобальна модель або ж модель успішної інтернаціоналізації національних інституцій в світовий простір. Остання модель на нашу думку, є ідеальною моделлю інтернаціоналізації, особливою формулою майбутнього для даного процесу.

Аналізуючи вплив інтернаціоналізації на університетську освіту, упродовж останнього часу, ми визначаємо певні істотні зміни, а саме: 1) залучення більшої кількості іноземних викладачів та студентів; 2) конвергенція шкіл у питаннях управління, навчальних планів та відбору викладачів та студентів; 3) зростання кількості «світил» серед професури для поліпшення позицій у рейтингах та залучення додаткових студентів; 4) стале збільшення адміністративних посад, адже інтернаціоналізація потребує спеціалізованого знання інших регіонів; 5) розширення ринку студентів, яке веде до розмивання межі між навчанням й дослідженням, а також до залучення все більшої кількості професорів та дослідників на тимчасові посади.

У контексті проекту Концепції розвитку освіти України на 2015– 2025 роки відповідної національної правової бази та механізму фінансування, визначені нами кроки, безумовно, сприяли б інтернаціоналізації вітчизняної системи університетської освіти. Тож на «просторовому перехресті»

університетської місії ми можемо говорити про місію націоналізації, внаслідок якого університет стає провідною інституцією культурного сепаратизму, формування етнічно та, відповідним чином, ідеологічно забарвленого освітнього простору, а також, фактично, головним центром формування дискурсів національної культури. Університет відіграє роль необхідного інструменту становлення національних держав та впливовим фактором їх легітимації. Він забезпечує державний апарат кваліфікованими та адекватно підготованими фахівцями та формує національно свідому та патріотично налаштовану еліту, яка значною мірою визначає історичну долю того чи іншого національного проекту

Втім, глобалізація повертає університету визначальний універсальний вимір, який він мав на етапі свого виникнення за часів Пізнього Середньовіччя. Як наслідок, сутнісною складовою місії університету ХХІ ст. стає інтернаціоналізація, в контексті якої університет виступає фактором інтеграції економічних, політичних та соціальних систем власних країн у світовий контекст та головним ретранслятором глобальних цінностей, підходів та технологій на рівні тієї чи іншої держави. Драматична взаємодія національних та інтернаціональних факторів на рівні повноцінної реалізації університетами власної місії визначає реалії сьогодення. Звідси постає необхідність їх теоретичного осмислення та формування моделей гармонізації взаємоіснування та взаємодії цих вимірів університетського життя.

3.3. Правові проблеми та перспективи реалізації університетської місії в умовах глобальних трансформацій сучасного освітнього простору

Сьогодення є свідченням того, що саме вища освіта є невід'ємним рушієм науково-технічного прогресу. Від ефективності її функціонування залежить економічний поступ, соціальна стабільність і розвиток громадянського суспільства загалом. Розвиток якісної системи вищої освіти в Україні

ґрунтується на її відповідності запитам сучасності, потребам розвитку суспільства, інтересам громадянина. Кардинальні зміни, які відбуваються у сфері вищої освіти, свідчать про її перехід на нову стадію поступу, покликані забезпечити якісні перетворення на фундаментальному рівні

Стрімкий поступ постіндустріального суспільства, пов'язаний із глобалізаційними процесами, є визначальним у розвитку вищої освіти початку ХХІ ст. Україна, будучи однією із країн, у якій вища освіта є доволі консервативною, зберігаючи традиції минулого, поступово запроваджує світові, зокрема, європейські стандарти вищої освіти, що призведе до якісного оновлення не лише освітнього середовища, а й суспільства загалом.

Аналіз сучасних європейських та вітчизняних тенденцій вищої освіти засвідчив актуальність переходу від простої поінформованості чи навіть просвітництва на більш високий рівень формування компетентності майбутніх фахівців. На часі така система вищої освіти, суть якої ґрунтується на високих знаннях, компетенціях, педагогічних новаціях, прагненні створювати власну систему діяльності, легко адаптуватися до змін життя, розвивати власну компетентність. Визначені європейські стратегічні орієнтири передбачають формування професійно компетентного фахівця, реалізацію індивідуально-креативного кредо особистості у процесі підготовки студента до професійної діяльності, який матиме змогу мобільно реагувати на зміни в соціальному й економічному житті суспільства, здійснювати ефективне розв'язання різних ситуацій засобами комунікації [144].

Реформи вищої освіти в Україні в сучасних умовах постіндустріального суспільства передбачають запозичення європейських стандартів, які відповідають викликам ХХІ ст. і які визначатимуть подальший розвиток як національної, так і європейської вищої школи на найближчі десятиліття. Власне це стратегічна мета української вищої освіти, яку вона має подолати шляхом реформування національної вищої освіти, запровадженням стандартів передових країн світу. Закономірно, що, власне високі стандарти вищої освіти, правове громадянське суспільство сприятимуть в цілому формуванню

передумов для досягнення Україною гідного місця у системі європейських народів.

Сучасне постіндустріальне суспільство помітно виокремлює вищу освіту, яка, на наше глибоке переконання, відіграє непересічну роль у житті сучасного інформаційного суспільства в цілому, і кожного індивіда зокрема. У цьому контексті йдеться не про окремішність розвитку вищої освіти і науки. Власне, перспективність передових технологій і базується на поєднанні здобутків вищої школи і їх практичного втілення у виробництво і прогрес. Зміни у вищій освіті є надто важливими, позаяк вони закладають ґрунт для змін загалом. Реформи потребують часу, сприятливого середовища і, само собою зрозуміло, передумов для їх проведення і практичного втілення у життя суспільства. Власне, лише подальший поступ і суспільні зміни свідчатимуть про прогресивність, досконалість і відповідність змін потребам соціуму [204].

Початок ХХІ ст. характеризується тим, що сучасна вища освіта, виходячи із потреб інформаційного суспільства, швидкими темпами зазнає оновлення. Сьогоднішня вища освіта – це цілісний комплекс кардинальних змін, які відповідають постіндустріальному середовищу, тому закритість і консервативність вищої освіти і університетської науки зокрема, уже не відповідають вимогам часу. Виходячи з цього, вища освіта повинна не лише продукувати певні ідеї, розвивати ті чи інші тенденції у науці, але, передусім, сприяти поступовому суспільному розвитку, повною мірою забезпечувати запити і потреби сучасної людини, вкрай необхідні в сучасних умовах.

Сучасне суспільство вимагає нової, якісної освіти, її відповідності постіндустріальному соціуму. Важливими на сьогодні є перетворення застарілої системи вищої освіти, притаманної минулому, до стану інноваційної, що відповідатиме запитам і потребам сучасної людини [238, с. 449].

Сьогоднішня вища освіта – це цілісний комплекс кардинальних змін, які відповідають постіндустріальному середовищу, тому закритість і консервативність вищої освіти і університетської науки зокрема, уже не відповідають вимогам часу.

Модернізація вищої освіти – суттєве підвищення її якості задля ефективності участі фахівців з вищою освітою, самої вищої школи в реформуванні соціально-економічної системи держави, підвищення її конкурентної спроможності, що потребуватиме розробки реалістичної стратегії розвитку національної системи вищої освіти з урахуванням перспектив. Формування та реалізація зазначеної стратегії неможливі без аналізу реального стану справ у системі вищої освіти України, виявлення наявних та майбутніх проблем, постійного моніторингу оцінювання її реалізації, а також проблем, які виникнуть у процесі реформування. Зазначене є неможливим без збору політичних, соціально-економічних, статистичних показників у комплексі, застосування найсучасніших засобів аналітичної обробки інформації та підготовки рекомендацій.

Поєднання політики, спрямованої на підвищення якості освіти, орієнтованої на економіку знань, з передовими світовими моделями її реалізації, дозволяє забезпечити інтеграцію інтересів держави, суспільства, часу. Все це можна провести у так звану «доктрину» або «концепцію інноваційного розвитку освіти» в Україні. При цьому цілком характерна очевидність зосередитися на розвитку тих ініціатив, скерованих на подолання існуючих проблем і стагнаційних тенденцій, що виявляються в системі освіти і освітніх середовищах України.

Подолання традиційного, сформованого масово-репродуктивного характеру розвитку вищої освіти, виведення її на особистісний рівень європейських прогресивних підходів, побудованих на гуманістичній основі. Охарактеризовані раніше тенденції та пріоритети вищої освіти в Європі мають знайти логічне відображення та адаптацію у вищій школі України, яка потребує модернізації та розвитку.

Модернізація, започаткована у сфері вищої освіти на сучасному етапі, неможлива без суттєвих змін, яких потребує власне уся система освіти, однак надважливе місце відводиться саме вищій освіті, завдання якої ґрунтується на тому, щоб у короткі терміни провести реформування і досягнути того рівня

стандартизації, якого вимагає сучасне життя. Вкрай необхідною є модернізація змісту національної сфери вищої освіти, що передбачає системне оновлення як кількісної, так і якісної складової навчального процесу.

Глобалізаційні зміни, які відбуваються у світовому масштабі, стосуються й модернізації вищої освіти – найважливішої складової людського поступу загалом. Закономірно, що вища освіта також зазнала змін під впливом загальносвітових процесів, пов'язаних із інтеграцією національних освітніх систем до єдиного освітнього простору, «... метою якого є забезпечення конкурентоспроможності європейської системи освіти у світовому масштабі, підвищення ролі цієї системи в сучасних суспільних перетвореннях, зростання мобільності студентів і викладачів, європейців на ринку праці» [108, с. 18].

Однак для повноцінного системного та якісного зростання необхідні сприятливі умови, які забезпечуватимуть її відповідність сучасним запитам інформаційного суспільства, стратегію і тактику функціонування, цілісність та системність змістового наповнення освітньо-професійних характеристик, методик і технологій навчання, поліпшення якості освіти та її практичної результативності, адаптацію до потреб сучасного ринку праці, інноваційність, трансформованість та інтегрованість до світової і загальноєвропейської освітньої системи.

У доповіді Національної академії педагогічних наук України, присвяченій 25-річчю незалежності України зазначено, що «... екстенсивний шлях зростання національної освіти себе повністю вичерпав. На порядку денному – досягнення нею (людиною – примітка автора) нових якісних характеристик, які відповідають вимогам сьогодення. Образно кажучи, «додана вартість» в освіті при формуванні людського капіталу, сучасної людини інноваційного типу має кардинально збільшитися» [108, с. 4].

Цілком закономірно, що забезпечення виконання і впровадження у практику навчально-виховного процесу зазначених завдань сприятиме підготовці висококласних фахівців, рівень знань яких відповідатиме потребам соціально-економічного розвитку суспільства і визначатиме їх

конкурентоспроможність на національному та міжнародному ринках праці [222, с.77].

Підвищення ефективності функціонування основних напрямків вищої освіти в Україні передбачає формування нової парадигми її розвитку і створення таких умов, за яких відбувалися б докорінні зміни, які б відповідали як сучасним викликам, так і нагальним потребам постіндустріального суспільства. Варто зауважити, що сприятливість умов передусім залежить від економічних складових, зокрема, інвестиційного клімату, зростання матеріального добробуту громадян, стабільності банкової системи, покращення соціальних стандартів життя тощо.

Дослідник Л. Богуш зазначає, що «... метою вдосконалення організаційно-економічного механізму системи освіти в умовах становлення постіндустріальної економіки та розвитку інформаційного суспільства є подальша її інтеграція з продуктивними силами, підвищення ролі як чинника організації неперервної освіти населення, а також наукоємної диверсифікації господарства й усталення трудових ресурсного забезпечення регіонів та країни в цілому» [25].

Власне умови або, на нашу думку, середовище, яке сприятиме ефективності функціонування вищої освіти в Україні, ґрунтується на таких трьох основних засадах: по-перше, нормативно-правовому забезпеченні навчально-виховного процесу модернізації вищої освіти, його відповідності кращим світовим і загальноєвропейським стандартам; по-друге, відповідній матеріальній і соціальній базі – як стабільному чиннику реалізації стратегічного плану ефективності якості освіти; по-третє, змістовому наповненні якісної вищої освіти з врахуванням як здобутків національної школи, так і сучасних стандартів навчання.

Учений С. Серебрянський вважає, що суть реформ у вищій школі можна звести до таких трьох принципів, які передусім пов'язані з модернізацією і гуманізацією змісту освіти й запровадженням сучасних метод і технологій навчання [220, с. 91].

Такі дослідники як Л. Оршанський, С. Івах виділяють зовсім інші передумови, пов'язані з високим рівнем розвитку педагогічної науки, сформованістю психолого-педагогічної спільноти, її взаємодією з представниками суміжних наук, гуманістичним характером і практичною зорієнтованістю вітчизняної освітньої думки, її спрямованістю на забезпечення єдності навчання, виховання і розвитку; розвиненістю наукових досліджень у вищій школі, успішною методологією підготовки кадрового потенціалу, наявністю виправданих форм інтеграції навчального та наукового процесів; застосуванням у вітчизняних закладах вищої освіти ефективних інновацій змістовного, методичного й організаційного характеру, а також принциповою можливістю їх поширення з допомогою державних цільових програм і системи підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників й університетських менеджерів [220, с. 92].

Вважаємо, що запропоновані вказаними авторами передумови не відображають умов підвищення ефективності функціонування вищої освіти в Україні, а передусім свідчать про самодостатність національної освітньої системи, зовсім не йдеться про її трансформацію до загальноєвропейської або ж світової вищої освіти, а, навпаки, про самоізоляцію національної освіти, а не вивчення і впровадження передового світового і загальноєвропейського досвіду викладання у вищій школі.

Констатуємо, що одним із важливих напрямків розвитку вищої освіти в Україні є системне вдосконалення національного освітнього простору, його суттєва кореляція у відповідності до вимог європейського стандарту вищої школи. Реформи вищої освіти в Україні в сучасних умовах постіндустріального суспільства передбачають запозичення європейських стандартів, які відповідають викликам ХХІ ст. і які визначатимуть подальший розвиток як національної, так і європейської вищої школи на найближчі десятиліття. Власне це стратегічна мета української вищої освіти, яку вона має подолати шляхом реформування національної вищої школи, запровадженням стандартів передових країн світу.

Важливим, на нашу думку, є те, що досвід, накопичений попередньою системою вищої освіти, в сучасних умовах ХХІ ст. не задовольняє не лише потреб держави у висококваліфікованих фахівцях, але й служить своєрідним гальмом на шляху реформування як вищої освіти, так і правової держави. Тому нагальним завданням сучасності є подолання цих проблем минулого.

Наголошуємо на тому, що окреслені умови дуже тісно взаємопов'язані між собою і творять єдине тло або ж середовище. Лише їх цілісне й синхронне функціонування сприятиме повноцінному модернізаційному процесу підвищення ефективності вищої освіти в Україні, що призведе її практичної результативності.

Нормативно-правове забезпечення навчально-виховного процесу модернізації вищої освіти, його відповідність кращим світовим і загальноєвропейським стандартам пов'язане, передусім із освітньою складовою сучасної державної політики у цій вкрай важливій гуманітарній сфері. Йдеться не лише про стратегію розвитку вищої освіти, яка ґрунтується на окресленні напрямних, мети і завдань, але й про тактику, скеровану на конкретне забезпечення виконання поставлених практичних завдань, пов'язаних із модернізаційним поступом вищої освіти в Україні на сучасному етапі.

Варто зауважити, що нормативно-правове забезпечення навчально-виховного процесу модернізації вищої освіти ґрунтується на певних законодавчих нормах Конституції України, підзаконних актах, указах, наказах і розпорядженнях, міжнародних угодах тощо [55, с.142].

Доречно зауважити, що важливим було приєднання України у 2005 р. до Болонського процесу, що призвело до інтеграції української системи вищої освіти у загальноєвропейську. Повністю цей процес мав завершитися до 2010 р. Однак цього у повній мірі не сталося: на низькому рівні перебувала мобільність студентів і викладачів; на недостатньому рівні знаходилася автономія закладів вищої освіти; відбулося зменшення кількості аудиторних годин і збільшення їх кількості на самостійне опрацювання матеріалу (що часто перетворювалося на імітацію самостійної роботи, неминуче вплинуло на якість

знань студентів і поступово знизило конкурентоспроможність вітчизняної освіти) [512, с.55-58].

Розкриваючи суть Болонського процесу як засобу інтеграції й демократизації вищої освіти, дослідники наголошують на тому, що, по-перше, реформування системи національної вищої освіти є найважливішою соціокультурною проблемою, по-друге, обумовлюють це процесами глобалізації та потребами формування позитивних умов для індивідуального розвитку людини, її соціалізації та самореалізації у цьому світі, по-третє, диктують це необхідністю визначення, гармонізації та затвердження нормативно-правового забезпечення в галузі освіти з урахуванням вимог міжнародної та європейської систем стандартів та сертифікації [157].

Аналізуючи Болонський процес і проблеми модернізації вищої освіти в Україні, Є. Пінчук зазначає, що «... українська вища школа перебуває у стані багаторічних глибоких перетворень, що відбуваються під девізом модернізації. При цьому модернізація обумовлена як структурними і якісними змінами останніх років усередині українського суспільства і держави, так і процесом наступаючої глобалізації у всіх сферах життєдіяльності людини. На цьому тлі особливо гостро стоїть питання про збереження достоїнств вітчизняної вищої освіти при гнучкому сприйнятті деяких моделей, прийомів і засобів організації вищого утворення зарубіжних країн» [190, с. 90].

Основу нормативно-правового забезпечення навчально-виховного процесу модернізації вищої освіти становить передусім Конституція України, яка у статтях 53 і 54 забезпечує громадянам право на освіту, функціонування та розвиток вищої освіти, гарантії свободи наукової й технічної творчості та розвитку науки. Важливе місце посідає Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») (1992 р.), Закон України «Про освіту» (1993 р.), Закон України «Про вищу школу» (2002 р.), Національна доктрина розвитку освіти та Закон України «Про вищу освіту» № 2984-III із змінами від 4 листопада 2005 р., новий Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.), новий Закон України «Про освіту» (2017 р.) та ін.

Визначення правових, політичних та фінансових механізмів державного регулювання системи вищої освіти відповідає концепції розвитку національної вищої освіти, ґрунтується на Декларації прав людини, Законах «Про освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про вищу освіту», міжнародних договорах, які ратифікувала Верховна Рада України, указах і розпорядженнях Президента України, постановах Верховної Ради і Кабінету Міністрів України, Національній доктрині розвитку освіти, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року тощо.

Незважаючи на таку значну кількість зазначених законодавчих ініціатив, все ж таки Закон України «Про освіту» є тим документом, дія якого скерована на регуляцію правовідносин у сфері правового забезпечення діяльності національної системи вищої освіти, яка обумовлена законодавчими ініціативами Верховної Ради України, сформованими у відповідності до Конституції України (ч. 2, ст. 4) [202]. Профільне Міністерство освіти і науки України також є визначальним у формуванні державної політики щодо освітянської системи, визначенні напрямків і пріоритетів функціонування вищої освіти, розробленні і впровадженні у практику навчання державних стандартів і критеріїв (ст. 12) [1].

До цього процесу варто віднести й органи місцевого самоврядування, які, виходячи із потреб і побажань освітянських колективів, вносять пропозиції на розгляд профільного міністерства для врахування їх ініціатив у подальшому процесі формування правового механізму регулювання вищої освіти в Україні (ст.14).

Необхідно наголосити на тому, що правові засади формування вищої освіти на сучасному етапі визначає Верховна Рада України, реалізує Кабінет Міністрів і Міністерство освіти і науки України [467]. Правове забезпечення супроводу механізму реалізації реформ у сфері вищої освіти відбувається за такими основними напрямками як постійне вдосконалення керування системою вищої освіти через стандартизацію, ліцензування й акредитацію університета тощо.

Зміст нової правової бази є втіленням досвіду минулого і умов сучасного постіндустріального суспільства. Зокрема, у 2014 р. прийнято Закон України «Про вищу освіту», який став своєрідним наріжним каменем для подальшого поступу вищої освіти. Закладені принципи відповідають загальноєвропейським нормам і принципам сучасності, які базовані на відповідності вищої освіти сьогоденню. Зокрема, чільне місце відведено високому рівню освітньої діяльності, яка дає змогу забезпечити на належному рівні здобуття особою вищої освіти за обраним нею фахом; проведення наукової праці шляхом творчої діяльності усіх учасників навчально-виховного процесу з метою підготовки кадрів вищої кваліфікації.

Вважаємо, що саме це забезпечить належний рівень економічного поступу держави та її громадян. Доволі важливими є положення про патріотичне, правове і екологічне виховання здобувачів вищої освіти через утвердження моральних загальнолюдських цінностей, здорового способу життя, активної громадянської позиції та соціальної активності, вміння до самоорганізації і вільного мислення, поєднання освітньої, наукової та інноваційної праці.

Наголошуємо на тому, що саме кардинальне оновлення можливе лише як з урахуванням традицій національної освіти, так і творчим поєднанням сучасних здобутків європейської освіти, позаяк швидкі зміни освітньої парадигми можуть не відповідати потребам і запитам суспільства, ринку праці, наявності фахівців, які зможуть адаптуватися до нових вимог життя.

На сьогодні в Україні у сфері вищої освіти вкрай необхідними є провадження нових європейських освітніх стандартів, головна функція яких ґрунтується на виявленні здібних і творчих здобувачів вищої освіти. Формуючи європейський простір вищої освіти, учені, політики визначили основну мету та критерії відповідності освіти, яка відповідає сучасним стандартам суспільного поступу у європейському просторі вищої освіти (конференція міністрів вищої освіти Європи «Утворення європейського простору вищої освіти», 2004 р.). Забезпечення якості освіти має міжнародний вимір і здійснюється на основі

взаємоповаги та довіри. Одним із провідних принципів організації європейської вищої освіти, що виокремлюються Асоціацією європейських університетів, є розвиток культури якості та дослідницької роботи майбутніх фахівців із метою не лише здобуття освіти, а й навчання їх дослідницьким методам, формування навичок критичного мислення.

Аналіз сучасних європейських та вітчизняних тенденцій вищої освіти засвідчив актуальність переходу від простої поінформованості чи навіть просвітництва на більш високий рівень формування компетентності майбутніх фахівців. На часі така система вищої освіти, суть якої ґрунтується на високих знаннях, компетенціях, педагогічних новаціях, бажанні створювати власну систему діяльності, легко адаптуватися до змін життя, розвивати власну компетентність. Визначені європейські стратегічні орієнтири передбачають формування професійно-компетентного фахівця, реалізацію індивідуально-креативного кредо особистості у процесі підготовки студента до професійної діяльності, який матиме змогу мобільно реагувати на зміни в соціальному й економічному житті суспільства, здійснювати ефективне розв'язання різних ситуацій засобами комунікації.

Осучаснення вищої освіти є не лише простою передачею накопиченого в минулому обсягу знань, але й її адаптація до потреб сучасної людини XXI ст., до потреб ринку з метою розв'язання назрілих соціально-економічних або суспільно-політичних перетворень. Власне, вища освіта й дасть змогу реалізувати особисті здібності майбутнього здобувача вищої освіти. На разі мова про нову, осучаснену систему вищої освіти, яка ефективно й раціонально реагуватиме на виклики постіндустріального суспільства.

Не менш важливим є створення сприятливих умов для реалізації зазначених положень, розкриття здібностей і талантів студентської молоді, примноження моральних і національних культурних цінностей, налагодження міжнародних зв'язків. Доволі цікавим є положення про вивчення попиту на окремі спеціальності на ринку праці. Вважаємо, що це передусім пов'язано з

моніторингом потреби у забезпеченні тими чи іншими спеціальностями державних місць.

Частина 1 статті 13 Закону України «Про вищу освіту» до головних функцій центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки відносить як розробку стратегії та програми розвитку вищої освіти і подачу їх на затвердження Кабінету Міністрів України (пункт 1), так і проведення аналітично-прогностичної діяльності у сфері вищої освіти, визначення тенденцій її розвитку, впливу демографічної, етнічної, соціально-економічної ситуації, інфраструктури виробничої та невиробничої сфери, формування стратегічних напрямів розвитку вищої освіти з урахуванням науково-технічного прогресу та інших чинників, узагальнення світового і вітчизняного досвіду розвитку вищої освіти.

Однак система освіти загалом, і вищої зокрема, нерозривно пов'язана з суспільством, його свідомістю, духовними і релігійними запитами, економічними потребами тощо. Тобто, виходячи із цієї тези, варто наголосити на тому, що реформування вищої освіти – це певною мірою і реформування суспільства, створення своєрідного сприятливого «поля» для реалізації змін у вищій освіті. Зміни у вищій освіті є надто важливими, позаяк вони закладають ґрунт для змін загалом. Реформи потребують часу, сприятливого середовища і, само собою зрозуміло, передумов для їх проведення і практичного втілення у життя суспільства. Лише подальший поступ і суспільні зміни свідчатимуть про прогресивність, досконалість і відповідність змін потребам соціуму.

Матеріальна і соціальна база вищої освіти – як стабільний чинник реалізації стратегічного плану якості освіти є важливою складовою національної економіки, пов'язаної з конкурентоспроможністю на ринках праці фахівців, готових до надання якісних освітніх послуг і входження вищої освіти України до глобалізованого освітнього простору.

Світовий досвід показує, що модернізація економіки і суспільства тісно взаємопов'язана із поступом вищої освіти. Формування вищої освіти також обумовлене значним впливом як приватного, так і державного регулювання.

Державне регулювання особливо повною мірою проявило себе, починаючи з часу появи класичних університетів в Україні, коли ті чи інші державні утворення, до складу яких входили українські території, намагалися через сферу вищої освіти впливати на суспільні процеси, обмежувати доступ представників титульної нації до отримання вищої освіти, вивчення рідної мови, історії, релігії тощо. На сьогодні вказана проблема є подоланою, позаяк державне регулювання сучасної вищої освіти відповідає змісту і суті європейських норм і носить не декларативний характер.

Важливий вплив на реалізацію процесів правового забезпечення вищої освіти в Україні має механізм реалізації ринкової економіки, формування матеріальної основи для проведення і втілення у життя реформ.

Соціально-економічне становище країни свідчить про її рівень розвитку вищої освіти не лише на сучасному етапі її розвитку, а й у минулому. Проте позитивні здобутки системи освіти, без відповідної підтримки, конструктивного аналізу та прогнозування досить швидко втрачаються на відміну застійних явищ. Це проявилось та підтвердилось в епоху науково-технічної революції, коли рівень освіти почав визначати здатність країн застосовувати у виробництві найновіші досягнення науки й техніки, а також забезпечувати можливість суспільству адаптуватися до нових соціально-економічних вимог.

У світі постійно відбувається реформування систем освіти, особливо вищої, а з розвитком та поширенням інтеграційних процесів у глобалізованому суспільстві це реформування набуває міжнародного характеру, що дозволяє широко використовувати світовий досвід.

Оновлення вищої освіти в Україні неможливе без системного підходу до реалізації інвестицій у цю сферу. В майбутньому це призведе до покращення як загального розвитку економіки, зростання матеріального добробуту громадян, так і якості освіти.

Важливим напрямком розвитку вищої освіти в Україні на сьогодні є формування нових стандартів освіти, які ґрунтуються на європейських засадах, що визначають парадигму поступу людства на початку XXI ст. Одним із

важливих аспектів трансформації національної системи освіти до європейської виступає створення сприятливих умов для повноцінного розвитку людської особистості, культ навчання, що відповідатиме суспільним вимогам сучасності. Змістове наповнення якісної вищої освіти повинно здійснюватися з врахуванням як здобутків національної школи, так і сучасних стандартів навчання. Сьогодні той час, коли вища освіта в Україні вільна від будь-яких ідеологем, догматичних штампів та ідей. Тобто, стверджуємо те, що склалися сприятливі умови для системного реформування вищої освіти і суспільства загалом [139].

Успішне реформування залежить від багатьох чинників, передусім соціального, тому що потреба змін носить соціальний характер, оскільки без соціального запиту на оновлення неможливо визначити мотивацію і зацікавленість суспільства .

Формування ефективності вищої освіти є визначальними і надважливими, позаяк не лише структурують соціальну складову державної політики у сфері освіти, але й служать своєрідним унікальним середовищем, де ця сфера зможе реалізуватися. Формування ефективності вищої освіти передбачає, що вона визначаються державою і здійснюються від її імені в особі державних органів, різноманітних гілок влади, які впливають на ці процеси і визначають основні напрямки реформ.

Як твердять багато дослідників, оновлення всіх сфер життя українського суспільства призвело до необхідності реформування системи освіти, зокрема це стосується вищої освіти, завдання якої полягає у тому, щоб зміст навчальних програм і планів відповідав суспільним потребам і запитам у зв'язку з переходом до постіндустріального суспільства. Такі важливі складові цього процесу, як глобалізація та інтеграція посилили вимоги до вищої школи з метою забезпечення сталого розвитку держави. Тобто, оновлення і реформування вищої школи є важливим і вкрай актуальним завданням держави у сфері освітньої політики.

Сучасний механізм розвитку сфери вищої освіти фахівці визначають як певну структуру взаємообумовлених механізмів, які впливають на регуляцію як суспільних відносин, завдання яких полягає у змінах, скерованих на осучаснення національної вищої освіти, так і на сферу забезпечення вищої освіти на засадах трансформації вищої освіти у відповідності до європейських стандартів. Зрозуміло, що таке трактування сучасного організаційно-правового механізму вищої освіти є доволі умовним, однак воно дає загальне уявлення про напрямні розвитку цього непростого і вкрай складного процесу осучаснення національної вищої освіти. Окрім того, визначення причин недостатньої ефективності правового регулювання та організаційного забезпечення зазначених відносин сприятиме їх оптимізації.

На нашу думку, можна виділити такі три основні напрямки модернізації вищої освіти в Україні. Перший – системне вдосконалення національного освітнього простору; другий – використання досвіду, накопиченого попередньою системою вищої освіти; третій – застосування ефективної освітньої системи закладів вищої освіти з дієвою економікою та управлінням, яка б відповідала сучасному постіндустріальному суспільству й інтересам особистості.

I. Бацуровська до перспективних напрямків модернізації вищої освіти відносить масові відкриті он-лайн курси на прикладі закордонного досвіду [11, с .46-49]. Автором визначено їхні особливості, запропоновано засоби впровадження, представлено робочі платформи, характеристики, окреслено плюси та мінуси в освітньому процесі.\

В. Шинкарук виділяє чотири напрямки модернізації вищої освіти в Україні: 1) формування ставлення до людини як мети соціального прогресу, а не засобу; 2) орієнтація на активізацію людського капіталу у вищій освіті і професійній підготовці, що базується на концепції гармонійного розвитку людини; 3) реформування системи вищої освіти і професійної підготовки є стратегічними для забезпечення якості фахівців; 4) продукування в процесі підготовки спеціаліста глибокої професійної компетентності і соціальної

відповідальності при вирішенні завдань науково-технічного прогресу, соціального і культурного розвитку [256].

Варто зазначити те, що названі нами автори не виокремлюють стратегічні напрямні модернізації вищої освіти в Україні, а намагаються вказати тактичні дії у вирішенні цієї вкрай нагальної проблеми. Певною мірою поділяючи думки вказаних авторів, вважаємо, що все ж таки одним із найважливіших напрямків розвитку вищої освіти в Україні є системне вдосконалення національного освітнього простору, його суттєва кореляція у відповідності до вимог європейського стандарту вищої школи.

Насамперед, реформи вищої освіти в Україні в сучасних умовах постіндустріального суспільства передбачають запозичення європейських стандартів, які відповідають викликам ХХІ ст. і які визначатимуть подальший розвиток як національної, так і європейської вищої школи на найближчі десятиліття. Власне це стратегічна мета української вищої освіти, яку вона має подолати шляхом реформування національної вищої освіти, запровадженням стандартів передових країн світу.

Підтримуємо думку тих науковців, які вважають, що ходження України в цивілізоване світове співтовариство неможливе без структурної реформи національної системи вищої освіти, спрямованої на збереження мобільності, сприяння працевлаштуванню випускників на внутрішньому та зовнішньому ринках праці в умовах високої конкурентності.

Варто ще раз наголосити на тому, що досвід, накопичений попередньою системою вищої освіти, в сучасних умовах ХХІ ст. не задовольняє не лише потреб держави у висококваліфікованих фахівцях, але й служить своєрідним гальмом на шляху реформування як вищої освіти, так і правової держави. Тому нагальним завданням сучасності є подолання цих проблем минулого.

Метою модернізації вищої освіти в Україні є створення такої моделі освітнього процесу, в якій би оптимально поєдналися кращі вітчизняні й зарубіжні традиції. Поєднання гуманістичних традицій української педагогіки та зарубіжного досвіду виховання особистості, здатної до активних самостійних

дій, дозволить створити динамічну, мобільну, конкурентоспроможну модель освітньої системи

Одним із ключових завдань модернізації вищої освіти є забезпечення її якості, побудова ефективної освітньої системи закладів вищої освіти з дієвою економікою та управлінням, яка б відповідала сучасному постіндустріальному суспільству й інтересам особистості.

Провідною тенденцією сучасності є також гуманізація освіти. Гуманоцентрична переорієнтація вітчизняної освіти під впливом світових та європейських вимірів передбачає формування фахівця, рівень підготовки якого гармонійно поєднував би ключові компетентності, розвиток особистості відповідно до духовних цінностей національної та загальнолюдської культури.

Розвиток системи вищої освіти в європейських країнах здійснюється під впливом набутого досвіду з врахуванням як минулого, так і потреб та запитів сьогодення. Власне політично Європа практично інтегрована, тому сфера освіти – це те середовище, яке також вимагає інтеграції, що сприятиме зростанню економічного добробуту, стабільності суспільного життя і, звичайно, хорошим перспективам на майбутнє.

Першочерговим заходом щодо модернізації вітчизняної вищої школи є кадровий потенціал та матеріально-технічне забезпечення закладів вищої освіти, які сьогодні ще не стимулюють студентів до активізації науково-дослідницької та науково-технічної діяльності. Варто констатувати, що, зважаючи на сучасні суспільні потреби і запити, реформа вищої освіти носить не декларативний характер, а є насущною необхідністю оновлення соціуму.

Незважаючи на те, що українська система вищої освіти йде шляхом реформ, все ж таки необхідні зміни не лише власне освіти, а й усіх сфер суспільного буття, інтеграції до світових стандартів добробуту, економічного зростання, тому що реформування вимагатиме значних матеріальних коштів. Зі значними видатками на реформування вищої освіти зможе справитися лише економічно сильна і заможна країна.

Звичайно, що реформування це не декларація певної політичної партії за рахунок пропагандистських гасел, це важкий і доволі кропіткий шлях, незворотність якого свідчитиме про намагання країни провести реформи заради майбутнього, втілити мрії не одного покоління українців про сильну і могутню державу, про високі стандарти в освіті, матеріальний добробут.

У сучасних умовах потребують оновлення теоретико-методологічні засади формування нової генерації, здатної до реалізації освітньої політики як головної функції держави шляхом модернізації усіх складових змісту навчально-освітньої сфери. Зміст і структура психолого-педагогічної, методичної й інформаційно-технологічної підготовки у сфері вищої освіти мають бути зорієнтовані на вироблення вміння організовувати навчальний процес та вміння працювати в умовах вибору педагогічної позиції, технології, підручників, змісту, форм навчання тощо.

Стратегія розвитку національної системи освіти має формуватися відповідно до сучасних світових викликів і запитів постіндустріального суспільства початку XXI ст., інтегрувати національну систему освіти у європейський і світовий освітній простір [335].

Одним із основних напрямків вищої освіти є підвищення якості національної освіти та забезпечення підготовки людини до життя у XXI столітті. Модернізація вищої освіти України вимагає змін у системі суспільного поступу загалом.

Загальна ідеологія модернізації вищої освіти пов'язана як з традиціями минулого, так і з передовим світовим досвідом. Модернізація освіти може розглядатися відповідно до цілей реформ, як створення та реалізація моделей випереджувального розвитку освіти адекватних до потреб суспільства, визначення напрямів «прориву» і зосередження зусиль на досягненні поставленої освітніми реформами мети. Процес модернізації освіти можливий тільки після реформування її основ, відповідно до вимог сучасності.

Констатуємо, що особливість української системи вищої освіти полягає на сьогодні у відірваності освітньої галузі від потреб країни. Саме на вирішення

цієї проблеми повинна бути спрямована модернізація української освіти. Цивілізаційні зміни змінюють світ і наше уявлення про нього. Саме у такій точці біфуркації, внаслідок інноваційних змін у суспільному розвитку, відбувається реформування й модернізація сфери освіти як найбільш масового соціального інституту формування й розвитку людського інтелекту та людських ресурсів.

Важливим для сучасного суспільства є осмислення якісно нових ознак і смислів сучасної освіти в умовах євроінтеграції. Осучаснення різних сфер суспільного життя призведе до необхідності реформування системи освіти. Назрілість реформ вищої школи в Україні є доконаним фактом, про що свідчать певне правове поле, задеклароване вищими органами влади. Зокрема, йдеться про Стратегію сталого розвитку «Україна–2020», схвалену Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 (стаття 67) [368, с.8], яка передбачає реалізацію багатьох програм з реформування національної вищої освіти.\

Модернізація має охоплювати всі види діяльності закладу вищої освіти, відповідати за його освітній поступ відповідно до міжнародних стандартів, глобалізаційних викликів та запитів українського соціуму, що сприятиме підвищенню його конкурентоздатності. Відтак, уся багатогранність формування та впровадження інноваційної політики університету повинна підлягати певним формуючим принципам, які гарантуватимуть поступальність та самодостатність, а водночас – ефективність інноваційності та її направленість на духовний, економічний та соціальний розвиток соціуму; оптимальне поєднання державного регулювання й самоврядування; формування інноваційних проєктів за визначальними напрямками досліджень, які передбачені державною та регіональною інноваційною політикою наукових шкіл, спосібних забезпечити випереджаючий рівень освіти й наукових досліджень, розвиток наукової творчості студентської молоді.

Інноваційний розвиток освіти спирається на спеціально розроблені принципи:

– принцип випереджаючого розвитку освіти (як адекватна відповідь на запити, обумовлені напрямками соціально-економічного розвитку України (передбачає мобільну переорієнтацію системи освіти на підготовку індивіда до суспільних реалій в швидко змінних умовах інтенсивного розвитку, на запити суспільства і ринку праці принцип проектування інноваційного розвитку (різні підходи до інновацій, що передбачають розроблення та реалізацію конкретних проектів, спрямованих на перспективу (досягнення суспільного порозуміння, на основі якої влада, соціуму, бізнес, громадські організації, суспільні інституції та професійно-педагогічне співтовариство приймають на себе зобов'язання зі спільного просування в Україні інноваційних освітніх процесів; досягнуте суспільне порозуміння дозволить збудувати конструктивні взаємовигідні відносини всіх суб'єктів, що забезпечить доконечні зміни в такій складній соціально-економічній сфері життя як освіта)п

– принцип безперервності освіти (безперервна освіта індивіда упродовж всього його життя є чинником мобільності соціуму, його готовності до прогнозованих трансформацій, змін);

– принцип стратегічного інвестування (основною конкурентною якістю індивіда постають його знання і компетенції, професійна та соціальна мобільність, уміння ініціювати, підтримувати та впроваджувати інноваційні технології управління та виробництва, освітнє навчальне середовище, освітні установи, організації та інституції).

Першочерговим завданням української вищої освіти є якнайшвидша адаптація до єдиних європейських освітянських критеріїв і стандартів. Розвиток України на сучасному етапі визначається в загальному контексті європейської інтеграції з орієнтацією на фундаментальні загальнолюдські цінності: права людини, права національних меншин, лібералізацію, свободу пересування у демократичному суспільстві.

Особливе місце в реалізації інтеграційних процесів, поряд з іншими напрямками сучасної освіти, посідають визначені європейські стратегічні орієнтири, які передбачають формування професійно компетентного фахівця,

реалізацію індивідуально-креативного кредо особистості у процесі підготовки студента до професійної діяльності, який матиме змогу мобільно реагувати на зміни в соціальному й економічному житті суспільства, здійснювати ефективне соціальне й професійне спілкування, більш гнучко аналізувати й вирішувати різні ситуації засобами комунікації.

Основні напрямки розвитку вищої освіти в Україні обумовлені змінами і реформами, яких очікує українське суспільство. Зміни в суспільній свідомості, ставленні людства до освіти як такої, сприяють появі особистості, яка гуманістично орієнтована на парадигму освіти, до саморозвитку і професійної діяльності.

В умовах подолання традиційно сформованого масово-репродуктивного характеру розвитку вищої освіти, виведення її на особистісний рівень значну роль відіграють європейські прогресивні підходи, побудовані на гуманістичній основі. Охарактеризовані тенденції та пріоритети вищої освіти в Європі мають знайти логічне відображення та адаптацію у вищій школі України, яка потребує модернізації та розвитку.

Висновки розділу 3

В умовах становлення національної держави університет стає, з одного боку, осередком акумулювання та вивчення національного культурного спадку, а з іншого – центром формування самобутніх світоглядних та особливих ідеологічних конструктів певного національно обґрунтованого образу. Безумовно, на етапі раннього модерну саме університет є кузницею ідентичності, яка визначає особливість того чи іншого національного буття та конструє відповідну версію бачення історії. Якщо спробувати осмислити феномен університету в просторовому контексті, ми побачимо діалектичне протиріччя між національним та інтернаціональним (або глобальним) виміром його діяльності, що нині особливо актуалізується.

Сьогодні університет є динамічною інституцією, котра органічно вбудована в контекст нашої цивілізації та адекватно окликається на її численні виклики. До того ж, університет виконує у ній роль однієї з конститутивних інституцій, що підтверджується дефініціями, якими вчені вимічають реалії сучасності: «суспільство навчання», «суспільство знань», «економіка, заснована на знаннях» та інші. Університети залишаються фокусами розвитку нашої цивілізації, котрі успішно інкорпорує її фундаментальні цінності, тенденції, модуси, технології.

Сучасні учені визначають наступні модифікації бачення університету в умовах глобалізації: 1) інноваційний університет; 2) «сервісний університет» («service university»), спрямований на задоволення запитів покупців; 3) мак-університет, основними принципами якого виступають ефективність, контроль, передбачуваність та розрахованість; 4) корпоративний університет, скерований на прибуток й тотальне розповсюдження «академічних продуктів»; 5) підприємницький університет, передбачає своєрідну підприємницьку діяльність у межах конкретного університету. Відзначимо, що аналогічна диверсифікація змістового поля університету була неприпустимою у суспільній свідомості середини ХХ ст., втім сучасні реалії вносять кардинальні зміни також й у функціональне підґрунтя цієї сталої інституції, яка теж вимушена шукати відповіді на виклики сучасної цивілізації із належними організаційними, функціональними та структурними трансформаціями.

Традиційно університет є визначальною соціальною інституцією, метою якої є як поширення наявних знань, так і створення нових. Безумовно, протягом останніх десятиліть у діяльності передових світових університетів простежується зміщення акценту саме на науково-дослідницьку активність, втім навчання залишається фундаментальною складовою університетської місії. Навчання ж, в свою чергу, як ретроорієнтована практика, занурена в традиційне національне буття.

Відтак, сучасний університет продовжує зберігати свій національний статус в умовах глобальних трансформацій та викликів. Іншими визначальними

чинниками змін у діяльності університету є масовий характер університетської освіти та її зростаюча комерціалізація. З огляду на це, чимало ведеться полеміки щодо кризи традиційного розуміння університету та потребу його реформування у відповідності з вимогами сьогодення. Розгляд генези теоретичного дискурсу університету в історичній ретроспективі, на наше переконання, дозволить знайти баланс між традиційними та інноваційними складовими буття університету як соціальної інституції.

Прерогативою сучасного закладу вищої освіти в Україні є забезпечення практичної реалізації в навчально-виховному процесі законодавчих ініціатив та рішень, які забезпечать підготовку високопрофесійних спеціалістів, рівень знань котрих відповідатиме запитам соціально-економічного розвитку суспільства й визначатиме їх конкурентоспроможність як на національному, так і міжнародному ринках праці

Зміст нового сучасного закладу вищої освіти має належну нормативно-правову базу. Так, у 2014 р. прийнято Закон України «Про вищу освіту», що є запорукою подальшого поступу національної вищої освіти в світовий освітній простір, позаяк визначені у ньому принципи відповідають міжнародним стандартам та сучасним запитам соціуму. До того ж, окреслення правових, політичних й фінансових механізмів державного регулювання системи вищої освіти відповідає концепції розвитку національної вищої освіти, базується на Декларації прав людини, Законах України «Про вищу освіту», «Про освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність» та ін., міжнародних договорах, ратифікованих Верховною Радою України, указах і розпорядженнях Президента України, постановах Верховної Ради й Кабінету Міністрів України, Національній стратегії розвитку освіти в Україні, Національній доктрині розвитку освіти тощо.

Отже, осучаснення університету є не лише простою передачею накопиченого в минулому обсягу знань, але, передусім, його адаптацією до запитів сучасної людини XXI ст., до потреб ринку з метою вирішення актуальних соціально-економічних та суспільно-політичних перетворень.

Власне, вища освіта дає можливість реалізувати особистий потенціал здобувача вищої освіти. Тому, важливе місце у розвитку закладу вищої освіти в Україні займає поліпшення якості вищої освіти шляхом реалізації принципів універсального підходу до розвитку університетської освіти. Універсальний підхід дозволить: підвищити ефективність діяльності за соціальними статусами та роллю у соціально-економічній ієрархії, що сприяє оптимальній адаптації людини до ринкових умов праці; підвищить академічну й професійну мобільність університетської спільноти; націлить на оперативну професійну діяльність у конкретних суспільних сферах; диверсифікує структуру та обсяги фахової підготовки, навчальні плани й програми.

Наприкінці ХХ ст. у світі розпочався процес тотального формування глобального освітнього простору. Значне посилення взаємної залежності держав, експансія інформаційних та комунікаційних технологій, комерціалізація освіти призводить до того, що провідні університети Європи, США, осилують національні межі, конкуруючи та залучаючи кращих дослідників, викладачів та студентів вже у світовому масштабі. Відтак, на зміну осмислення університету як національного осередку формування легітимних практик національної культури та виховання громадян відповідно до цих практик, приходить місія інтернаціоналізації. Разом з тим необхідно пам'ятати, що глобалізація та її впливи є діалектичним процесом. В умовах глобалізації не применшується, не зникає, а навпаки, актуалізується завдання зміцнення внутрішньо-національних, громадянських зв'язків, патріотичного єднання нації, народу.

Процес інтернаціоналізації, його визначальні форми та евентуальні наслідки є предметом жвавих наукових дискусій в західній академічній літературі. Так, одна з провідних нинішніх експертів в галузі інтернаціоналізації вищої освіти Дж. Найт [275, р. 5–6] відзначає, що ця популярна дефініція має різне значення для кожної людини чи спільноти, а відтак застосовується для тлумачення різних процесів. З одного боку, це комплекс міжнародних заходів, таких як спільні проекти з іноземними

колегами; академічна мобільність викладачів та студентів; міжнародні академічні програми та дослідницькі ініціативи. З іншого – це продаж освітніх послуг в інші держави шляхом франчайзингу або створення окремих кампусів з використанням метод як безпосередньої взаємодії, так і технологій дистанційного навчання. Також існує розуміння інтернаціоналізації як процесу реалізації власних проектів на міжнародному освітньому ринку. Ми пропонуємо розглядати інтернаціоналізацію як включення міжнародного, міжкультурного й глобального компоненту до цілі, функцій та процесу набуття вищої освіти.

Процес інтернаціоналізації подає істотний виклик системі національної вищої освіти та університетам як її основним структурним складовим. Академічні ієрархії, що сформувалися та протягом тривалого часу визначали університетське життя держави, зустрічаються з новими формами конкуренції, втім уже в глобальній освітній площині. А відтак те, що вважалося якісним освітнім продуктом в національному контексті, досить часто виявляється неконкурентоспроможним в світовому контексті. Це – важкий і тривалий процес, рефлексії якого присвячені численні наукові розвідки. Втім, найгіршим управлінським рішенням у цьому аспекті є ігнорування глобальних освітніх процесів. Специфічна академічна інтроверсія, демонстративне «відключення» власної освітньої інституції від глобальних освітніх тенденцій і процесів призведе до ізоляції, яка випає на периферію цивілізаційного розвитку не тільки освітню систему, але й суспільство в цілому.

Проблемні аспекти, пов'язані з глобалізацією та інтернаціоналізацією обумовлені невизначеністю гуманітарних цінностей, що надає новій універсальній культурі, яка формується у контексті тотальних процесів глобалізації, надлюдський, а деінде й нелюдський характер, послаблює її культурні функції. Така нова культура (допоки) неспосібна стати основою світу цінностей та здійснювати функції творення смислу й надання сенсу предметним формам буття людини та її діяльності. Культури, які існують у національно-державних межах, тут поза конкуренцією, а тому неминучими є

суперечності між об'єктивними процесами глобалізації, котрими ескортується процес народження нового світу третього тисячоліття, й культурами з їх глибинними світоглядними і релігійними основами.

Слід зауважити, що сьогодні щодо інтернаціоналізації в академічному товаристві сформувалися вже певні міфи, серед яких: 1) думка, що збільшення кількості іноземних студентів створює інтернаціоналізовану інституційну культуру та програми навчання; 2) переконання в тому, що міжнародна репутація є показником якості освіти; 3) ідея, що велика кількість міжнародних договорів та включення в професійні мережі свідчить про успішну інтернаціоналізацію; 4) розгляд акредитації з боку іноземної (переважно американської) інституції як свідчення інтернаціоналізації; 5) розгляд активного міжнародного брендингу як атрибуту успішної інтернаціоналізації. Таким чином, сучасна освіта де-факто долає національні межі, і в просторі, що постає поза ними, відбуваються активні процеси пошуку нових змістів, форм, метод, парадигм навчання та дослідження.

Поняття інтернаціоналізації активно використовується в якості одного з базових індикаторів при розробці міжнародних та вітчизняних університетських рейтингів. Так, у започаткованому в 2010 р. рейтингу Таймс – інтернаціоналізація, поряд з оцінкою науково-дослідницької діяльності, оцінкою інституціональних характеристик університету, його економічною та інноваційною активністю, є одним з чотирьох основних критеріїв. Індикатори, за якими оцінюється даний критерій, це співвідношення вітчизняних та іноземних студентів і співвідношення вітчизняних та іноземних викладачів. Загальна вага критерію інтернаціоналізації складає 10% загальної ваги даного рейтингу.

Дослідники інтернаціоналізацію як процес створення певного механізму, моделі або ж алгоритму входження освітньої інституції до глобального освітнього простору розглядають у трьох подібних моделях: 1) інтернаціоналістська, універсалістська модель, котра, на думку авторів, відтворює форму британських університетів; 2) транслокальна модель, яка

основуються на націоналістичні цінності та бажання домінувати лише у певному, обмеженому регіоні (автори досліджують цю модель на прикладі університету Гонконгу); 3) глобальна модель або ж модель успішної інтернаціоналізації національних інституцій в світовий простір. Остання модель на нашу думку, є ідеальною моделлю інтернаціоналізації, особливою формулою майбутнього для даного процесу.

Аналізуючи вплив інтернаціоналізації на університетську освіту, упродовж останнього часу, ми визначаємо певні істотні зміни, а саме: 1) залучення більшої кількості іноземних викладачів та студентів; 2) конвергенція шкіл у питаннях управління, навчальних планів та відбору викладачів та студентів; 3) зростання кількості «світил» серед професури для поліпшення позицій у рейтингах та залучення додаткових студентів; 4) стає збільшення адміністративних посад, адже інтернаціоналізація потребує спеціалізованого знання інших регіонів; 5) розширення ринку студентів, яке веде до розмивання межі між навчанням й дослідженням, а також до залучення все більшої кількості професорів та дослідників на тимчасові посади.

У контексті проекту Концепції розвитку освіти України на 2015–2025 роки відповідної національної правової бази та механізму фінансування, визначені нами кроки, безумовно, сприяли б інтернаціоналізації вітчизняної системи університетської освіти. Тож на «просторовому перехресті» університетської місії ми можемо говорити про місію націоналізації, внаслідок якого університет стає провідною інституцією культурного сепаратизму, формування етнічно та, відповідним чином, ідеологічно забарвленого освітнього простору, а також, фактично, головним центром формування дискурсів національної культури. Університет відіграє роль необхідного інструменту становлення національних держав та впливовим фактором їх легітимації. Він забезпечую державний апарат кваліфікованими та адекватно підготованими фахівцями та формує національно свідому та патріотично налаштовану еліту, яка значною мірою визначає історичну долю того чи іншого національного проекту

Втім, глобалізація повертає університету визначальний універсальний вимір, який він мав на етапі свого виникнення за часів Пізнього Середньовіччя. Як наслідок, сутнісною складовою місії університету XXI ст. стає інтернаціоналізація, в контексті якої університет виступає фактором інтеграції економічних, політичних та соціальних систем власних країн у світовий контекст та головним ретранслятором глобальних цінностей, підходів та технологій на рівні тієї чи іншої держави. Драматична взаємодія національних та інтернаціональних факторів на рівні повноцінної реалізації університетами власної місії визначає реалії сьогодення. Звідси постає необхідність їх теоретичного осмислення та формування моделей гармонізації взаємоіснування та взаємодії цих вимірів університетського життя.

Першочерговим завданням української вищої освіти є якнайшвидша адаптація до єдиних європейських освітнянських критеріїв і стандартів. Розвиток України на сучасному етапі визначається в загальному контексті європейської інтеграції з орієнтацією на фундаментальні загальнолюдські цінності: права людини, права національних меншин, лібералізацію, свободу пересування у демократичному суспільстві.

Модернізація має охоплювати всі види діяльності закладу вищої освіти, відповідати за його освітній поступ відповідно до міжнародних стандартів, глобалізаційних викликів та запитів українського соціуму, що сприятиме підвищенню його конкурентоздатності. Відтак, уся багатогранність формування та впровадження інноваційної політики університету повинна підлягати певним формуючим принципам, які гарантуватимуть поступальність та самодостатність, а водночас – ефективність інноваційності та її направленість на духовний, економічний та соціальний розвиток соціуму; оптимальне поєднання державного регулювання й самоврядування; формування інноваційних проектів за визначальними напрямками досліджень, які передбачені державною та регіональною інноваційною політикою наукових шкіл, спосібних забезпечити випереджаючий рівень освіти й наукових досліджень, розвиток наукової творчості студентської молоді.

На нашу думку, можна виділити такі три основні напрямки модернізації вищої освіти в Україні. Перший – системне вдосконалення національного освітнього простору; другий – використання досвіду, накопиченого попередньою системою вищої освіти; третій – застосування ефективної освітньої системи закладів вищої освіти з дієвою економікою та управлінням, яка б відповідала сучасному постіндустріальному суспільству й інтересам особистості.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено комплексне узагальнення і запропоновано вирішення наукового завдання, що полягає у виявленні та встановленні аксіологічних засад сучасної університетської освіти. У роботі враховано положення чинного національного законодавства, викладено ґрунтовний аналіз наявного теоретичного та практичного матеріалу, що сприяло обґрунтуванню та вирішенню завдань, які мають вагому науково-теоретичну та праксеологічну значущість.

1. Університетська освіта як самостійний суспільний феномен володіє значними можливостями стосовно впливу на поступальний розвиток цілого суспільства. Відтак нині виняткової актуальності набуває формування реалістичної, диверсифікованої моделі університетської освіти на аксіологічних засадах, переорієнтації навчально-виховного процесу на правові та національні цінності стосовно сприяння забезпечення подальшої демократизації, гуманізації у навчально-виховних процесах сучасних університетів, формування оптимальних умов для ефективної реалізації кожної людини. Автор вимічає, що для аксіологічних засад сучасної університетської освіти основними є правові цінності, які сприяють досягненню фундаментальних цінностей.

2. Проблема цінностей набуває особливої актуальності в умовах транзитивного суспільства, окрім того, що їх осмислення має свою особливість у кожній соціальній системі, перехідний етап суспільного розвитку здебільшого характеризується невизначеністю або своєрідною «війною» цінностей. Саме невизначеність цінностей, як особистісних, так і суспільних, є однією з визначальних особливостей сучасного соціуму. До того ж, упродовж останнього часу простежується частий вияв поєднання ціннісної дезінтеграції соціуму з практичним апробуванням модерних суперечливих цінностей. Втім, консенсус в суспільстві визначає існування загальних цінностей, визнаних усіма й об'єктивованих культурою. Тому виняткової уваги потребувало окреслення сутності правових цінностей, які претендують на роль цінностей

універсальних, загальних. Позаяк, природа права визначає, що воно є універсальним регулятором, який охоплює значну низку соціальних відносин, разом із тим, право має щільний взаємозв'язок та взаємодію з мораллю через певне сходження систем оцінки, принципів й ідеалів. А також право володіє високим ступенем неупередженості, об'єктивності та обов'язковим характером, який заснований, передусім, на громадському авторитеті та ідеї легітимації.

3. Університетська освіта у нових соціально-економічних умовах набуває високого статусу, позаяк саме вона допомагає переходу до інформаційного суспільства, визначаючи пріоритети розвитку сучасної європейської правової держави, в якій основним стратегічним резервом є високоосвічена молодь. Звідси, університетська освіта означає майбутнє як конкретної особистості, так і кожної нації, держави та всього соціуму, будучи одним із вагомих чинників національної безпеки країни. У цьому процесі визначальну роль відіграє правова освіта – складова єдиної загальнодержавної системи освіти загалом, й університетської зокрема, котра має правозахисний зміст й продукує позитивне ставлення молодих громадян до права, національного законодавства, державних інститутів. Відтак, правова освіта як складова університетської освіти є одним із визначальних чинників формування правової держави, громадянського суспільства та національної безпеки країни, що є особливо актуальним сьогодні.

4. Відповідно до національних інтересів кожної держави, у стратегічних документах вона визначає певний перелік реальних та потенційних загроз національній безпеці країни. Україна не є виїмковою, відтак у Законі «Про основи національної безпеки України» задекларовано, що одним із пріоритетів національних інтересів держави є гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина, зокрема право людини на освіту, у тому числі й правову. Так, законодавчим актом означуються основні реальні та потенційні загрози національній безпеці країни, серед котрих можна виокремити ті, що стосуються університетської освіти, а саме: порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування законів прав і свобод

людини і громадянина; зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства; прояви духовної та моральної деградації суспільства; поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії; намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема шляхом поширення недостовірної, неповної чи упередженої інформації, тощо. Втім, у 2014 році перелік загроз поповнився новими, більше небезпечними загрозами для українського соціуму, суверенітету та цілісності держави, обумовлених військовою агресією Росії, окупацією певних частин території України, інформаційно-технологічною й торговельно-економічною війнами, фальшуванням української історії, нігілізмом української мови та культури, анормальністю інформаційної картини світу, тощо. В таких умовах наша держава вимагає створення ефективної системи національної безпеки шляхом модернізації усіх суспільних сфер, зокрема університетської освіти, позаяк вона формує майбутню національну генерацію.

5. Формування України як демократичної, правової, соціальної держави визначене Конституцією та чинним національним законодавством, а відтак є обов'язковим до виконання кожним громадянином України. Визначальною умовою досягнення цих ідеалів є формування людини з високим рівнем правової свідомості та правової культури, що може вирішуватися лише у процесі єдиної, цілеспрямованої, системної та науково обґрунтованої правової освіти, котра поєднана з правовим вихованням. Формувати свідомість молодого громадянина України в сучасних умовах означає готувати його до участі в реформуванні суспільних сфер держави та життя в оновленому суспільстві.

6. Правова освіта та правове виховання в університетському середовищі є досить актуальною й потребує особливої уваги як з боку держави, науково-педагогічної спільноти, так і від громадських інституцій, соціуму загалом, що обумовлено наступними чинниками: ця категорія молоді є відносно самостійним, доволі численним соціальним суб'єктом, носієм групової правосвідомості; правосвідомість студентської молоді великою мірою

зумовлює режим і стан законності та правопорядку в суспільстві; студентство, на відміну від інших соціальних груп, швидше опановує нові знання, професії та спеціальності, що необхідні в умовах трансформації суспільства; воно є головним носієм інтелектуального та фізичного потенціалу нації, а також єдиним джерелом поповнення високопрофесійних трудових ресурсів держави.

7. З метою підвищення правової освіти студентської молоді пропонуємо:

- 1) у Законі України «Про вищу освіту» передбачити обов'язковість правової освіти студентства за двома напрямками: основи філософії права, теорії держави і права, конституційного права України та трудового права; основи правових знань за майбутньою галуззю фахової діяльності;
- 2) розробити державну та регіональні програми правової освіти та підвищення правової свідомості студентів;
- 3) скоординувати на загальнодержавному рівні роботу щодо організації та функціонування юридичних клінік і студентських правових клубів (зокрема, в закладах вищої освіти неюридичного спрямування).

8. Університет утворившись, певною мірою, як інтернаціональний інститут, водночас переживає справжній розквіт як національна інституція. Від часу розбудови національної держави саме університетська освіта стає її ідеологічною, культурною, більше того, світоглядною основою. Університет транслює певну, етнічно насичену феєрію світу, формує окреслений конкретною культурною реальністю кут апроксимації до загальнолюдської дійсності. Він інкорпорує до своєї місії функцію державотворення, націоналізації, створення контексту в межах певної культурної традиції, детермінованої передусім мовою, звичаями та певної ціннісною системою. Саме університет збирає, поглиблює й популяризує дискурси національної культури, творить національну ідентичність в межах певної етнокультурної традиції та правової дійсності. Приміром, саме з ціллю розвитку Пруссії, утворив власний університет В. фон Гумбольдт. У сучасних українських університетах цей аспект етимологічно присутній в статусі «національного», котрий отримала значна низка закладів вищої освіти.

9. Університетська освіта як можливість отримання спеціальності (кваліфікації), підтвердженої відповідним документом про освіту, не лише суб'єктивне соціальне право громадян, закріплене в Конституції України, а й елемент, фактор культури суспільства, його сталого розвитку. Тому її реалізація супроводжується цілою низкою послідовних дій з боку держави зі створення належного механізму реалізації та забезпечення цього права: закріплена законом відповідна функція держави; нормативно-правові акти, насамперед, освітнє законодавство; освітні заклади різних організаційно-правових форм; структури і форми управління системою освіти; закріпленій нормативно і забезпечений організаційно статус учасників освітніх відносин. Тобто, конкретне право на освіту забезпечується шляхом створення державою системи відповідних соціально-економічних умов для її отримання, формування соціокультурного простору, тобто, створюється певний адміністративно-правовий механізм управління соціальною сферою, що гарантує певні можливості громадянам. Таке організаційно-правове закріплення прав і свобод особистості є не результатом довільних дій держави, а детерміновано соціальними факторами і закономірностями, що мають об'єктивний характер.

10. Інтернаціоналізація у академічному товаристві українського суспільства сформувала певні міфи, серед яких: 1) думка, що збільшення кількості іноземних студентів створює інтернаціоналізовану інституційну культуру та програми навчання; 2) переконання в тому, що міжнародна репутація є показником якості освіти; 3) ідея, що велика кількість міжнародних договорів та включення в професійні мережі свідчить про успішну інтернаціоналізацію; 4) розгляд акредитації з боку іноземної (американської чи європейської) інституції як свідчення інтернаціоналізації; 5) розгляд активного міжнародного брендингу як атрибуту успішної інтернаціоналізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдеев О. О. Адміністративні процедури здійснення державного контролю за діяльністю вищих навчальних закладів України. *Форум права*. 2012. № 2. С. 9–14. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12aoonzu.pdf>.
2. Акімова О. Філософська рефлексія ідеї університету в сучасному суспільстві: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.10 «Філософія освіти». Київ, 2012. 203 с.
3. Акулич М. Образование в условиях глобализации. *Университетское управление: практика и анализ*. 2005. № 5. С. 50–55.
4. Алексеев П. В., Панин А. В. Теория познания и диалектика : учеб. пособие. Москва: Высше шк., 1991. 384 с.
5. Альтбах Ф. Возвышение псевдоуниверситетов. *Alma Mater. Вестник высшей школы*. 2009. № 12. С. 39–41.
6. Андрейцев В. І. Сучасна правнича наука та освіта: на шляху до Болонського процесу. *Вища школа*. 2005. №3. С.36–54.
7. Андрущенко В. П., Савельев В. Л. Освітня політика (огляд порядку денного). Київ: «МП Леся», 2010. 368 с.
8. Афанасьев Ю. Может ли образование быть негуманитарным? Гуманитарное образование. *Гуманитарный университет, XXI век: материалы Международной научно-методической конференции, 2–4 февраля 2000 г., г. Голицино*. URL: <http://vestnik.rsuh.ru/article.html?id=5527>
9. Бабенко А. Н. Правовые ценности и освоение их личностью : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2002. 394 с.
10. Бабій С. Основні напрями модернізації освіти: тенденції та перспективи. *Вища освіта України*. 2014. № 1. С. 28–33.
11. Бакштановский В., Согомонов Ю. Миссия университета: смысловые ориентиры самоопределения. *Миссия университета*. 2007. № 30. С. 84–113.

12. Балинська О. М. Семіотика права. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 416 с.
13. Бандура О. О. Єдність цінностей та істини у праві (філософський аналіз): дис. ... доктора філос. наук : 12.00.12. Київ, 2003. 403 с.
14. Бар Р., Таг Дж. От обучения к учению – новая парадигма высшего образования. *Университетское образование: от эффективного преподавания к эффективному учению*: сборник рефератов статей по дидактике высшей школы. Минск: Изд-во БГУ, 2001. С. 13–39.
15. Баранівський В. Ф. Вища освіта у вирішенні проблем духовної безпеки українського суспільства. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія*. 2013. № 41. Т. 1. С. 206–221.
16. Баранов П. П. Философия права: учеб. пособие . П. П. Баранов, В. Ю. Верещагин, В. И. Курбатов, А. И. Овчинников. Ростов-на-Дону, 2004. 670 с.
17. Белкин А., Сутырина Т. Ментально-миссионное направление в образовании. *Педагогическое образование в России*. 2011. № 5. С. 66–74.
18. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания. Пер. с англ. Е. Руткевич. Москва: Медиум, 1995. 336 с.
19. Бехманн Г. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знаний. Пер. с нем. А. Антоновского и др. Москва: Логос, 2010. 248 с.
20. Бичко І. Пізнання як навчання: спроба історико-філософської розвідки. *Філософія освіти*. 2005. № 1. С. 201–209.
21. Бобрицька В. Аксіологічний дискурс ідеї університетської освіти у контексті процесів глобалізації та євроінтеграції. *Людські цінності і толерантність у сучасному світі: міжконтинентальний діалог інтелектуалів*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 16 листопада 2011 р., м. Київ. Київ: Київський університет імені Б. Грінченка, 2011. С. 56–60.
22. Богачов С. В. Сутність та методика викладання правової освіти. *Наше право*. 2011. № 2. Ч. 1. С. 5–9.

23. Богачов С. В. Теоретико-правові засади правової освіти в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2010. 19 с.
24. Богданова М. Этнос современного отечественного университета. Тюмень: НИИ прикладной этики ТюмГНГУ, 2010. 220 с.
25. Богуш Л. Розвиток системи освіти України в рамках стратегії підвищення якості її послуг та конкурентоспроможності національної економіки. URL: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Bernatova9/subor/Bogush.pdf>
26. Бойченко М. Роль освіти у соціальній еволюції людини. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія*. 2013. Вип. 40. Ч. 1. С. 125–136.
27. Болюбаш Я. Я. Організація навчального процесу у вищих закладах освіти: навч. посібник для слухачів закладів підвищення кваліфікації системи вищої освіти. Київ: ВВП «КОМПАС», 1997. 64 с.
28. Бондаревський В.Г. Правова свідомість та правова культура в Україні: проблеми їх формування. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11939.html>
29. Бреус С. В. Інвестування сфери вищої освіти в контексті забезпечення економічної безпеки вищих навчальних закладів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 10. Ч. 1. С. 59–63.
30. Будас А. П. Становлення та розвиток правової освіти в Україні: історико-педагогічний аспект. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2010. Вип. 26. С. 193–197.
31. Бульба В. Г., Полякова О. С. Визначення сутності поняття «публічне управління правовою освітою» як основа поняття в правоосвітній галузі України. *Державне будівництво: зб. наук. пр.* Харків: ХарРІ НАДУ

«Магістр», 2016. № 1. URL:<http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2016-1/doc/2/02.pdf>.

32. Бушман І. Соціальна мобільність та етнополітичне середовище як фактори соціального існування особистості. *Гілея* (науковий вісник). 2013. Вип. 76. С. 107–109.

33. Вернадский В. О сохранении Таврического университета. *О Науке. Научное образование*. Санкт-Петербург: Изд-во РХГИ, 2002. Т. 2. С. 262–272.

34. Висоцька Л. В. Формування змісту правової освіти учнівської молоді в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Кривий Ріг, 2017. 310 с.

35. Габріелян О. Вища освіта в епоху глобалізації. *Покликання університету*: зб. наук. праць. К.: Янко, 2005. С. 178–197.

36. Гадамер Г.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики. Пер. с нем. Б. Бессонова. Москва: Прогресс, 1988. 347 с.

37. Гальонкіна Ю. С. Юридична освіта як соціокультурний феномен. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право*. 2016. № 1. С. 100–104.

38. Гальонкіна Ю. С. Масовізація та комодифікація сучасної вітчизняної юридичної освіти як вияви глобалізаційних тенденцій. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 65–75.

39. Гальонкіна Ю. С. Світоглядні детермінанти сучасної вітчизняної юридичної освіти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 21 с.

40. Ганаба С. Методологічні можливості досвіду трансгуманітарності в дидактично-освітній діяльності. *Наукові записки. Філософія*. 2013. Вип. 13. С. 18–23.

41. Годованець В., Кампо В., Тертичний В. Правова освіта громадян України: методологічні проблеми розроблення Концепції. *Право України*. 1999. № 1. С. 27–31.

42. Головченко В., Потьомкін А. Правові механізми формування правосвідомості студентів. *Право України*. 2006. №4. С. 100–103.

43. Гомілко О. Болонська реформа: сучасні виклики університету. Філософія і методологія розвитку вищої освіти України в контексті євроінтеграційних процесів. Київ: Педагогічна думка, 2011. 320 с.
44. Гомілко О. Ідея Університету під питанням фулбрайтівців. *Покликання університету*. Київ: Янко: Веселка, 2005. С. 66–71.
45. Гомілко О. Освіта в Україні: дух та тіло. *Філософія освіти*. 2007. № 1 (6). С. 264–276.
46. Горбань А. Антропологический кризис как состояние общества переходного типа. *Культура народов Причерноморья*. 2011. № 214. С. 124–127.
47. Горбунова Л. М. Правова культура як умова ефективного розвитку законодавства. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 9. С. 9–17.
48. Горбунова Л. Роль правової освіти в утвердженні верховенства права. *Право України*. 2006. № 4. С. 152–158.
49. Городиський М. І. Педагогічні умови забезпечення змісту правової освіти майбутнього вчителя: автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки». Харків, 1998. 18 с.
50. Грачев С., Городнова Е. Исследовательские университеты: мировой опыт и приоритеты развития. Москва: Медицинское информационное агентство, 2009. 160 с.
51. Гриценко М. Рівний доступ до якісної вищої освіти в контексті формування «суспільства знань». Феномен університету в контексті «суспільства знань». Київ, 2014. 256 с.
52. Грищук О. В. Людська гідність у праві : філософські проблеми. К: Атіка, 2007. 432 с.
53. Грищук О. В. Людська гідність у праві: аксіологічний аспект. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр.* Одеса, 2008. Вип. 40. С. 164–166.
54. Губерский Л. Философские основания современного образования: проблемы и перспективы. *Сучасна українська філософія: традиції, тенденції, інновації*. 2011. С. 77–87.

55. Губерська Н. Л. Адміністративні процедури у сфері вищої освіти : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 471 с.
56. Гуз А. М. Становлення та розвиток шкільної правової освіти України (1991-2007 роки). Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. 431 с.
57. Гумбольдт В. Фон О. внутренней и внешней организации высших научных заведений в Берлине. *Неприкосновенный запас*. 2002. № 22. URL:<http://magazines.russ.ru/nz/2002/22/>
58. Гусаковский М. Университет как центр культуропорождающего образования. Образование в современной культуре. *Университет в перспективе развития*. Минск: Пропилеи, 2001. Альманах 1. С. 7–31.
59. Гусерль Е. Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія. Вступ до феноменологічної філософії. *Філософська думка*. 2002. № 3. С. 134–149.
60. Дамирли М. А. История права и философское знание. *Журнал российского права*. 2001. № 11. С. 75–83.
61. Данилькевич М. І. Юридична освіта в Україні. *Світовий досвід підготовки поліцейських та його впровадження в Україні*: міжнарод. наук.-практ. конф., 17 березня 2007 р. Донецьк, 2006. С. 25–31.
62. Данильян О. Г. Особливості правосвідомості та правової культури в умовах тоталітаризму. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2015. № 1 (24). С. 94–101.
63. Дарманська І. М. Правова підготовка майбутніх вчителів початкової школи в умовах ступеневої освіти: автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти». Київ, 2004. 23 с.
64. Дарморіз О. Особливості розвитку інформаційної культури в добу глобалізації. *Вісник Львівського університету. Філософські науки*. 2012. № 15. С. 190–196.
65. Дем'яненко Н. Автономія університету в контексті Болонських угод. URL:

http://www.ipsa.kiev.ua/article_avtonomia_univercutety_vkonteksti_bolonckux_ugod.htm

66. Дем'яненко Н. Світова інтерпретація ідеї Університету: методологія, теорія, досвід реалізації. *Вища освіта України*. 2009. № 1. С. 60–66/
67. Деменко О. І. Правова свідомість: поняття та суттєві ознаки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2011. № 2. С. 48–56.
68. Деменко О. І. Правосвідомість студентської молоді в Україні: теоретико-правове дослідження : дисертація на здобуття наукового ступеня к.ю.н. Харків, 2012. URL: <http://mydisser.com/ua/catalog/view/6/343/9540.html>.
69. Деріда Ж. Закон достатньої підстави: університет очима його послідовників. *Ідея Університету*. Львів: Літопис, 2002. С. 237–265.
70. Дистервег Ф. Избранные педагогические сочинения. Москва: Учпедгиз, 1956. 374 с.
71. Дробницкий О. Г. Ценность. *Философская энциклопедия*. Москва: Мысль, 1970. 746 с.
72. Еллинек Г. Общее учение о государстве: учеб. пособие. СПб. : Юрид. центр-Пресс, 2004. 1050 с.
73. Енциклопедія освіти. Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
74. Жебровська К.А. Правові цінності у взаємодії правових систем: 12.00.01. Одеса, 2017. 222 с
75. Жижко Т. Ідея університету: нові підходи. *Гілея* (науковий вісник). 2009. Вип. 29. С. 284–289.
76. Жижко Т. Теоретичні засади розвитку університетської освіти: європейський контекст: дис. на здобуття наук. ступеня док. філос. наук: спец. 09.00.10 «Філософія освіти». Київ, 2011. 401 с.

77. Закон «Про освіту». Верховна Рада України. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58639
78. Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року № 1556-VII. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
79. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо вдосконалення прийому на навчання та розміщення державного замовлення» № 367-VIII від 23.04.2015 р. *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/367-19>
80. Закон України «Про основи національної безпеки України». *База даних «Законодавство України» / ВР України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
81. Запесоцкий А. Образование: философия, культурология, политика. Москва: Наука, 2003. 456 с.
82. Зеленов Є. Призначення сучасного університету. *Духовність особистості: методологія, теорія та практика.* 2012. № 1 (48). С. 55–66.
83. Зинченко В. Современная западная социальная философия образования и воспитания. Идеиная концептуализация, управленческая методология и аксеологическая институционализация. *Alma mater. Вестник высшей школы.* 2013. № 8. С. 25–31.
84. Зинченко В. Ценностные принципы гуманизации общественного развития в современной западной социальной философии образования и воспитания. *Alma mater. Вестник высшей школы.* 2013. № 12. С. 19–25.
85. Зінченко В. Глобальні трансформації сучасних парадигм освіти і менеджменту суспільного виховання. *Постметодика.* 2013. № 1 (110). С. 41–48.
86. Ивин А. А. Современная философия науки. Москва: Высшая школа, 2005. 592 с.
87. Ильин В. Власть и деньги. Киев: Книга, 2008. 560 с.

88. Информационная эпоха: вызовы человеку. Ред.: И. Алексеевой и А. Сидорова. Москва: РОССПЭН, 2010. 333 с.
89. Каган М С. Философская теория ценности. СПб.: Петрополис, 1997. 205 с.
90. Казимирчук В. П. Право и методы его изучения. Москва: Изд. «Юридическая литература», 1965. 204 с.
91. Кант И. Сочинения : в 6 т. Москва: Мысль, 1966. Т. 5. 478 с.
92. Кант И. Спор факультетов: Собр. соч.: В 6 т. Москва: Мысль, 1966. Т.6. 1966. 564 с.
93. Капель-Дюмон Ф. Сучасне покликання університету. *Українознавчий альманах*. 2011. Вип. 5. С. 97–99.
94. Карась А. Г. Співвідношення понять «цінність права» і «правова культура». *Держава і право. Юридичні і політичні науки*: зб. наук. пр. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2011. Вип. 52. С. 80–86.
95. Карась А. Г. Ціннісні характеристики права як чинник формування правової культури: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд.. юрид. наук. спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2014. 16 с.
96. Карташкин В. А. Универсализация прав человека и традиционные ценности человечества. *Современное право*. 2012. № 8. С. 3–9.
97. Касинюк Л. А. Правова культура як один із показників розвитку суспільства. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. № 3 (17). С. 238–240.
98. Кахнич В. С. Становлення і розвиток правової освіти та науки на юридичному факультеті Львівського університету (XVII–XX ст.): історикоправове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень». Львів, 2012. 21 с.

99. Квєк М. Національна держава, глобалізація та Університет як модерний заклад. *Ідея університету: Антологія* Ред. М. Зубрицька. Львів: Літопис, 2002. С. 269–291.
100. Квіт С. Алгоритм університетського розвитку. *Університетська автономія*. Київ: Дух і літера, 2008. С. 12–30.
101. Керимов Д.А. Философские основания политико-правовых исследований. Москва: Мысль, 1986. 336 с.
102. Кизима В. Новое образование для нового человека. *Філософія освіти*. 2005. № 2. С. 36–61.
103. Киян М., Окладна М., Перевалова Л. Сучасні тенденції розвитку вищої освіти в Україні. URL: <http://www.kpi.kharkov.ua/archive/Conferences>
104. Ковалева И. В. Ценности правовой культуры в представлениях российского общества конца XIX – начала XX веков. Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2002. 160 с.
105. Коваленко Н. Ю. Формування правосвідомості і правової культури студентів в Україні : автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня к.ю.н. : 12.00.01; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Київ, 2009. 19 с.
106. Ковальська О. П. Управління правовою освітою учнів у загальноосвітньому навчальному закладі: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.06 «Теорія і методика управління освітою». Київ, 2012. 20 с.
107. Ковальчук В. Н. Забезпечення інформаційної безпеки старшокласників у комп'ютерно орієнтованому навчальному середовищі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.10 «Інформаційно-комунікаційні технології в освіті». Київ, 2011. 20 с.
108. Козловець А. Українська вища освіта в дискурсі глобалізаційних процесів. *Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи*. За ред. П. Ю. Сауха. Житомир: Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України; редкол.: В.Г. Кремень (голова), В.І. Луговий (заст.голови), А.М. Гуржій (заст. голови), О.Я. Савченко (заст.

голови); за заг.ред. В.Г. Кременя. Київ: Педагогічна думка, 2016. 448 с. Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. 444 с.

109. Колотило М. Гуманістичний потенціал новітньої парадигми освіти в реаліях сучасної антропологічної кризи. *Філософія освіти*. 2013. № 2. С. 317–332.

110. Колотило М. Гуманістичний потенціал новітньої парадигми освіти в реаліях сучасної антропологічної кризи. *Філософія освіти*. 2013. № 2. С. 317–332.

111. Колотило М. Дослідження культурного капіталу студентів як показник реалізації місії сучасних університетів (на прикладі університетських систем США, Франції та Ірану). *Гілея* (науковий вісник). 2015. № 92. С. 277–282.

112. Колотыло М. Методологические основания исследования миссии университета в современной философии образования: парадигмальный подход. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение*. 2015. № 2 (52). Ч. II. С. 111–115.

113. Конев В. От образования ума к образованию души. URL: <http://alteredu.ru/2008/02/28/konev-va-ot-obrazovaniyauma-k-obrazovaniyu-dushi/>

114. Корсак К. Ноосфера, ноотехнології і вища освіта у ХХІ столітті. *Вища освіта України*. 2010. № 3. С. 18–25.

115. Костенко О. Юридична освіта і правове виховання як засоби забезпечення правопорядку (щодо юридичної освіти і правового виховання «соціально-натуралістського» типу). *Право України*. 2011. № 8. : <http://www.info-prensa.com/magazine-2.html>

116. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ: Педагогічна думка, 2009. 520 с.

117. Кримський С. Під сигнатурою Софії. Київ: КМ Академія, 2008. 367 с.

118. Крук С. Л. Правова культура у контексті вищої професійної освіти. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія :*

Педагогічні науки. 2012. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_1_11.

119. Крупка М. І., Ревак І. О. Пріоритети зміцнення економічної безпеки в освітній та науковій сфері України. *Проблеми і перспективи економіки та управління.* 2015. № 4 (4). С. 55-62.

120. Куковська Т. С. Основні форми і методи професійної підготовки в юридичних навчальних закладах США. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки.* 2012. Вип. 14. С. 205–209.

121. Кулаков А. Ідея університету: очевидні неочевидності. *Покликання університету.* Київ: Янко: Веселка, 2005. С. 73–84.

122. Култаєва М. Моральні смисли ідеї університету у контексті досвіду переоцінки «усіх колишніх цінностей». *Покликання університету.* Київ: Янко: Веселка, 2005. С. 46–55.

123. Культура и культурология : словарь. Сост. и ред. А. И. Кравченко. Москва: Академический проект, 2003. 928 с.

124. Кумков Д. Л. Розвиток правової освіти сучасної України: історикоправовий аспект. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право.* 2014. Вип. 26. С. 203–209.

125. Кун Т. Структура научных революций. Пер. с англ. И. Налетова. Москва: Прогресс, 1977. 292 с.

126. Курбатов С. Між національним та глобальним: місія університету на просторовому перехресті. *Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис.* 2013. Додаток 1, № 2. Тематичний випуск «Наука і вища освіта». С. 45–56.

127. Курбатов С. Феномен в контексті часових та просторових викликів. Суми: Університетська книга, 2014. 262 с.

128. Кутиркін А. А. Перспективи розвитку правового виховання населення України. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.* 2008. Вип. 5. С. 113–115.

129. Кутиркін А. Шляхи розвитку теорії та практики правового виховання населення України. *Право України*. 2008. №3. С. 122–125.
130. Кутырев В. Пост-пред-гипер-модернизм: концы и начала. *Вопросы философии*. 1998. № 5. С. 135–143.
131. Куцепал С. В. Правова культура як інструмент гармонізації відносин у сучасному соціумі. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. № 3 (17). С. 208–211.
132. Ладыжец Н. Университетское образование: идеалы, цели, ценностные ориентации. Ижевск: Филиал изд-ва Нижегородского университета при УдГУ, 1992. 236 с.
133. Латыш Н. Идея Университета в контексте современной цивилизации. *Идея университета: парадоксы самоописания*: материалы III Международной научно-практической конференции, 29–30 апреля 2002 г., г. Минск. Под. ред. М. Гусаковского и др. Минск: Изд-во БГУ, 2002. С. 10–15.
134. Ле Гофф Жак. Интеллектуалы в Средние века. СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2003. 160 с.
135. Лекція 3: Зміст освіти. Вищий навчальний заклад у системі освіти. URL:<http://moodle.ipk.kpi.ua/moodle/mod/resource/view.php?id=40263#%D0%BB3%D0%BF2>
136. Леонова Е. Миссия университета в региональном образовательном пространстве. *Высшее образование сегодня*. 2008. № 1. С. 72–73.
137. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции. *Современный социологический анализ*: сборник работ авторов, получивших гранты Московского отделения Российского научного фонда и Фонда Форда. Москва, 1996. С. 5–22.
138. Леонтьева В. Культуротворческий процесс: основания и начала. Харьков: Консул, 2003. 216 с.
139. Локшина О. І. Етапи розвитку стратегії Європейського Союзу у галузі освіти. URL: www.nbu.gov.ua/e-journals/ITZN/em2/content/07loiuet.html.

140. Лукашева Е. А. Человек, право, цивилизация: нормативно-ценностное измерение. Москва : Норма, 2009. 384 с.
141. Макаркин Н., Томилин О. Миссия университета. *Университетское управление*. 2003. № 5–6. С. 16–21.
142. Макушев П. В. Професійна правосвідомість і правова культура дільничного інспектора міліції (шляхи формування і удосконалювання): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2004. 20 с.
143. Малейчук Г. Образование как процесс смены идентичности. *Идея университета: парадоксы самоописания: материалы III Международной научно-практической конференции, 29–30 апреля 2002 г., г. Минск / Под. ред. М. Гусаковского и др. Минск: Изд-во БГУ, 2002. С. 171–174.*
144. Мартен Д. Соціологія глобалізації. Д. Мартен, Ж.-Л. Мецжер, Ф. П'єр; пер. з фр. Є.Марічева. Київ: Видав. Дім «КМ Академія», 2005. 302 с.
145. Мельниченко А., Касаткіна О. Трансформація ідеї університету як основи інноваційного розвитку: філософський та соціологічний аспекти. *Вісник Національного технічного університету України «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2009. № 2. С. 89–97.
146. Мещанінов О. Університет у постіндустріальному соціумі. *Покликання університету*. Київ: Янко: Веселка, 2005. С. 31–38.
147. Микитюк С. О. Організаційно-педагогічні умови викладання правових дисциплін у вищих навчальних закладах України (друга половина XI – початок XX століття): автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Харків, 2007. 20 с.
148. Милль Дж. С. Речь об университетском воспитании. *Новейшее образование. Его истинные цели и требования*. СанктПетербург: Русская книжная торговля, 1867. С. 5–71.
149. Минькович-Слободяник О. В. Правове виховання як напрям правової політики. *Держава і право*. Серія : Юридичні і політичні науки. 2012. Вип. 56. С. 67–71.

150. Михайлов С. В. Понятие и сущность правовых ценностей. *Юридическое науки*. 2010. № 3. С. 8–14.
151. Михайлов С. В. Понятие и сущность правовых ценностей. *Юридическое науки*. 2010. № 3. С. 8–14.
152. Михайлов С. В. Правовая ценность: концептуальный подход. *Юрист-правоведь*. 2010. № 2. С. 71–75.
153. Михальченко М., Самчук З. Україна доби межичасся. Блиск та убозтво куртизанів. Дрогобич: Відродження, 1998. 288 с.
154. Мишед Л. Идея Университета. *Alma Mater. Вестник высшей школы*. 1991. № 9. С. 85–90.
155. Міжнародна поліцейська енциклопедія: в 10 т.; Відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв. В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. Т. 1. 2003. 1232 с.
156. Мінаков М. Intellectus regionale: культурні ідентичності сучасної України крізь призму тенденцій у філософському процесі. *Україна модерна. Стандарти науки і академічне середовище*. 2007. № 12 (1). С. 72–96.
157. Модельний закон про освіту: Постанова Міжпарламентської асамблеї держав-учасниць СНД: від 03.04.1999 р. № 13-8 . URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_997.
158. Моисеев Н. Универсум. Информация. Общество. Москва: Устойчивый мир, 2001. 198 с.
159. Муза Д. Информационное общество: притязания, возможности, проблемы. Философские очерки. Днепропетровск: Адверта, 2013. 144 с.
160. Мусієнко І. І. Державне управління освітньою системою в контексті гарантування національної безпеки України: дис. д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02; Чорномор. Держ. ун-т ім. П. Могили. Миколаїв, 2011. 385 с.
161. Мусієнко І. І. Інноваційний розвиток освітньої системи як основи гарантування національної безпеки України: засади, механізми управління, напрями забезпечення. Харків: Оберіг, 2011. 367 с.

162. Национальный рейтинг российских вузов. URL: <http://univer-rating.ru>
163. Національна безпека України крізь призму співробітництва з міжнародними організаціями (позиційні матеріали). *Національна безпека і оборона*. 2013. № 6 (143). С. 3–6.
164. Неновски Н. Право и ценности. Под ред. В. Д. Зорькина. Москва: Прогресс, 1987. 248 с.
165. Несинова С. В. Сучасні аксіологічні проблеми трансформації права в умовах глобалізаційних процесів. *Вісник Дніпропетровського університету ім. А. Нобеля. Сер. Юридичні науки*. 2015. Вип. 1. С. 49–55.
166. Нестеренко О. М. Актуальні проблеми та цілі правового виховання молоді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 35(2.1). С. 48-50.
167. Нікітіна І. В., Нікітіна Ю. В. Взаємодія ринку освіти і ринку праці як стратегічна складова науково-технологічної сфери національної безпеки України: гендерний аспект. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 9 (99). С. 181–192.
168. Ніколаєнко С. Якість вищої освіти України – погляд у майбутнє. *Світ фінансів*. Вип. 3(8). Жовтень, 2006. С. 7–22.
169. Новейший философский словарь. Науч. ред. А. Грицанов. Минск: В. М. Скакун, 1998. 896 с.
170. Новиков Б. Творчество и философия. Киев: Изд-во при Киевском университете, 1989. 168 с.
171. Ньюмен Дж. Г. Идея Университета. Пер. с. англ. С. Бенедиктова. Минск: Изд-во БГУ, 2006. 208 с.
172. Оборотов Ю. М. Від ціннісної характеристики – до формування аксіометрії права і держави. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 1. С. 150–158.
173. Оборотов Ю. Н. Уровни постижения правовых ценностей. *Актуальні проблеми філософії права: правова аксіологія: матеріали Міжнар.*

Круглого столу (м. Одеса, 9 грудня 2011 р.). Відп. ред. Ю. М. Оборотов ; НУ ОЮА. Одеса, 2012. С. 41–45.

174. Огаренко Т. О. Політична та правова культура як чинник демократизації суспільства. *Право та державне управління*. 2013. № 1 (10). С. 13–17.

175. Огнев'юк В. Філософія освіти та її місце в структурі наукових досліджень феномену освіти. *Освітологія: українсько-польський щорічник*. 2012. № 1. С. 69–75.

176. Огородникова И., Геринг А. Идея университета – проект воплощения идеальной образовательной формы. *Вестник Омского университета*. 1997. Вып. 4. С. 77–80.

177. Одарій В. В. Підготовка майбутніх педагогів до правового забезпечення професійної діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Одеса, 2005. 22 с.

178. Оніщенко Н. Правова освіченість у контексті рівнів правової освіти. *Віче*. 2012. № 23. С. 35–37.

179. Орнина Л. Основные аспекты формирования социокультурной среды университета средствами воспитательной деятельности. *Молодой ученый*. 2014. № 2. С. 813–815.

180. Орлова О. О. Юридична освіта та юридична клініка: форми правового виховання чи правової освіти? *Юриспруденція XXI століття: наук. конф. 14 листопада 2007 р. : зб. тез.* Донецьк, 2008. С. 192–194.

181. Орлова О. Правова освіта як системотвірний фактор правового мислення. *Право і суспільство*. 2013. № 1. С. 7–11.

182. Ортега-и-Гассет Х. Миссия Университета. Пер. с исп. М. Голубевой. Минск: Изд-во БГУ, 2005. 104 с.

183. Отыцкий Г. Идея университета как выражение смысла университетского образования. URL: http://www.sgu.ru/sites/default/files/textdocsfiles/2013/07/15/i-09_otyuckiy.pdf

184. Панткина М. И. Феноменологическая методология: опыт исследования права. Екатеринбург : Изд-во Урал. унта, 2008. 240 с.
185. Панькова Н. Миссия Университета в современных концепциях высшего университетского образования. *Известия Томского политехнического университета*. 2008. № 6. С. 185–189.
186. Парпан У. М. Правова природа вищої освіти в Україні: монографія. Львів: РАСТР-7, 2017. 516 с.
187. Парсонс Т. Система современных обществ. Москва: Аспект Пресс, 1998. 270 с.
188. Певцова Е. А. Проблемы формирования правового сознания, правового воспитания и правовой культуры в современной отечественной юриспруденции. *Право и политика*. 2004. № 9. С. 112–119.
189. Печчеи А. Человеческие качества. Пер. с англ. О. Захарова. Москва: Прогресс, 1980. 302 с.
190. Пінчук В. М. Інноваційні процеси – підґрунтя проектування нових освітніх технологій. *Освіта і управління*. Т. 2. 1998. № 3. С. 88-97.
191. Пірен М., Ребкало В. Духовність особистості – основна цінність демократичного суспільства. *Вісник Національної академії державного управління*. 2011. № 2. С. 228-236. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadu_2011_2_32.pdf
192. Повзун В. Миссия университета – история и современность. *Вестник ОГУ*. 2005. № 1. С. 13–21.
193. Полюжин М. Ідеї В. І. Вернадського і сучасні проблеми реалізації ноосферної освіти. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 354–358.
194. Поляков М. В., Савчук В. С. Класичний університет. Еволюція, сучасний стан, перспективи. Київ: Генеза, 2004. 416 с.
195. Поляков М., Савчук В. Вища освіта України і глобальна торгівля освітніми послугами. *Філософсько-антропологічні студії'08*. 2008. С. 3–13.

196. Полякова О. С. Стан наукових пошуків з проблеми становлення та розвитку правової освіти в Україні: публічно-управлінський аспект. *Актуальні проблеми державного управління*: зб. наук. пр. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2016. № 1 (49). С. 131–136.

197. Полякова Ю. В. Теоретико-методологічні засади становлення та розвитку правової освіти в Україні: публічно-управлінський аспект. Харків, 2018. 449 с.

198. Поступна О. В., Полякова О. С., Степанко О. В. Формування національної системи цінностей як фундаменту розвитку гуманітарної сфери. *Публічне управління у забезпеченні сталого розвитку країни*: зб. тез наук.-практ. конф. за міжнар. участю (в межах Третьої щорічної науковоосвітньої виставки «Публічне управління XXI», приуроченої до Всесвітнього дня науки), 24 листопада 2016 р. Харків, 2016. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/conf/2016-5/doc/1/13.pdf>.

199. Почепцов Г. Теория коммуникации. Москва: REFLbook; Киев: Ваклер. 2001. 656 с.

200. Про затвердження Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність: постанова Кабінету міністрів України від 12 серпня 2015 р. № 579. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/579-2015-%D0%BF>

201. Про наукову і науково-технічну діяльність»: Закон України: від 03.12.1991 р. № 1977–XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 12. Ст. 165.

202. Про Національну доктрину розвитку освіти : Указ Президента України від 17.04.2002 р. № 347. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.

203. Про Програму правової освіти населення України: постанова Кабінету Міністрів України № 366 від 29 травня 1995 р. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/366-95-%D0%BF/ed1>

204. Про ратифікацію Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні: Закон України: від 03.12.1999 р. № 1273-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 51. Ст. 459.

205. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06 травня 2015 року «Про стратегію національної безпеки України: Указ Президента України № 287/2015 від 26 травня 2015 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paran14#n14>.

206. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України № 5/2015 від 12 січня 2015 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

207. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України № 333-р від 01 квітня 2014 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>.

208. Про формування органів управління освітою: лист Міністерства освіти і науки України № 1/9-633 від 30 грудня 2015 р. Osvita.ua. Видавництво «Плеяди». URL: <http://osvita.ua/legislation/other/49450/>.

209. Проект Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років. URL: <http://www.mon.gov.ua/ua/prviddil/1312/1390288033/1414672797>.

210. Прокопенко Л. Л. Державне управління освітою в Україні: становлення та розвиток (IX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... д-ра держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління». Київ, 2010. 38 с.

211. Пролесєв С. Культурно-історичне покликання університету. *Покликання університету*. Київ: Янко: Веселка, 2005. С. 31–38.

212. Пролесєв С., Шамрай В. Освітній проект модерну та сучасний університет. Філософія і методологія розвитку вищої освіти України в контексті євроінтеграційних процесів. Київ: Педагогічна думка, 2011. 320 с.

213. Проць О. Є. Роль третього сектора у правовому вихованні молоді в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 31. Т. 1. С. 29–33.
214. Пушкарев С. А. Поняття правових цінностей і методологія їх изучения. *Філософія права*. 2008. № 2. С. 84–90.
215. Разработка стратегии образовательного учреждения. Под ред. Е. Князева, А. Ключева. Екатеринбург: Изд-во Уральского университета, 2008. 422 с.
216. Ракша Н. С., Червоненко Г. О. Адміністративний примус у системі забезпечення права громадян на освіту як запорука національної безпеки України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: зб. наук. пр.* Львів : ЛьвДУВС, 2012. Вип. 2 (1). С.135–142.
217. Романенко М. Употребление понятия «парадигма» в философии образования. *Персонал*. 2004. № 5. С. 51–54.
218. Рубанець О. Інформаційне суспільство: когнітивний креатив постнекласичних досліджень. Київ: ПАРАПАН, 2006. 420 с.
219. Рыбин В. Университет XXI века: Антропологические перспективы образования и культуры. Москва: ЛИБРОКОМ, 2012. 176 с.
220. Сало А. В. Богун. Концептуальні засади розвитку вищої освіти в Україні. *Бізнес Інформ*. 2015. №10. С. 91–96.
221. Самигуллин В. К. Закат права или переоценка ценностей. *Право и политика*. 2005. № 12. С. 143–151.
222. Сандугей В. В. Освіта як фактор конкурентоспроможності вітчизняної робочої сили з позиції глобалізаційної перспективи. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18. Економіка і право : зб. наук. праць*. Вип. 25. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. С. 55–63.
223. Сидоренко Т. М. Механізм інноваційного функціонування та розвитку вищої освіти України. *Вісник Київського національного університету*

технологій та дизайну. Серія «Економічні науки». Економіка та управління підприємствами. 2015. № 5(91). С. 77–84.

224. Сидорова Е. В. Миф о правовых ценностях. *История государства и права*. 2012. № 11. С. 24–26.

225. Сидорова Е. В. Проблемы методологии исследования правовых ценностей. *Государство и право*. 2012. № 7. С. 96–101.

226. Сидорова Е. В. Свойства правовых ценностей. *Право и образование*. 2011. № 12. С. 81–87.

227. Симчич М. Ідея університету і національна держава. *Покликання університету*. Київ: Янко: Веселка, 2005. С. 85–88.

228. Особа в розколотій цивілізації: освіта, світогляд, дії. Львів: Українські технології, 2005. 384 с.

229. Словарь средневековой культуры. Под. ред. А. Гуревича. Москва: РОССПЭН, 2003. 632 с.

230. Словник іншомовних слів. Під. ред. С. Морозова, Л. Шкарапута. Київ: Наукова думка, 2000. 680 с.

231. Степаненко І. Духовність у теоретико-методологічній перспективі антропологічної межі. *Визначальні виміри сучасного філософсько-антропологічного знання: матеріали загальноукраїнських філософсько-антропологічних читань, 5 жовтня 2012 р., м. Київ. Філософсько-антропологічні студії* 13. 2013. С. 282–289.

232. Степаненко І. Мистецтво життєтворчості як стратегічний орієнтир на шляху гармонізації культурно-освітнього простору університету у суспільстві знань. *Гармонізація культурно-освітнього простору вищої освіти: проблеми та перспективи*. Мелітополь–Седльце: Вид-во МДПУ імені Б. Хмельницького: Вид-во Природничо-гуманітарного університету в м. Седльце, 2014. С. 106–121.

233. Степаненко І. Формування комунікативно-прагматичної аксіологічної компетентності як фактор подолання ціннісних розколів в

Україні: стратегічні орієнтири освіти для демократизації суспільства. *Постметодика*. 2013. № 5 (114). С. 10–15.

234. Степаненко І., Степаненко Н. Філософія мистецтва жити: концептуальні контури і освітні імплікації у суспільстві ризику. *Філософія освіти*. 2013. № 1 (12). С. 140–161.

235. Степанко О. В. Механізми державного управління гуманітарною сферою в Україні : дис. ... канд.. наук держ. упр. : 25.00.02. Харків, 2014. 254 с.

236. Строгеецкая Е. Идея и миссия университета. *Вопросы образования*. 2009. № 4. С. 67–81.

237. Сурмін Ю. Експертна оцінка пріоритетів розвитку українського суспільства. *Актуальні проблеми внутрішньої політики*. Київ: Видво НАДУ, 2004. Вип. 2. С. 46–54.

238. Сухарніков Ю. В. Реформа вищої освіти України: європейські пріоритети. *Стратегічні пріоритети*. 2009. № 3. С.33–46

239. Теорія держави і права: Підручник для юридичних вузів. За заг. ред. А.Б. Венгерова. М.: Юриспруденція, 2000. 528 с.

240. Ткачова Н. О. Історія розвитку цінностей в освіті. Харків: Видавничий центр ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. 423 с.

241. Тойнби А. Дж. Постижение истории. Пер. с англ. Е. Жаркова. Москва: Айрис-Пресс, 2010. 640 с.

242. Трансгуманітарність як чинник розвитку сучасної освіти і науки: матеріали методологічного семінару, березень 2011 р., м. Київ, Інститут вищої освіти АПН України. *Філософія освіти*. 2011. № 1–2. С. 97–141.

243. Тугаринов В. П. Марксистская философия и проблема ценности.. Проблема ценности в философии. Москва: Наука, 1966. 147 с.

244. Уваркіна О. Інтелектуальний потенціал освіти інформаційного суспільства. *Гілея* (науковий вісник). 2012. № 58. С. 521–527.

245. Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» № 344/2013 від 25 червня 2013 р. *База*

даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>

246. Указом Президента України від 18 жовтня 2001 р. № 992/2001 «Про Національну програму правової освіти населення». База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001>

247. Университет как центр культуропорождающего образования. Изменение форм коммуникации в учебном процессе. Под. ред. М. Гусаковского и др. Минск: Изд-во БГУ, 2004. 279 с.

248. Фатхутдінова О. В. Правова освіта у дискурсі формування свідомості особистості. Київ: ВІР УАН, Макарів: Софія, 2012. 376 с.

249. Фатхутдінова О. В. Правова освіта як чинник організаційної культури українців. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2013. 55. С. 107–118.

250. Фатхутдінова О. В. Правова освіта як чинник формування організаційної свідомості особистості: теоретико-методологічний контекст : автореф. ... д-ра філософ. наук : 09.00.10. Київ, 2012. 40 с.

251. Фатхутдінова О. В. Правосвідомість як результат впливу правової освіти. *Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки*: Наук. вісник: збірник наук. праць. Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Українська АН. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. Вип. 57 (№ 2). С. 486–488.

252. Федорова І. Перформатизація реальності – культуротворчий проект сучасності. *Людина. Світ. Суспільство*: матеріали Міжнародної наукової конференції, 21–22 квітня 2009 р, м. Київ. Під наук. ред. А. Конверського. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2009. Ч. V. С. 69–71.

253. Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура. За ред. В. Г. Кременя. Київ: Педагогічна думка. 2008. 472 с.

254. Філософія освіти. За заг. ред. В. Андрущенко, І. Предборської. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 329 с.

255. Філософія правового виховання. А.П. Гетьман, О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань та ін.; за ред. А.П. Гетьмана, О.Г. Данильяна. Харків: Право, 2012. 248 с.
256. Філософський словник. Під ред. В. Шинкарука. Київ: Головна редакція УРЕ, 1986. 800 с.
257. Фролова Е. Академические ценности современного университета: социально-философский анализ: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филос. наук: спец. 09.00.11. «Социальная философия». Москва, 2006. 23 с.
258. Чефранов А. Поняття цінності як основа правової аксіології. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 9. С. 8–12.
259. Шлаг П. Загальнолюдські цінності у постсучасному світі. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 1. С. 137–149.
260. Яблецкая Ю. Миссии организации и университета: некоторые особенности. *Alma mater. Вестник высшей школы*. 2004. № 9. С. 3–15.
261. Якименко О. О. Чинники впливу на реалізацію організаційноправового механізму державного регулювання трансформації вищої освіти в Україні. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. Серія: Державне управління. 2016. Вип. 2. С. 141–151.
262. Ярошевська Т. Правова освіта для студентів вищих технічних навчальних закладів. *Право України*. 2010. № 5. URL: <http://www.info-pressa.com/article-385.html>
263. Ясперс К. Идея Университета. Пер. с. англ. Т. Тягунова. Минск: Изд-во БГУ, 2006. 159 с.
264. Altbach Philip G. Advancing the National and Global Knowledge Economy: The Role of Research Universities in Developing Countries. *Studies in Higher Education*. 2013. Vol. 38. № 3. pp. 316–330.
265. Altbach Philip G. Franchising – The McDonaldization of Higher Education. *International Higher Education*. 2012. № 66. pp. 7–8.
266. Altbach Philip G. The International Imperative in Higher Education. Sense Publishers, 2013. 212 p.

267. Chan W. W. Y. The Internationalization of Universities. *Globalist, Internationalist and Translocalist Models Journal of Research in International Education*. 2008. Vol. 7. pp. 184–204.
268. Feldner S. B. Living our mission: a study of university mission building. *Communication Studies*. 2006. Vol. 57. No 1. pp. 67–85.
269. Gabriel Astrik L. The Ideal Master of the Mediaeval University. *The Catholic Historical Review*. 1974. Vol. 60, no. 1. pp. 1–40.
270. Geuna Aldo. The Economics of Knowledge Production. Funding and the Structure of University Research. Edward Elgar, 1999. 206 p.
271. Healey N. M. Is Higher Education in Really “Internationalizing”? *High Education*. 2008. Vol. 55. pp. 333–355.
272. Higher Education in a Globalized Society. UNESCO Education Position Paper. UNESCO, 2004. 28 p.
273. Horkheimer M. Zur Kritik der instrumentaler Vernunft. Gessamelte Schriften. Frankfurt am Main: S. Fischer. 1991. 186 p.
274. Horta Hugo. Global and National Prominent Universities: Internationalization, Competitiveness and the Role of the State. *High Education*. 2009. № 58. pp. 387–405.
275. Knight J. Internationalization Remodelled: Definition, Approaches, and Rationales. *Journal of Studies in International Education*. 2004. Vol. 8, no. 1. pp. 5–31.
276. Marginson Simon. Dynamics of National and Global Competition in Higher Education. *Higher Education*. 2006. Vol. 52. pp. 1–39.
277. Minogue K. The Concept of a University. London: Wiedenfeld and Nilson, 1973. 231 p.
278. Parsons T., Platt G. The american university. Cambridge: Cambridge University Press, 1973. 463 p
279. Readings Bill University in ruins. Harvard University Press, 1996. 256 p
280. Revised Code of Good Practice in the Provision of Transnational Education. URL:

http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/lrc/code_tne_rev2007.pdf

281. Riddle Phyllis. Political Authority and University Formation in Europe, 1200–1800. *Sociological Perspectives*. 1993. Vol. 36, no. 1. pp. 45–62.

282. Riesman D. Leisure and Work in Post-Industrial Society. *Mass Leisure. Glencoe (111)*. 1958. pp. 363–385.

283. Rinne Risto, Koivula Jenni The Changing Place of the University and a Clash of Values: The Entrepreneurial University in the European Knowledge Society. A Review of the Literature. *Higher Education Management and Policy*. 2005. Vol. 17. № 3. pp. 91–122.

284. Scott J. The Mission of the University: Medieval to Postmodern Transformations. *The Journal of Higher Education*. 2006. № 1. pp. 1–39.

285. Serow Robert C. Research and Teaching at a Research University. *Higher Education*. 2000. Vol. 40, no. 4. pp. 449–463.

286. Stier Jonas. Taking a Critical Stance Toward Internationalization Ideologies in Higher Education: Idealism, Instrumentalism and Educationalism. *Globalisation, Societies and Education*. 2004. Vol. 2, no. 1. pp. 83–97.

287. Stier Jonas. Taking a Critical Stance Toward Internationalization Ideologies in Higher Education: Idealism, Instrumentalism and Educationalism. *Jonas Stier. Globalisation, Societies and Education*. 2004. Vol. 2, no. 1. pp. 83–97.

288. Stromquist Nelly P. Internationalization as a Response to Globalization: Radical Shifts in University Environments. *Higher Education*. 2007. Vol. 53, No. 1. P. 81–105.

289. The unveils broad, rigorous new rankings methodology. URL: <http://www.timeshighereducation.co.uk/story.asp?sectioncode=26&storycode=411907&c=1>.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Кучеренко Н., Гарасимів Т. Генеза особистості через призму філософсько-правових детермінант. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2017. № 861. С. 155–160. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)).
2. Кучеренко Н. Дистанційне навчання як виклик сучасної університетської освіти: філософсько-правовий вимір. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2018. № 906. С. 34–40. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)).
3. Кучеренко Н. Світоглядні основи генезису вищої університетської освіти в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2018. № 9. URL : <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15677678533994.pdf> (Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)).
4. Кучеренко Н. Домінанти розвитку університетської освіти у глобалізаційному суспільстві. *Вісник Національного Університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2019. № 911. Вип. 21. С. 112–121. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)).
5. Кучеренко Н. Проблема формування місії університету в правовому дискурсі освітньої парадигми. *Вісник Національного Університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2019. Вип. 22. С. 74–81. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)).
6. Гарасимів Т., Кучеренко Н. Причини злочинної поведінки: аналіз поглядів видатних мислителів. *Вдосконалення правового механізму захисту прав і свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції* : збірник матеріалів міжнародної конференції (Львів, 28 лютого 2017 р.). Львів : Навчально-науковий Інститут права та психології Національного університету «Львівська політехніка», 2017. С. 138–143.
7. Гарасимів Т., Кучеренко Н. Проблема особистості у філософських вимірах неофрейдизму. Право та держава у метаантропологічній проекції сучасності : матеріали учасників заочної науково-практичної конференції (Львів, 27 квітня 2017 р.). Львів : ННПП НУ «Львівська політехніка», 2017. С. 95–97.
8. Кучеренко Н. Роль громадських організацій у мобільному розвитку громадянського суспільства. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави* : збірник тез VII Всеукр. наук.-практ.

конф. (Львів, 30 травня 2018 р.). Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2018. С. 73–75.

9. Кучеренко Н. Модель університету ХХІ ст. крізь призму міжнародних рейтингів. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності складових сектору безпеки і оборони України* : тези ХІ Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 15 листопада 2018 року). Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2018. С. 421–423.

10. Кучеренко Н. Формування цінностей громадянського суспільства в університетському просторі. *Механізм правового регулювання правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах формування громадянського суспільства (осінні читання)* : збірник тез Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти (23 листопада 2018 року. Упор. Л.В. Павлик. Львів : ЛьвДУВС, 2018. С.230–233.

11. Кучеренко Н. Аксіологічний вимір формування університетського простору в Україні. *Законодавча влада в Україні та інших державах світу : історія і сучасність (аспекти права)* : матеріали Дев'ятої всеукраїнської наукової інтернет-конференції, 31 травня 2019 р., Вип. 9. Львів. С. 189–192.

12. Кучеренко Н. Основні тенденції сучасної освіти. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави* : збірник тез VIII Всеукр. наук.-практ. конф. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2019. С. 64–65.